

ZAUR VƏLİYEV

z.veliyev@cer.az

DÖVLƏT BÜDCƏSİ

MƏLUMAT-SORĞU KİTABI

BAKİ – 2006

**Azərbaycan Respublikası
İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin
(16 mart 2006-cı il tarixli, 2 №-li Protokol)
qərarı ilə nəşr olunur**

Müəllif: İİN İİM “Elmi-tədqiqatlar” şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi, İİM-in dissertantı Z.T. Vəliyev
Assistent: İİN İİM “Elmi-tədqiqatlar” şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi R.Ə. Cavadzadə

Elmi redaktor: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin “Elmi-tədqiqatlar” şöbəsinin müdiri, baş elmi işçi, iqtisad elmləri doktoru, R.R. Quliyev

Elmi məsləhətçi: Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzinin “Elmi-tədqiqatlar” şöbəsinin elmi işçisi, A.Q. Ağayev

Rəyçilər: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi “Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar” baş idarəsinin rəisi, baş vergi xidməti müşaviri, iqtisad elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü, A.F. Musayev (31 oktyabr 2005-ci il, № 08/08-03/127)

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Bank işi” kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri namizədi, dosent, R.M. Rzayev (17 oktyabr 2005-ci il)

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi “Büdcə şöbəsi”nin müdiri, F. Fərəcov (20 dekabr 2005-ci il, № 02/03-hsi-7937)

İqtisad elmləri namizədi Ş.Ə. Adıgözəlov (25 dekabr 2005-ci il)

MÜQƏDDİMƏ

Kitabın yazılmasını zəruri edən amillər

- Bu istiqamətdə ədəbiyyat çatışmazlığı.
- Azərbaycan dilində dövlət büdcəsi ilə bağlı məlumat-sorğu xarakterli hər hansı bir vəsaitin olmaması.
- Ölkədə son illər ərzində büdcə-vergi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərlə bağlı müxtəlif mənbələrdə fərqli statistik məlumatların olması səbəbindən, elmi işlərin, tədqiqatların aparılmasında müəyyən problemlərin ortaya çıxması.

İstifadə olunan mənbələr

- Yerli və xarici elmi ədəbiyyatlar
- Azərbaycan Respublikasının hüquqi-normativ aktları
- Statistik məcmuələr

Kitabda əhatə olunmuşdur

- Büdcə qanunvericiliyi
- Büdcə prosesləri
- Dövlət vergiləri
- Rüsurlar
- Büdcə xərcləri
- Dövlət proqramları
- Büdcə kəsiri

Kitabda dövlət büdcəsinin qanunvericilik bazası, büdcə gəlirlərini formalaşdıran daxilolmaların strukturu və büdcədə payı təhlil olunmuş, büdcə xərclərinin iqtisadiyyatın sahələri ilə bağlılığı, büdcə kəsirinin daxili və xarici maliyyələşdirmə mənbələri göstərilmişdir. Həmçinin, sonda istifadə olunan əsas anlayışların terminoloji izahı verilmiş, istifadə olunan ədəbiyyat, hüquqi-normativ aktların siyahısı təqdim edilmişdir.

Kitab iqtisadçı alimlər, tədqiqatçılar, mütəxəssislər, bu sahədə təhsil alan tələbələr və dövlət büdcəsi haqqında biliklərə yiyələnmək istəyənlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Kitabı valideyinlərim Teyyub bəyə və Rəhilə xanıma ithaf edirəm.

Kitabın ərsəyə gəlməsində elmi dəstəyinə görə iqtisad elmləri doktoru, professor, AMEA-nın müxbir üzvü A.F. Musayev, iqtisad elmləri doktoru, professor R.M. Cəbiyev, iqtisad elmləri doktoru R.R. Quliyev, iqtisad elmləri namizədi, dosent R.M. Rzayev, iqtisad elmləri namizədi, dosent A.S. Mehtiyev, iqtisad elmləri namizədi V.Ə. Rüstəmov, iqtisad elmləri namizədi Ə.M. Babaşov, iqtisad elmləri namizədi Ş.Ə. Adıgözəlov, İİN İİM-nin elmi katibi R.H. Dayıyev, elmi işçi A.Q. Ağayev, F. Fərəcova, maddi-texniki və maliyyə dəstəyinə görə R.H. Hüseynov, Q.S. Abdullayev, İ.Ə. Pənahov cənablarına təşəkkürlərimi bildirirəm.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
Fəsil I. Azərbaycan Respublikasında büdcə prosedurları.....	8
1.1.Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin qanunvericilik bazasının təhlili.....	8
1.2. Azərbaycan Respublikasında büdcə prosesləri.....	18
1.3. Büdcə proseslərində iştirak edən dövlət orqanlarının vəzifə və funksiyaları.....	33
Fəsil II. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin gəlirləri...40	40
2.1.Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təsnifləşdirilməsi.....	42
2.1.1.Dövlət vergiləri.....	43
2.1.2.Qrantlar.....	111
2.1.3.Digər daxilolmalar.....	112
Fəsil III.Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin xərcləri..118	118
3.1.Dövlət büdcəsinin xərclərinin təsnifləşdirilməsi.....	118
3.1.1. Xərclərin funksional təsnifatı.....	126
3.2. Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin kəsiri.....	167
İstifadə olunan və digər əsas anlayışların terminoloji izahı.....	171
İstifadə olunan ədəbiyyat.....	197
İstifadə olunan hüquqi-normativ aktların siyahısı.....	200

Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

**Azərbaycan Respublikasının
Konstitusiyasının 73.1-ci maddəsi.**

GİRİŞ

Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında aparılan iqtisadi islahatların mühüm istiqaməti ölkə iqtisadiyyatının fiskal siyasətinin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət büdcəsi sosial problemlərin həllinə və nəticə etibarilə sosial ədalətin bərpasına yönəlmiş üçün ölkədə aparılan büdcə (o cümlədən, vergi) siyasətini və onun son illərdə aparılan islahatlarda rolunu öyrənmək müasir dövrdə obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Bu məsələnin həllinə yönəlmiş təqdim edilən kitabda dövlət büdcəsi dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi olmaqla bir maliyyə planı kimi təhlil olunur.

“Azərbaycan Respublikasında büdcə prosedurları” adlanan birinci fəsildə dövlət büdcəsinin qanunvericilik bazası təhlil edilir. Büdcə proseslərinin bütün mərhələləri üzrə dövlət strukturlarının rolu açıqlanır.

İkinci fəsil **“Dövlət büdcəsinin gəlirləri”** adlanır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin təsnifatı verilir, o cümlədən dövlət vergiləri, qrantlar və büdcə gəlirlərini formalaşdıran digər daxilolmaların strukturu və büdcədə payı təhlil olunur.

“Dövlət büdcəsinin xərcləri” fəslində büdcə məxaricinin maddələri büdcə təsnifatına uyğun təsnifləşdirilir. Təsnifatın funksional xərclər üzrə təhlili verilir. Büdcə xərclərinin iqtisadiyyatın sahələri ilə bağlılığı, büdcə kəsirinin daxili və xarici maliyyələşdirmə mənbələri göstərilir.

Ümumiyyətlə, kitabın yazılmasında son dörd ilin dövlət büdcəsinin icrası haqqında qanunların statistikasını əsas götürülmüşdür ki, bu da büdcə və vergi qanunvericiliyinin məhz 2001-ci ildən hazırkı dövrə qədər əhəmiyyətli şəkildə təkmilləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Sonda istifadə olunan əsas anlayışların **terminoloji izahı** verilmiş, istifadə olunan **ədəbiyyat, hüquqi-normativ aktların siyahısı** təqdim edilmişdir.

Fəsil I. Azərbaycan Respublikasının büdcə prosedurları

1.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin qanunvericilik bazasının təhlili

İstənilən dövlətdə büdcə prosesləri büdcə qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında büdcə qanunvericiliyi dedikdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, “Büdcə sistemi haqqında” qanuna uyğun olaraq qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr nəzərdə tutulur.

“Büdcə sistemi haqqında” ilk qanun 1 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş və 2002-ci ilə qədər öz hüquqi qüvvəsini saxlamışdır. Lakin, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar maliyyə sektorunda mövcud proseslərə əhəmiyyətli təsir göstərmiş və bu, büdcə və vergi məsələlərində öz əksini tapmışdır (Müvafiq qanunvericilik bazasının olmasına baxmayaraq, 1995-ci ilin büdcə göstəriciləri həmin ilin sentyabrında, 1996-cı ilin büdcəsi isə həmin ilin mart ayında qəbul edilmiş, 1995-ci ilin dövlət büdcəsinin icrası 1997-ci ilin mart [12], 1996-cı ilin dövlət büdcəsinin icrası isə 9 dekabr 1997-ci ildə qəbul edilmişdi). Bunun nəticəsi olaraq büdcə qanunvericiliyinin dövrün tələbələrinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdı ki, bu baxımdan da mövcud qanunvericilikdəki boşluqları aradan qaldırmaq məqsədilə 18 may 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının “Dövlət büdcəsi haqqında” xüsusi qanun qəbul edilmişdir. Qəbul edilmiş yeni qanun “Büdcə sistemi haqqında” qanuna kömək məqsədi daşıyırdı. Bu qanunun qəbul edilməsinə baxmayaraq “Büdcə sistemi haqqında” qanun qüvvədən düşmədi, lakin proseslərin tənzimləyici aləti kimi (“Büdcə sistemi haqqında” qanun) əhəmiyyətli sənəd funksiyasını itirdi.

Paralel olaraq iki qanunun qüvvədə olması həmçinin ölkədə bələdiyyə seçkilərindən sonra yeni yerli özünüidarəetmə orqanlarının yaranması, qanunvericilikdəki bir sıra boşluqlar, ölkədə

aparılan iqtisadi islahatlar, maliyyə sferasında həyata keçirilən tədbirlər obyektiv olaraq, daha mükəmməl hüquqi-normativ sənədin hazırlanmasını zərurətə çevirdi.

Bunun davamı olaraq 2 iyul 2002-ci ildə dövlət başçısı tərəfindən sayca ikinci olan “Büdcə sistemi haqqında” qanun imzalandı.

Hazırda qüvvədə olan “Büdcə sistemi haqqında” qanun 1 yanvar 2003-cü ildən qüvvəyə minmişdir (qanuna üç dəfə 13 may 2003-cü ildə, 3 dekabr 2004-cü il və 5 aprel 2005-ci ildə əlavə və dəyişiklər edilmişdir) və bu qanunun qüvvəyə minməsi ilə yuxarıda qeyd olunan iki normativ akt öz hüquqi qüvvəsini itirmişdir.

Büdcə qanunvericiliyinin qeyd olunan mərhələləri bir-birindən müxtəlif cəhətlərinə görə fərqlənirdi. Məsələn, 1 dekabr 1992-ci il “Büdcə sistemi haqqında” qanun büdcəyə aşağıdakı kimi tərif verirdi: Büdcə dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılmasının və ondan istifadə edilməsinin formasıdır.

Hazırda qüvvədə olan qanunvericilikdə büdcə - Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədi kimi tərif verilir. Gördüyümüz kimi yeni tərif büdcənin mahiyyətini daha geniş mənada açır.

1 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş qanunda Nazirlər Kabineti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə büdcə məktubunun layihəsi (hazırkı, büdcə zərfi) təqdim edilirdi. Bu məktuba Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının əsas göstəriciləri, Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə toplu maliyyə balansı, büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, respublika büdcəsinin layihəsi, Azərbaycan Respublikasının birləşdirilmiş büdcəsinin layihəsi, Azərbaycan Respublikasının cari maliyyə ili üçün respublika və birləşdirilmiş büdcələrinin icrasının qiymətləndirilməsi kimi sənədlər daxil edilirdi.

“Dövlət büdcəsi haqqında” növbəti qanunda büdcə layihəsi ilə birlikdə Milli Məclisə təqdim edilən sənədlərin siyahısının

dəqiqləşdirilməsi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi kimi qəbul edilə bilər. Bu qanuna görə büdcə layihəsi ilə birlikdə cari ilin dövlət büdcəsinin icrasının vəziyyəti barədə hesabat, növbəti büdcə ili üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi, Azərbaycan Respublikasının növbəti büdcə ili üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramlar, büdcə və vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, Azərbaycan Respublikasının ərazisi üzrə toplu maliyyə balansı, dövlət büdcəsinə daxil olmayan məqsədli dövlət fondlarının büdcələri haqqında qanun layihələri, büdcə təsnifatına uyğun olaraq növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin məbləği, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilən digər sənədlər müzakirə olunmalı idi.

Digər məqam, “Büdcə sistemi haqqında” 1 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş qanunda büdcənin vahidlik və müstəqillik prinsipləri aşağıdakı izahda verilmişdi:

Büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli və regional büdcə fondları yaratmaq, habelə maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında qismən yenidən bölüşdürmək vasitəsilə bütün səviyyələrdən olan büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır və vahid büdcə təsnifatlarından və büdcə sənədləri formalarından istifadə olunması, birləşdirilmiş büdcələr tərtib etmək üçün aşağı büdcə səviyyəsindən yuxarı büdcə səviyyəsinə lazımi məlumat verilməsi və büdcələrin icrasına dair müntəzəm hesabat verilməsi yolu ilə təmin edilir.

Büdcələrin müstəqilliyi onların öz mədaxil mənbələrinin olması, bu mədaxildən istifadənin və onun xərclənməsinin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək hüququ ilə təmin edilir.

Büdcə sistemi haqqında 2 iyul 2002-ci ildə qəbul edilmiş qanunda bu prinsiplər əvvəlki qanunda göstərilən müddəalarla yanaşı “büdcə sisteminin bu sistemə daxil olan büdcələrin vahid prinsiplər əsasında fəaliyyətinə və müstəqilliyinə əsaslanması” müddəası əlavə edilmişdi.

Yeni sənədin (“Büdcə sistemi haqqında” qanun) digər üstünlükləri aşağıdakılardır:

- Əvvəlki illərdə qəbul edilmiş qanunlardan fərqli olaraq “Büdcə sistemi haqqında” yeni qanunda büdcə prosesləri zamanı **istifadə olunan anlayışların** izahı verilmişdir (misal üçün, icmal büdcə, büdcədən kənar əməliyyatlar, sekvestr, dövlət borcu, toplu maliyyə balansı və müdafiə olunmuş xərc maddələri anlayışları və onların terminoloji izahları ilk dəfə yeni qanunda öz əksini tapır);
- Dövlət büdcəsinin layihəsinin tərtibi prosesi və büdcə təqvimini ilə bağlı məsələlərin daha aydın izah olunmasıdır. Belə ki, bu qanunda büdcənin layihəsinin büdcə ilinə 11 ay qalmış başlanması və büdcə proseslərinin mərhələləri geniş verilmişdir;

Qeyd. *Dövlət büdcəsinin layihəsinin hazırlanması Almaniya Federativ Respublikasında növbəti büdcə ilinə 6 ay, Yaponiyada – 7 ay, Fransada – 14 ay, ABŞ – da isə - 18 ay qalmış başlanır. Büdcə layihəsi bir qayda olaraq icraedici hakimiyyət (Nazirlər Kabineti, AFR-də kansler, ABŞ-da Prezident) tərəfindən hazırlanır. İcraedici orqan tərəfindən büdcə təsdiq edildikdən sonra dövlət büdcəsinin layihəsi qanunverici orqana təqdim edilir. Ən-ənəvi şəkildə büdcə layihəsi hər bir palatada ayrı-ayrılıqda (Fransada əvvəlcə aşağı palatada, sonra yuxarı palatada, ABŞ, AFR-də isə hər iki palatada paralel olaraq) müzakirə edilir. Nəticədə büdcə dövlət başçısı tərəfindən imzalanır.*

- “Dövlət büdcəsi haqqında” qanunda ehtiyat fondunda (“Ehtiyat fondunun vəsaitindən istifadə olunması haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 27 mart 2000-ci il tarixli qərarı) istifadə olunmalı məbləğin həddi göstərilmədiyi halda yeni qanunun 6.2-cı maddəsinə əsasən Ehtiyat fondunda vəsaitin həcmi növbəti büdcə ilinin gəlirinin **5 faizindən** artıq olmamaqla və əvvəlki illərdə bu xərcin faktiki icrası baş verən fəvqəladə halların statistikasını nəzərə alınmaqla müəyyən edildiyi göstərilir (“Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə qaydaları” 2 iyun 2003-cü il Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir). Qanuna 5 aprel 2005-ci ildə edilən dəyişikliklərlə növbəti bəndlər əlavə edildi. Ölkənin sosial-iqtisadi həyatı

üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən, lakin maliyyələşdirilməsinə vəsait nəzərdə tutulmayan tədbirlər üçün dövlət büdcəsində məbləği büdcə xərclərinin 2 faizindən çox olmamaqla Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondu yaradılır. Prezidentin ehtiyat fondunun vəsaiti ölkədə seçkilərin və referendumların keçirilməsinə, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəaliyyətinin təbliği məqsədilə xərclənə bilməz;

Qeyd. *Ehtiyat Fondunun yaradılması təcrübəsi Qazaxıstan və Rusiya Federasiyası kimi dövlətlərin qanunvericiliklərində də öz əksini tapır. Rusiya Federasiyasının Büdcə Məcəlləsinə görə dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi kimi dövlət büdcəsinin və prezidentin ehtiyat fondunun yaradılması müddəaları öz əksini tapır.*

- “Büdcə sistemi haqqında” (ilk qanunda) və “Dövlət büdcəsi haqqında” qəbul edilmiş qanunda büdcə layihəsi ilə birlikdə büdcə zərfində Milli Məclisə təqdim edilmiş sənədlərin siyahısı göstərilmişdi. “Büdcə sistemi haqqında” yeni qanunda isə təqdim olunan **sənədlərin** siyahısı bir qədər (15-ə yaxın) artırılmışdı. Qanunda dövlət borcları və dövlət zəmanəti ilə digər öhdəliklərə dair məlumat, növbəti il üzrə icmal büdcə, növbəti büdcə ili üzrə gəlirlərin ötən ilin faktiki və cari ilin gözlənilən nəticələri ilə, habelə xərclərin funksional, iqtisadi və təşkilati təsnifatlar üzrə müqayisəsi, büdcədənkənar əməliyyatlara dair icmal hesabat və keçən büdcə ilində faktiki və cari büdcə ilində gözlənilən maliyyələşdirmə mənbələri barədə hesabat öz əksini tapmışdır;

Qeyd. *Büdcə zərfində Milli Məclisə təqdim olunan bu sənədlərin əsas məqsədi ölkənin başlıca maliyyə planı ilə iqtisadiyyatın sahələri arasında bağlılığı göstərmək, ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan büdcə və vergi siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa ciddi təsir göstərməsi üçün onun iqtisadi göstəricilərlə kompleks təhlil olunmasıdır.*

- Dövlət büdcəsi haqqında qanunun layihəsinin **mətbuatda dərc** olunmasıdır. Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən növbəti

il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə daxil olduğu tarixdən 10 gün ərzində mətbuatda dərc olunur;

Qeyd. *Dövlət büdcəsi haqqında qanunun layihəsinin mətbuatda dərc olunması büdcə proseslərinin şəffaflığının artırılmasına yönəldilmişdir. Büdcə proseslərinin şəffaflığının artırılması məqsədilə beynəlxalq təcrübədə Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən 1998-ci ildə qəbul (2001-ci ildə əlavə və dəyişiklik) edilmiş “Büdcə-vergi sferasında şəffaflığın təmin olunması üzrə Təvsiyə” və “Büdcə-vergi sferasında şəffaflığın təmin olunması üzrə zəruri təcrübələr Məcəlləsi” tətbiq edilir. Məcəllənin hazırlanmasını zəruri edən əsas amillər kimi bir sıra ölkələrin təcrübəsində büdcə-vergi fəaliyyəti üzrə kompleks və etibarlı informasiya çatışmazlığı nəticəsində büdcə-vergi siyasəti ilə bağlı vəzifələrin reallaşdırılmasında problemlərin meydana çıxması qeyd olunur. Məcəllədə funksiya və öhdəliklərin dəqiqliyi, informasiyanın ictimaiyyət üçün əlçatanlığı, büdcənin hazırlanmasının, icrasının və büdcə hesabatlılığının açıqlığı və mötəbərliyin təminatı kimi prinsiplər öz əksini tapır.*

- Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanunla təsdiq olunan **əsas göstəricilərin** siyahısı artırılmışdır. “Büdcə sistemi haqqında” (ilk qanunda) və “Dövlət büdcəsi haqqında” qanunlarda bu göstəricilər ümumi şəkildə verildiyi halda, “Büdcə sistemi haqqında” qanunda vergilərin dərəcələri, mənbələr üzrə qrantlar və transfertlər, ayrı-ayrı gəlirlərin büdcələr arasında bölgüsü, iqtisadi təsnifat üzrə xərclərin məbləği, büdcə ssudalarının ümumi məbləği, dövlətin üçüncü tərəf qarşısında öhdəliyinin yuxarı həddi, dövlət büdcəsinin müdafiə olunan xərc maddələri göstərilmişdir;
- “Büdcə sistemi haqqında” ilk qanunda dövlət büdcəsinin kassa icrasının Milli Bank tərəfindən aparıldığı (“Dövlət büdcəsi haqqında” qəbul edilmiş qanunda isə yalnız terminoloji izahı) göstərilirdi. Hazırkı qanunvericilikdə dövlət büdcəsinin kassa icrasının **dövlət xəzinədarlığı** vasitəsilə həyata keçirilməsi, həmçinin dövlət

xəzinədarlığının dövlət maliyyəsindən istifadə sahəsində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün idarə, müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun uçotunu aparması qeyd olunur;

- Bu qanunla Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin **icrası** barədə hesabatları və müvafiq qanun layihələrinə Hesablama Palatasının rəy verməsi də müəyyən edilir (ilk qanunvericilik aktında bu funksiyanı yəni dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti Ali Sovetin **Büdcəyə nəzarət komissiyasının** icra etdiyi göstərilirdi);

Qeyd. *Hesablama Palatası dövlət büdcəsi layihəsinə və dövlət büdcəsinin icrası haqqında qanun layihələrinə rəy verir. Bu isə öz növbəsində büdcəyə toplanan maliyyə resurslarının ünvanlı istifadəsi ilə bağlı konkret dövlət qurumunun nəzarət etməsi nəticəsində büdcə xərclərinin istifadə olunmasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə şərait yaratmalıdır.*

- **Hesablama Palatasının** büdcə ilə bağlı digər funksiyası dövlət büdcəsinin auditini aparmaqdır;
- **Dövlət borcu və ona xidmət** göstərilməsi maddəsi də bu qanunun yeni maddələrindəndir. Qanunun 25-ci maddəsinə əsasən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq icra hakimiyyətinin (Maliyyə Nazirliyi) qərarı ilə dövlətin təminatı əsasında borc alınə bilər. Bununla yanaşı büdcə gəlirlərinin həcmindən və ayırmaların səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlət borcu üzrə xidmətlər (əsas borc, faiz) tam və vaxtında həyata keçirilməsi qeyd olunur, həmçinin faizlər və borclar kredit müqaviləsinə, yaxud dövlət qiymətli kağızlarının şərtlərinə əsasən vaxtında ödənilməlidir;
- **Bələdiyyə** büdcələrinin tərtibi, təsdiqi, icrası və icrasına nəzarətlə bağlı xüsusi fəslin verilməsidir (əvvəlki qanunvericilik aktlarında bələdiyyələrlə bağlı **qısa** informasiya verilmişdi). Bələdiyyələrin dövlət hakimiyyəti orqanları arasında büdcə münasibətləri maddəsi xüsusilə

diqqəti cəlb edir. Bu maddəyə görə dövlətin yerli büdcələrə maliyyə dəstəyinin yolları müəyyən edilmişdir:

a).Investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq və səmərəli iqtisadi siyasəti həyata keçirməklə istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaratmaq;

b).Yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını yerli büdcələrin vəsaiti hesabına maliyyələşdirmək mümkün olmadıqda, dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiya ayırmaq.

“Büdcə sistemi haqqında” qanunuun tətbiq edilməsi haqqında fərmandan irəli gələn məsələlərdən biri də Nazirlər Kabineti tərəfindən “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi idi. 24 may 2004-cü ildə (21 iyun 2005-ci il tarixli əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) Nazirlər Kabineti tərəfindən “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları” təsdiq edildi. Bu qaydalar “Büdcə sistemi haqqında” qanuna uyğun olaraq hazırlanmış və Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin tərtibi və icrasının təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarının prinsiplərini müəyyən edir. “Büdcə sistemi haqqında” qanun və Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmiş “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları”nda qeyd olunan müddəalar büdcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Bu qaydalarda bir sıra yeni məqamlar öz əksini tapırdı. Belə ki, dövlət büdcəsinin tərtibi işinin təşkilində aşağıdakı yeni müddəaları göstərmək olar:

- a) Ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramı növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasının və proqnoz göstəricilərinin xülasəsini, makroiqtisadi göstəricilərinin və sosial-iqtisadi siyasətinin prioritetlərini əhatə edir dedikdə həmin göstəricilərin tam siyahısı təqdim edilir;
- b) Torpaq sahələrinin qeydiyyatını aparan orqanlar tərəfindən Maliyyə Nazirliyinin təlimat məktubuna uyğun olaraq təqdim olunan məlumatların hansılardan ibarət olduğu göstərilir;
- c) Dövlət əmlakının və torpaqların icarəyə verilməsi ilə məşğul olan orqanlar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Maliyyə

Nazirliyinin təlimat məktubuna uyğun olaraq təqdim olunan məlumatlarda öz əksini tapmalı olan informasiya qeyd olunur;

- d) Vergilər Nazirliyi və onun müvafiq orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təlimat məktubuna uyğun olaraq təqdim olunan büdcə layihəsində hansı məlumatlar öz əksini tapır və s.

Bununla yanaşı, dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edildiyi dövr ərzində hazırlanmış büdcə zərfində öz əksini tapan sənədlərin siyahısı təqdim edilirdi. Həmçinin, dövlət büdcəsinin icrası və icrasına cari nəzarət kifayət qədər təfəssilatı ilə verilir.

Yeni qaydalarda dövlət borcu və ona xidmət göstərilməsi bölməsində “Büdcə sistemi haqqında” qanunda göstərilən müddəalar bir qədər açıqlanmışdır.

- Azərbaycan Respublikası Hökumətinin xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə (qeyri-rezidentlərlə), digər ölkələrlə və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə imzaladığı müqavilələr əsasında yaranmış xarici dövlət borcunun və ölkə daxilində dövlət zəmanəti ilə alınan kreditlər, hökumət adından buraxılan qiymətli kağızlar şəkilində dövlət istiqrazları, hökumətin təminat verdiyi digər borc öhdəlikləri üzrə yaranmış daxili dövlət borcunun qeydiyyatı üçün xarici və daxili borc bölmələrindən ibarət iki ədəd baş kitab – xarici dövlət borcunun registri və daxili dövlət borcunun registri tərtib edilir;
- Dövlət borcunun qeydiyyatı və uçotu Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirildiyi üçün imzalanmış müqavilələrdə Hökumətin adından “Borcalan” və “Zəmanətçi” funksiyalarının icraçısı kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi çıxış etdiyi üçün, müvafiq olaraq xarici dövlət borcunun registri və daxili dövlət borcunun registri Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən aparılır;

- Dövlət borcu yaradan müqavilələr müvafiq qaydada paraqraflandırıldıqdan sonra dövlət borcunun müvafiq registrlərinə daxil edilir;
- Dövlət borcu yaradan kreditlərə zəmanətlərin verilməsi qaydası Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarı ilə tənzimlənir;
- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi dövlət borcunun qeydiyyatını, uçotunu, onun vəziyyətinə və kreditlərin vaxtında qaytarılmasına cari nəzarəti, xarici dövlət borcunun və daxili dövlət borcunun registrlərində qeydlərin düzgün aparılmasını və dövlət registrinin baş kitablarının saxlanılmasını təmin edir;
- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi xarici dövlət borcunun uçotunun qurulması və aparılması məqsədi ilə dövlət zəmanəti ilə kredit alan borclu təşkilatlardan aylıq və rüblük hesabatlar alır. Hesabatda əks etdirilən məlumatların dürüstlüyünə görə hesabatı təqdim edən təşkilatın rəhbəri şəxsən məsuliyyət daşıyır. Hesabat məlumatları hesabat ayından sonrakı ayın 15-dən gec olmayaraq Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilməlidir. Alınmış məlumatlar artan yekunla ümumiləşdirilir və xarici dövlət borcunun ölkə üzrə ümumi məbləği müəyyən olunaraq uçotu aparılır;
- Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi dövlət borcunun mövcud vəziyyəti barədə məlumatları hər rüb mətbuatda dərc etdirir. Bu məlumat kitabında bir sıra göstəricilər öz əksini tapır.

“Büdcə sistemi haqqında” qanunun qəbul edilməsindən sonra bu qanundan və qanunun tətbiq edilməsi haqqında fərmandan irəli gələn məsələlərin həll edilməsi məqsədilə bir sıra hüquqi-normativ aktlar da qəbul edildi.

Bu sənədlərin sırasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 24 may tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları” ilə yanaşı 2 iyun 2003-cü il qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə qaydaları”, 12 iyul 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dövlət büdcəsinin, büdcədəkənar dövlət

fondları büdcələrinin tərtibi və icrasına nəzarət üzrə əməliyyatların əlaqələndirilməsinə dair Tədbirlər planı”, Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Vahid büdcə təsnifatı” aid edilə bilər. Bu isə ümumən ölkədə büdcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edən tədbirlər kimi qəbul edilir.

Qeyd. *“Büdcə sistemi haqqında” qanuna əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, həmçinin qanundan irəli gələn məsələlərlə bağlı Nazirlər Kabineti tərəfindən bir neçə mühüm sənədlərin hazırlanması 2003-cü ildə qəbul edilmiş 2003-2005-ci illər üzrə Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramında (YAIİDP) qoyulan hədəflərin icra edilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin tərkib hissəsidir ki, bu halda büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə büdcə proqnozlaşdırılmasının və büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması nəzərdə tutulurdu.*

1.2. Azərbaycan Respublikasının büdcə prosesləri

İlk növbədə büdcə prosesləri ilə büdcə ili anlayışlarına bir qədər aydınlıq gətirmək lazımdır. Çünki bu terminlər çox tez-tez eyni bir mənaya malik müddəalar kimi qəbul edilir. Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” qanunun 1.1.3 maddəsinə görə büdcə ili *yanvar ayının 1-dən dekabr ayının 31-dək* olan bir illik dövrüdür.

Lakin, büdcə prosesləri növbəti il üzrə büdcə layihəsinin hazırlanmasından başlanmış həmin büdcə layihəsinin təsdiqi, icrası və icrası ilə bağlı hesabatın hazırlanması və dövlət başçısı tərəfindən büdcənin icrası haqqında qanunun imzalanmasına qədər olan dövrü əhatə edir. “Büdcə ili” büdcə proseslərinin yalnız bir həlqəsidir və bu həlqə büdcənin icrası adlanır. İndi büdcənin bütün mərhələlərini ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Qeyd. *Büdcə ili Avstriya, Argentina, Belçika, Bolqarıstan, Braziliya, Macarıstan, Vyetnam, Zair, Zambiya, İordaniya, İrlandiya, İtaliya, Çin, Kosta-Rika, Malayziya, Polşa, Rumıniya, Suriya, Tunis, Şri-Lanka, İsveçrə, Fransa, AFR, İtaliya, Niderlandda*

təqvim ili üst-üstə düşür. Böyük Britaniyada, Kanadada, Yaponiyada, Danimarka, Hindistan, İsrail, Küveyt, Malavi, Malta, Yeni Zelandiya, CAR-da büdcə ili 1 aprelə başlayır və növbəti ilin 31 mart tarixinə qədər olan dövrü əhatə edir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə büdcə ili 1 oktyabr tarixindən (növbəti ilin) 30 sentyabr tarixinə qədər olan dövrü əhatə edir.

1.2.1. Büdcə layihəsinin tərtibi

Dövlət büdcəsinin tərtibi – ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi proqnozları, məqsədli proqramlar, iqtisadiyyatın sahələrinin, inzibati rayonların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrin cari və növbəti il üzrə maliyyə-təsərrüfatı fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi layihəsinin hazırlanması.

Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” qanununun 11-ci maddəsinə (və “Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi və icrası” Qaydalarının 2.1-ci maddəsinə) əsasən büdcə layihəsinin tərtibi prosesi büdcə ilinə **11 ay** qalmış başlanır və büdcə layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edildiyi günədək olan dövrü əhatə edir.

Dövlət büdcəsi layihəsinin tərtibi prosesinə **yanvar ayının üçüncü ongünlüyü** ərzində Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin mətbuatda dərc olunan qərarı ilə başlanılır.

Qeyd. *Bu əsasda təqdim etmək istədiyimiz misalı nəzərdən keçirək. Nazirlər Kabineti “Büdcə sistemi haqqında” qanunun tətbiq edilməsi barədə ölkə prezidentinin 31 oktyabr 2002-ci il tarixli fərmanın icrasıyla əlaqədar olaraq, 2007-ci il dövlət büdcəsi layihəsinin, həmçinin ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasının və proqnoz göstəricilərinin dövlət başçısına vaxtında təqdim edilməsi məqsədilə 2006-cı ilin yanvarın 31-də sərəncam qəbul etmişdir. Sərəncamda İqtisadi İnkişaf və Maliyyə Nazirlikləri “Büdcə sistemi haqqında” qanunun müvafiq müddəalarından irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməklə, ölkənin növbəti büdcə ili və gələn üç il üçün dövlət büdcəsinin layihəsini,*

həmçinin ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasını, toplu maliyyə balansını və “Büdcə sistemi haqqında” qanunun 12-ci maddəsində göstərilən digər sənədləri hazırlayıb ölkə prezidentinə təqdim etmək üçün 2006-cı il sentyabrın 15-dək Nazirlər Kabinetinə təqdim etməsi qeyd olunmuşdur. Sərəncamda İqtisadi İnkişaf və Maliyyə Nazirliklərinə, həmçinin Dövlət Statistika Komitəsi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Sosial Müdafiə və Dövlət Neft Fondlarına da bir sıra (digər) tapşırıqlar verilmişdir. Nazirlər Kabinetinin sərəncamı ilə 2007-ci il və sonrakı üç il üçün dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinin hazırlanması məqsədilə dövlət komissiyası təşkil edilmişdir. Gəlirlər (11 nəfər) və xərclər (15 nəfər) üzrə ayrı-ayrılıqda komissiyalar yaradılmışdır. Gəlirlər üzrə yaradılan komissiya 2007-ci ilin dövlət büdcəsinin gəlirlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün zəruri olan qanun layihələrini mayın 1-dək hazırlamalıdır.

Dövlət Statistika Komitəsi və onun müvafiq orqanları son üç ili və cari ilin ötən dövrünü əhatə edən statistik məlumatları cari ilin **fevral ayının 5-dək** Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər.

Nazirlər Kabinetinin qərarına uyğun olaraq fevral ayının sonunadək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən tərtib edilmiş ölkənin orta müddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramı dəqiqləşdirilir və **mart ayının 1-dən** gec olmayaraq Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilir.

Dəqiqləşdirilmiş ortamüddətli iqtisadi və sosial inkişaf proqramına müvafiq olaraq cari ilin **mart** ayında Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üçün ilkin ortamüddətli büdcə proqnozu (gəlirlər, xərclər, kəsir və maliyyələşmə) və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən investisiya proqramı tərtib edilir.

Cari ilin **aprel ayının 15-dək** növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi, büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, büdcə təsnifatının bölmələri səviyyəsində gəlir və xərclərin yuxarı həddi, dövlət borcları, prioritet xərclər, növbəti büdcə ili və sonrakı üç il üçün icmal büdcə proqnozu və Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən investisiya proqramının ilkin layihəsi hazırlanaraq baxılmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər

Kabinetinə təqdim olunur. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti layihələri İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi və digər müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə müzakirə edir.

Cari ilin *may ayının 1-dək* Maliyyə Nazirliyi tərəfindən növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal büdcə göstəricilərinin tərtibinə dair təlimat məktubu hazırlanır və büdcənin tərtibində iştirak edən təşkilatlara göndərilir. Bu təlimatda aidiyyəti məlumatlarla yanaşı təşkilatlar və hər bölmə üzrə xərclərin yuxarı həddinə, cari xərclərə dair təsdiq olunmuş normalara, formalara, ətraflı büdcə təklifinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilməsi üçün yardımçı sənədlər daxil olmaqla gəlirlərin və xərclərin təhlilinə (qiymətləndirilməsinə) dair məlumat verilir.

Büdcə təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi müəyyən edilərkən onların büdcədən kənar vəsaitləri nəzərə alınır.

Dövlət büdcəsindən maliyyə yardımları almaq istəyən bələdiyyələr cari ilin *may ayının 1-dək* aşağıdakı sənədləri və məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına (Maliyyə Nazirliyi) cari ilin gözlənilən və ötən büdcəsinin faktiki nəticələri barədə arayış, növbəti büdcə ili üzrə yerli büdcələrin nəzərdə tutulan gəlirləri və xərcləri, dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmnin əsaslandırılması, ötən ildə yerli büdcənin icra vəziyyəti barədə auditor rəyi, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sorğusuna görə digər materialları təqdim etməlidirlər.

Qeyd. *Sadalanan sənədlərin siyahısından göründüyü kimi bu materiallarda bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmi əsaslandırılmalıdır. Ümumiyyətlə, dotasiyanın yuxarı həddinin hesablanması bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhalinin sayı və ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onun xüsusi çəkisi və digər amillər nəzərə alınmalıdır. Dotasiyalar 2002-ci ildə bələdiyyə gəlirlərinin 39%, 2003-cü ildə 8,7%, 2004-cü ildə isə 10,7%-ni təşkil etmişdir.*

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrasını təmin edən orqanlar və büdcədən maliyyələşən təşkilatlar təlimata uyğun olaraq hazırlanmış

büdcə layihəsini cari ilin **iyul ayının 1-dək** müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edirlər.

Təqdim olunmuş büdcə layihələrində aşağıdakılar əks etdirilir:

- funksional və iqtisadi təsnifatın paraqrafları üzrə keçən ildə faktiki və cari ilin sonuna gözlənilən büdcə xərclərinin məbləği, Naxçıvan Muxtar Respublikası, ölkənin şəhər və rayonları üzrə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş vergi ödəyicilərinin qrupları üzrə keçən ildə əldə edilmiş və cari ildə gözlənilən büdcə gəlirlərinin məbləği, hesablanmış büdcə gəlirlərinin keçən ildə faktiki və cari ildə gözlənilən məbləği, büdcə gəlirlərinin keçən ildə faktiki və cari ilin sonuna gözlənilən qalığı;
- funksional və iqtisadi təsnifatın paraqrafları və Naxçıvan Muxtar Respublikası, respublikasının şəhər və rayonları üzrə keçən ildə əldə edilmiş büdcədənəkar gəlirlərinin və xərclərinin məbləği, gəlirlərinin və xərclərinin keçən ilin sonuna qalığı, cari ildə və növbəti büdcə ilində büdcədənəkar gəlirlərinin və xərclərinin məbləğləri;
- funksional və iqtisadi təsnifatın paraqrafları və Naxçıvan Muxtar Respublikası, respublikasının şəhər və rayonları üzrə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş vergi ödəyicilərinin qrupları üzrə növbəti il üçün təklif olunan büdcə gəlirlərinin və xərclərinin həcmi, ödənilməli və olan verginin və ödənişlərin məbləği, büdcə-vergi siyasətində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin qiymətləndirilməsinə dair göstəricilər;
- iqtisadi və funksional təsnifat, Naxçıvan Muxtar Respublikası, respublikasının şəhər və rayonları üzrə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş vergi ödəyicilərinin qrupları üzrə sonrakı üç il üçün gəlirlərin və xərclərin qiymətləndirilməsi;

- maliyyələşdirmə mənbəyi göstərilməklə növbəti il və sonrakı üç il üçün iqtisadi və funksional təsnifatın paragrafları üzrə investisiya proqramları üzrə xərclərin həcmi.

Avqust ayının 1-dək İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən cari ilin altı ayının faktiki nəticələri nəzərə alınmaqla növbəti il üzrə və orta müddətli makroiqtisadi göstəricilər, habelə sosial, iqtisadi və investisiya proqramları dəqiqləşdirilərək Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı makroiqtisadi göstəricilərin dəqiqləşdirilmiş proqnozuna və hazırlanmış proqramlara əsasən dövlət büdcəsinin layihəsində gəlirləri və xərcləri yenidən hesablayır, zəruri hallarda müvafiq əlavələr və dəyişikliklər edir.

Dövlət büdcəsi layihəsinin dəqiqləşdirilmiş göstəricilərini əsas götürməklə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı **iyul-avqust** aylarında dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrasını təmin edən orqanlarla və büdcə təşkilatları, həmçinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları ilə, zəruri olduqda bələdiyyələrlə və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq hüquqi şəxslərlə alınmış büdcə layihələri üzrə müzakirələr aparır. Müzakirələrin nəticələri protokollarla rəsmiləşdirilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən dövlət büdcəsinin tərtibi üçün lazım olan əsaslandırıcı materiallar və hesablamalar mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, habelə onların struktur bölmələrindən, dövlət büdcəsindən, maliyyələşdirilən təşkilatlardan, zərurət yarandıqda mülkiyyət və təşkilat-hüquqi formasından asılı olmayaraq digər hüquqi şəxslərdən, bələdiyyələrdən və büdcədən kənar dövlət fondlarından tələb oluna bilər.

Büdcədən maliyyələşən aidiyyəti nazirlik, komitə, şirkət, baş idarə və digər büdcə təşkilatları xidmət etdikləri sahələr və xərc bölmələri üzrə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramlar hazırlamaqla, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və İqtisadi İnkişaf Nazirliyi ilə razılaşdırıb **sentyabr ayının 1-dək** Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir.

Qeyd. *Beynəlxalq təcrübədə dövlət büdcəsinin məqsədli proqramlar səviyyəsində icrasının aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır.*

Birincisi, bu proqramlar dövlətin iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə, bir qayda olaraq, ortamüddətli indikativ planlar qəbul edilir və bu planlarda nəzərdə tutulmuş hədəflərə çatmaq üçün maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsinin xərcləri olan və əsas istiqamətləri ölkənin sosial-iqtisadi hədəfləri ilə üst-üstə düşən məqsədli proqramlar qəbul edilir.

İkincisi, büdcə maliyyələşdirilməsinin nəticələri orta və uzunmüddətli dövr üzrə müəyyənləşdiridiyi üçün məqsədli proqramların prinsiplərinin tam mənada tətbiqi ortamüddətli dövr üçün münasibdir. Buna görə də qeyd olunan büdcə metodunun tətbiqi paralel olaraq perspektiv büdcə planlaşdırılmasına keçidi şərtləndirir. Belə ki, məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramları orta müddətli büdcə proqnozları (bəzi hallarda orta müddətli büdcə planlaşdırılması və ya sadəcə orta müddətli büdcə plan-proqnozu) ilə əlaqəli şəkildə və onlara uyğun hazırlanır.

Üçüncüsü, proqramlar çərçivəsində xərclənən vəsaitlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə bu xərclər üzərində ciddi maliyyə nəzarəti aparılır və hesabatlar təqdim olunur. Bu hesabatlarda xərclərin səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə xüsusi (kəmiyyət və keyfiyyət) göstəricilər sistemi öz əksini tapır.

Hazırda ABŞ, Fransa, Norveç, Kanada, Yeni Zelandiya, Danimarka, İsveç, Finlyandiya, Böyük Britaniya və Rusiya Federasiyası kimi ölkələrdə haqqında danışılan metodun bu və ya digər formaları tətbiq edilir.

Məqsədli proqramlar səviyyəsində dövlət büdcəsinin icrası zamanı aşağıdakı prinsiplər əsas götürülməlidir:

1. Maliyyə resurslarının maddələr üzrə deyil, proqramlar və ya strateji hədəflər üzrə icrasının təmin edilməsi;

2. Dövlət qurumlarının məqsədi və strateji prioritetlərinin proqramlara uyğunlaşdırılması;

3. Dövlət qurumlarının büdcə vəsaitlərindən istifadəsi üzərində nəzarət mexanizminin qurulması;

4. Büdcə prosesləri daha çox dövlət sektorunda olan müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti ilə sıx bağlanır;

5. Bütçə layihəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına bütçə subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək imkanı verən göstəricilər sistemi əsasında təqdim edilir.

Növbəti bütçə ili üzrə dövlət bütçəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal bütçənin göstəriciləri cari ilin **sentyabr ayının 15-dək** Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir.

Paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi **sentyabr ayının 10-dək** növbəti bütçə ili və gələn il üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasını və proqnoz göstəricilərini, növbəti il üzrə dövlət bütçəsinin və icmal bütçəsinin, habelə gələn üç il üzrə icmal bütçənin layihələrinə uyğun olaraq mühüm investisiya layihələrini özündə əks etdirən dövlət investisiya proqramlarının layihələrini, Azərbaycan Respublikasının toplu maliyyə balansını Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edir.

Növbəti bütçə ili üzrə dövlət bütçəsinin layihəsi və sonrakı üç il üçün icmal bütçənin göstəriciləri və “Bütçə sistemi haqqında” qanunla müəyyən edilən digər sənədlər **sentyabr ayının 25-dək** Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən təqdim edilir.

Qeyd. *Bu əsasda konkret misalı nəzərdən keçirək. Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il üzrə dövlət bütçəsinin və icmal bütçənin göstəriciləri, Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 23 sentyabr 2005-ci il tarixli qərarı imzalanmışdır. Nazirlər Kabineti qərara alır Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin əlaqədar nazirlik, komitə, idarə və təşkilatlarla birlikdə müvafiq proqramlar əsasında hazırladığı “Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il üzrə dövlət bütçəsinin və icmal bütçənin layihələri və sonrakı üç il üçün icmal bütçənin göstəriciləri” və Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin təqdim etdiyi “Azərbaycan Respublikasının 2006-cı il və gələn üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri” bəyanılsin. Həmçinin, bu sənədlər və “Bütçə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası*

Qanunun 12-ci maddəsində nəzərdə tutulan müvafiq materiallar Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilsin.

Növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcəsinin layihələrinin və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin tərtibi prosesində iştirak edən təşkilatlar tərəfindən qanunvericiliklə müəyyən edilən sənədlərin vaxtında müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilməməsi büdcənin tərtibi prosesinin pozulmasına səbəb olarsa, həmin təşkilatların vəzifəli şəxsləri qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

1.2.2. Büdcə layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi

Dövlət büdcəsinin təsdiqi – *ölkənin qanunverici orqanına təqdim olunan dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi.*

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə cari ilin **oktyabrın 15-dən** gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur.

Növbəti il üçün dövlət büdcəsinin layihəsi müvafiq sənədlərlə birlikdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə daxil olduğu tarixdən 10 gün ərzində mətbuatda dərc olunur. Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi (17 may 1996-cı ildə qəbul edilmiş) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Milli Məclisin Daxili Nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlət büdcəsi haqqında qanun üç oxunuşda qəbul edilir. Qəbul edilənə qədər büdcə layihəsi Milli Məclisin daimi komissiyalarında müzakirə edilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin iclasında növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin müzakirəsində icra hakimiyyəti orqanları iştirak edir.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində cari ilin *dekabr ayının 20-dən* gec olmayaraq təsdiq edilir.

Milli Məclisdə təsdiq edilmiş dövlət büdcəsi haqqında qanun Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanır.

Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin layihəsi müəyyən olunmuş müddət ərzində təsdiq olunmadıqda, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dövlət büdcəsi təsdiq olunanadək hər ay üzrə ötən ilin xərclərinin on ikidə biri qədərində (müdafiə olunmuş xərc maddələri üzrə tam) maliyyələşmənin aparılmasının müvəqqəti qaydalarını müəyyənləşdirir. Eyni qayda büdcədənəknar dövlət fondlarının idarəetmə və əməliyyat xərclərinə də şamil edilir.

Maliyyə Nazirliyi növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin təsdiq olunmuş göstəriciləri əsasında onun büdcə təsnifatına uyğun olaraq mənbələr üzrə gəlirlərinin və xərclərinin rüblük, zəruri hallarda aylıq bölgüsünü müəyyən edir.

Təsdiq olunmuş dövlət büdcəsinin göstəriciləri, gəlir və xərclərin bölgüsü Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bir ay müddətində büdcə təşkilatlarına çatdırılır.

Qeyd. *Hazırda Milli Məclisdə fəaliyyət göstərən 11 daimi komissiyadan dövlət büdcəsi ilə bağlı hər hansı bir qərarın qəbul edilməsinə daha çox aidiyyəti olan - iqtisadi siyasət daimi komissiyasıdır (2001-ci ilə qədər Milli Məclisdə büdcə komissiyası da fəaliyyət göstərirdi). İqtisadi siyasət daimi komissiyası dövlətin maliyyə və vergi siyasətinin, iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə dair, habelə dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və icrası ilə bağlı qanun və qərar layihələri üzrə aparıcı daimi komissiyadır.*

İqtisadi siyasət daimi komissiyası:

- Dövlət büdcəsi, büdcə prosesi və quruluşu, pul emissiyası, qiymət siyasətinin əsasları, bank fəaliyyəti, maliyyə, mühasibat, sığorta, valyuta, kredit, gömrük tənzimlənməsi, vergi siyasəti, rüsum və ödənişlər, daxili və xarici iqtisadi münasibətləri, təsərrüfat fəaliyyəti, sənaye, nəqliyyat, rabitə, ticarət, birja, sahibkarlıq fəaliyyəti, antiinhisar

- siyasəti sahələri üzrə qanun layihələrini hazırlayır və ya təqdim olunmuş qanun layihələrinə dair rəy verir;
- yerli vergilərə və ödənişlərə, yerli büdcələrə aid qanun layihələrini hazırlayır və ya təqdim olunmuş qanun layihələrinə dair rəy verir;
 - dövlət büdcəsinə nəzarətlə bağlı məsələlərə baxır və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflər verir;
 - dövlət büdcəsinin layihəsinə dair başqa daimi komissiyaların təkliflərinə baxır və onlar barəsində rəy verir və s.

1.2.3. Büdcənin icrası

Dövlət büdcəsinin icrası – *müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və onların tabeliyində olan təşkilatlar (büdcə təşkilatları) tərəfindən dövlət büdcəsi gəlirlərinin təmin edilməsi və xərclərin həyata keçirilməsi prosesi.*

Dövlət büdcəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, onların tabeliyindəki təşkilatlar tərəfindən dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə icra edilir.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların vəzifəli şəxslərin tabeliyində olan müəssisələrin həyata keçirdikləri maliyyə əməliyyatlarına, xərc normalarına və müvafiq maliyyə qaydalarına riayət etmələrinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Bu qaydalara riayət etməyən, o cümlədən vəsaitin hərəkətinə və istifadəsinə dair məlumatı təqdim etməyən, həmin vəsaitin təyinatını dəyişən büdcə təşkilatlarına qarşı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirə bilər. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrasını təmin edən orqanlar müəyyən edilmiş formalara uyğun olaraq aylıq, rüblük və ilin əvvəlindən artan yekunla gəlirlərin təsnifat üzrə hesabatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edirlər.

Büdcə təşkilatları və dövlət büdcəsindən maliyyə yardımı alan təşkilatlar həmin vəsaitlərdən istifadə barədə müəyyən olunmuş qaydada aylıq, rüblük və ilin əvvəlindən artan yekunla funksional,

iqtisadi və təşkilati təsnifat üzrə hesabatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edirlər.

Zərurət yarandıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanları təsdiq olunmuş büdcə ayırmaları həddində, bölmələrin xərc maddələri və funksional təsnifatın paraqrafları səviyyəsində iqtisadi təsnifatın yarımamaddələri arasında müvafiq dəyişikliklər də edə bilər.

Qeyd etməliyik ki, dövlət büdcəsinin icrası ilə yanaşı dövlət büdcəsinin kassa icrası da vardır. Dövlət büdcəsinin kassa icrası dedikdə büdcə gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını və xərclərinin büdcə təsnifatına uyğun olaraq xəzinədarlıq vasitəsilə ünvanlı istifadəsini təmin edən icra mexanizmi başa düşülür.

Dövlət büdcəsinin kassa icrası dövlət xəzinədarlığı vasitəsilə həyata keçirilir. Dövlət xəzinədarlığı dövlət maliyyəsindən istifadə sahəsində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün idarə, müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun uçotunu aparır.

Dövlət büdcəsinə bütün daxilolmalar və ödəmələr, büdcədən kənar dövlət fondları, dövlət təminatı ilə alınmış kreditlər üzrə əməliyyatlar və digər dövlət əməliyyatları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq dövlət xəzinədarlığı tərəfindən ödənilir.

Büdcə təşkilatlarının satın aldığı mallara, qəbul etdiyi iş və xidmətlərə görə dövlət xəzinədarlığı tərəfindən qabaqcadan dövlət (büdcə) öhdəlikləri götürülür və bu öhdəliklər çərçivəsində satınalmalardan yaranan kreditor borcları xəzinədarlıq tərəfindən ödənilir.

Dövlət büdcəsinin icrası prosesində qəbul edilmiş öhdəliklər üzrə əməliyyatlar büdcə ili qurtardıqdan sonra həyata keçirilə bilməz. Belə öhdəliklər üzrə ödəmələr növbəti büdcə ilindəki ayırmalar hesabına təmin olunur.

İlin sonuna bütün xəzinə hesablarının qalıqları dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesablarına (məqsədli təyinatlı maliyyələşmələr istisna olmaqla) köçürülür və həmin vəsait növbəti ilin aidiyyəti büdcə xərclərinin ödənilməsinə və dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində (22-ci maddə) nəzərdə tutulan vergi orqanlarının maddi həvəsləndirmə və inkişaf fonduna vəsaitin ayrılması həmin ilin vergi daxilolmalarının azaldılmasının hesabına həyata keçirilir.

Dövlət xəzinədarlığının öhdəsində olan nağd pul vəsaiti onun vahid hesabında müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş müvəkkil banklarda saxlanılır.

Vahid xəzinə hesabının idarə edilməsinin və bu hesabdən vəsaitin silinməsinə sərəncam verilməsinin müstəsna səlahiyyəti dövlət xəzinədarlığına məxsusdur. Dövlət xəzinədarlığının razılığı olmadan bu hesabdən hər hansı formada vəsaitin köçürülməsi və ya götürülməsi qadağandır.

Büdcə təşkilatları əldə etdikləri büdcə və büdcədənkenar gəlirləri tam həcmdə və vaxtında vahid xəzinə hesabına köçürməlidirlər.

Dövlət büdcəsinin icrasına dair hesabatın layihəsi və icmal hesabat müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən hazırlanır.

Qeyd. *Büdcə təşkilatları tərəfindən (işlərin və xidmətlərin) satın alınması Azərbaycan Respublikasının “Dövlət satınalmaları haqqında” qanunu ilə tənzimlənir. Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət satınalmalarının iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, satınalmalar zamanı dövlət vəsaitindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi, müsabiqə və aşkarlıq əsasında bütün malgöndərənlərə (podratçılara) bərabər rəqabət mühiti yaradılması prinsipləri və qaydalarını müəyyən edir. Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət müəssisə və təşkilatları (idarələri), nizamnamə fondunda dövlətin payı 30 faiz və daha çox olan müəssisə və təşkilatlar tərəfindən malların (işlərin, xidmətlərin) dövlət vəsaitləri, dövlətin aldığı və dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlər və grantlar hesabına satın alınmasına şamil edilir.*

2005-ci ildə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına 3583 müsabiqə həyata keçirilmişdir. Satınalma prosedurlarında tender predmetinin ehtimal olunan qiyməti 2 000 mlrd. AZM məbdəğində müəyyənləşdirilərək, dövlət vəsaitinin 161,9 mlrd. AZM və ya 8% qənaət olunmuşdur.

1.2.4. Büdcənin icrası ilə bağlı hesabatın hazırlanması və təsdiqi

Dövlət büdcəsinin icrası barədə hesabat hesabat ayından sonrakı ayın 25-dək tərtib olunur və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim edilir. Hesabatda dövlət büdcəsinin icrası funksional və iqtisadi təsnifat əsasında ilin əvvəlindən artan yekunla əks etdirilir.

Dövlət büdcəsinin icrası barədə rüblük hesabat növbəti rübün birinci ayının sonunadək Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına təqdim olunur. Hesabat mətbuatda dərc edilir. Rüblük hesabatda göstəricilərlə yanaşı, gəlir və xərclərin icrasının müqayisəli təhlili verilir. Xərclərin maliyyələşdirilməsində faktiki göstəricilərlə təsdiq olunmuş rəqəmlər arasında fərq yarandıqda, hesabatda bu fərqlə bağlı izahat və dövlət əhəmiyyətli layihələrə dair məlumatlar əks olunur.

Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və müvafiq qanun layihəsi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən hazırlanaraq növbəti ilin *aprel ayının 25-nə* kimi Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edilir. Hesabat özündə digər məlumatlarla yanaşı bütün dövlət borcları, il ərzində götürülən borclar və verilən dövlət təminatları, buraxılmış dövlət istiqrazları və Ehtiyat Fondundan il ərzində istifadə haqqında məlumatları da əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qeyd olunan sənədləri *may ayının 5-nə* kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir.

Dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və müvafiq qanun layihəsi təsdiq olunmaq üçün növbəti ilin *may ayının 15-dən* gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur (Hesabat özündə digər məlumatlarla yanaşı bütün dövlət borcları, il ərzində görülən borclar və verilən dövlət təminatları, buraxılmış dövlət istiqrazları və ehtiyat fondundan istifadə haqqında məlumatları əks etdirir).

Dövlət büdcəsinin hesabatı – *qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş dövr ərzində büdcə təşkilatlarının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına və ölkənin qanunverici orqanına dövlət büdcəsinin icrası haqqında təqdim etdiyi hesabat.*

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin icrası barədə hesabat dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin edən orqanlar və dövlət xəzinədarlığı tərəfindən müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Maliyyə Nazirliyi) müəyyən etdiyi formalarda aylıq, rüblük və ilin əvvəlindən artan yekunla gəlirlərin təsnifatı üzrə təqdim edilmiş hesabatlar əsasında hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası öz nizamnaməsinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin icrası barədə hesabatlara və müvafiq qanun layihələrinə dair rəy verir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təqdim olunmuş sənədləri müzakirə edir və müvafiq hesabat ili üzrə dövlət büdcəsinin icrası barədə qanunu təsdiq edir.

İcmal büdcənin icrası barədə rüblük və illik hesabatlar (büdcənin gəlirləri, xərcləri, dövlət borcunun məbləği, kreditlər və s. məlumatlar da daxil olmaqla) mətbuatda dərc edilir.

Dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və onun Hesablama Palatası həyata keçirir.

Qeyd. *Bu əsasda konkret misali nəzərdən keçirək. Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabatə və “Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il dövlət büdcəsinin icrası haqqında” qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi. Rəyin hazırlanmasında Hesablama Palatasında aparılmış ekspert-analitik təhlilin nəticələri istifadə edilmişdir. Təhlil Hesablama Palatasının sorğuları əsasında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyindən, müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarından, büdcə prosesinin digər iştirakçılarından daxil olmuş ayrı-ayrı məlumatlar və hesabatlar, habelə Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsaslanmışdır.*

Azərbaycan Respublikasının 2002-ci il Dövlət büdcəsinin icrası barədə hesabat və müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarından alınmış materialların Hesablama Palatasında ekspert – analitik

təhlili 2002-ci ilin büdcə prosesi üçün ümumiləşdirilmiş nəticələrin çıxarılmasını mümkün etmişdir. Bu nəticələr faktiki olaraq Hesablama Palatasının yaxın perspektivdə aparılmasını planlaşdırdığı nəzarət-audit tədbirlərinin istiqamətlərini müəyyənləşdirir [49].

Dövlət büdcəsindən maliyyələşən büdcə təşkilatlarının rəhbərləri onlara tabe təşkilatlarda gəlir və xərclərin müəyyən edilmiş qaydada uçotunun aparılması və vəsaitin təyinatı üzrə istifadəsinə görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində maliyyə qaydaları pozulduqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanı qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada tədbirlər həyata keçirir.

1.3. Büdcə proseslərində iştirak edən dövlət orqanlarının aidiyyəti vəzifə və funksiyaları

Maliyyə Nazirliyinin vəzifələri (Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 4 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir):

- Dövlətin vahid maliyyə, büdcə və vergi siyasətinin istiqamətlərinə dair təkliflərin hazırlanması və bu siyasətin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsi layihəsinin hazırlanması və icrasının təşkili;
- Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına xarici kreditlərin cəlb edilməsi, onların xərclənməsi və hərəkəti üzrə uçotun aparılması və ödənilməsi mənbələrinə dair təkliflərin hazırlanması;
- Büdcə sisteminin, büdcə-vergi proqnozlaşdırılmasının, maliyyələşdirmə mexanizminin, uçot və hesabat qaydalarının təkmilləşdirilməsi;
- Büdcə vəsaitlərinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının, büdcə təşkilatlarının büdcədənəkar vəsaitlərinin, habelə dövlət zəmanəti ilə alınan daxili və

xarici kreditlərin xərclənməsi üzərində maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsinin, o cümlədən bölgüsünün səmərəliliyinin təmin edilməsi və s.

Maliyyə Nazirliyinin funksiyaları:

- Ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin təhlili əsasında büdcə mədaxilinin artırılmasına yönəldilmiş təkliflər hazırlayır;
- Makroiqtisadi göstəricilərin proqnozlaşdırılmasında, məqsədli büdcə fondlarının yaradılması və onlardan istifadə olunması ilə bağlı təkliflərin hazırlanmasında iştirak;
- Müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim edir, dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası qaydalarını təkmilləşdirmək barədə təkliflər verir;
- Baş Dövlət Xəzinədarlığının hesabları üzrə əməliyyatları həyata keçirir və onların uçotunu təşkil edir;
- Müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin, o cümlədən məqsədli büdcə fondlarının icrasını təmin edir;
- Büdcə qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinin dəqiqləşdirilməsi barədə təkliflər hazırlayır, dövlət büdcəsi ilə digər büdcələr arasında münasibətləri tənzimləyir;
- Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə əməkdaşlığı həyata keçirir və s. funksiyaları həyata keçirir.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin vəzifələri (Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 11 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir):

- Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını və əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, iqtisadi proqramlar hazırlamaq və onların həyata keçirilməsini təmin etmək;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi vəziyyətinin təhlili əsasında sosial-iqtisadi fəaliyyətinin tənzimlənməsi yollarını müəyyən etmək;
- İqtisadi islahatların həyata keçirilməsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirmək;
- Ticarət sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək, ölkədə struktur və investisiya siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- Sahibkarlığın inkişafına kömək və onun stimullaşdırılması sahəsində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək və s.

İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin funksiyaları:

- Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını, iqtisadiyyata investisiyaların cəlb edilməsinin əsas istiqamətlərini, sahibkarlığın və rəqabətin inkişafına kömək sahəsində dövlət proqramını, hazırlayır və onların həyata keçirilməsini təmin edir;
- dövlət büdcəsinin formalaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişafının proqnoz göstəricilərini hazırlayıb müvafiq qaydada təqdim edir;
- Azərbaycan Respublikasının maliyyə, büdcə, vergi, pul-kredit, valyuta, gömrük-tarif siyasətinin ümumi istiqamətləri və qiymətli kağız bazarının formalaşdırılması üzrə təkliflər hazırlanmasında iştirak edir;
- Sosial siyasətin və sosial sahələrin inkişafı sahəsində dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirak edir;
- Ticarətdə rüsum və vergilərin dərəcələri ilə bağlı təkliflər verir, xüsusi iqtisadi rejimli bölgələrin yaradılmasına və onlarda iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinə dair təkliflər işləyib hazırlayır;
- Dövlət büdcəsi hesabına kapital qoyuluşunun istiqamətlərini müəyyən edir, ölkənin ayrı-ayrı bölgələrinin inkişafına dair proqramların hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təşkil edir;

- sahibkarlığa dövlət köməyinin ümumi şərtlərini, aparıcı istiqamətlərini və formalarını müəyyən edir, bu sahədə müvafiq proqramlar hazırlayır və onların həyata keçirilməsini təmin edir və s. funksiyaları həyata keçirir.

Vergilər Nazirliyinin vəzifələri (Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 mart 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir):

- Azərbaycan Respublikasının dövlət vergilərinin və digər büdcə daxilolmalarının düzgün hesablanmasına, onların vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsinə, vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarət etmək;
- Vergi qanunvericiliyi ilə bağlı vergi ödəyicilərinə məlumatların verilməsini, vergilərin hesablanması və ödənilməsi barədə onlara əvəzsiz olaraq izahatların verilməsini təmin etmək, vergi sahəsində hüquq pozuntularını doğuran səbəbləri araşdırmaq və belə halların aradan qaldırılması üçün öz səlahiyyətləri daxilində müvafiq tədbirlər həyata keçirmək;
- Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin qorunmasını təmin etmək və s.

Vergilər Nazirliyinin əsas funksiyaları:

- Azərbaycan Respublikasının vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi haqqında təklifləri hazırlayır, vergi qanunvericiliyini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının layihələrinin hazırlanmasında iştirak edir;
- Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasını, dövlət vergilərinin və ona həvalə edilmiş digər daxilolmaların düzgün hesablanmasını, vaxtında və tam məbləğdə dövlət büdcəsinə köçürülməsi ilə bağlı dövlət vergi orqanlarının işini təşkil edir;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vergilər üzrə daxilolma proqnozunun hazırlanmasında iştirak edir;

- Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin edən tədbirlər hazırlayır və həyata keçirir;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi orqanlarının inkişaf proqramlarının hazırlanmasında iştirak edir və onu həyata keçirir;
- Hesablanmış və təyinatı üzrə olmuş vergilərin uçotunu aparır və bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə məlumat verir;
- İqtisadiyyat, o cümlədən maliyyə, vergitutma və investisiyaların cəlb edilməsi ilə bağlı digər ölkələrlə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin tənzimlənməsinə dair təkliflərin hazırlanmasında iştirak edir və s.

Hesablama Palatasının statusu, funksiyaları, təşkilati strukturu, fəaliyyət formaları və prinsipləri Hesablama Palatası haqqında 2 iyul 1999-cu ildə (7 dekabr 2001-ci il və 1 sentyabr 2004-cü ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı qanunla tənzimlənir.

Bu qanuna əsasən Hesablama Palatası Milli Məclisə hesabat verən, daimi fəaliyyət göstərən dövlət büdcə-maliyyə nəzarəti orqanıdır. Hesablama Palatası təşkilati və funksional müstəqilliyə malikdir.

Hesablama Palatasının funksiyaları:

- dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təsisatlarının) büdcələrinin layihələrinə rəy verir, dövlət büdcəsinin və büdcədən kənar dövlət fondlarının (təsisatlarının) büdcələrinin gəlir və xərc maddələrinin həcmi, strukturu və təyinatı üzrə vaxtında icrasına nəzarəti həyata keçirir;
- dövlət büdcəsindən maliyyələşdirmələrin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyən edildiyi kimi aparılmasını təhlil edir, aşkar edilmiş kənarlaşmaların aradan

qaldırılması, habelə bütövlükdə büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsi haqqında təkliflər hazırlayır və Milli Məclisə təqdim edir;

- dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabatə və müvafiq qanun layihələrinə rəy verir, rübdə bir dəfə dövlət büdcəsinin gəlirləri və xərclərinin icrası haqqında Milli Məclisə məlumat verir;
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və onun daimi komissiyalarının tapşırığı ilə dövlət büdcəsi və büdcədənəkar dövlət fondları (təsisatları) ilə bağlı qanun layihələrinin, Milli Məclisdə təsdiq edilən Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin maliyyə ekspertizasını keçirir;
- dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin və büdcədənəkar dövlət fondlarının (təsisatlarının) vəsaitlərinin bank hesablarında hərəkəti barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankından və müvəkkil banklardan, kredit təşkilatlarından məlumatlar alır, təhlil edir və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflər verir və s.

Qeyd. *Məlumat üçün qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası öz faktiki fəaliyyətinə 2001-ci ilin dekabr ayında başlamışdır (Hesablama Palatası haqqında qanunun 22-ci maddəsinə görə ilk dəfə təşkil edilən Hesablama Palatası onun sədrinin, sədr müavinin və azı 4 auditorunun vəzifəyə təyin edildiyi gündən fəaliyyətə başlayır).*

Yuxarıda sadalanan hüquqi-normativ aktlarla yanaşı Hesablama Palatasının fəaliyyətini tənzimləyən Hesablama Palatasının daxili nizamnaməsi vardır. Bu nizamnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 5 mart 2002-ci ildə tarixdə imzaladığı qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

Baş Dövlət Xəzinədarlığı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 oktyabr 1995-ci il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında dövlətə məxsus maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə edilməsini təmin etmək, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üçün daha çevik nəzarət mexanizmini yaratmaq, dövlət borclarının, zamanətlərin və alınmış kreditlərin uəotunu

yaxşılaşdırmaq və respublikada qiymətli kağızlar bazarının formalaşmasını sürətləndirmək məqsədi ilə yaradılmışdır.

Baş Dövlət Xəzinədarlığı haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2000-ci il tarixli qərarına görə xəzinədarlığın vəzifə və funksiyaları aşağıdakılardır.

Xəzinədarlığın vəzifələri:

- dövlət büdcəsinin layihələrinin hazırlanması üçün müvafiq təkliflər verilməsi, büdcənin icrasına dair hesabat sənədlərinin hazırlanması və büdcənin icrasında iştirak edilməsi;
- dövlət büdcəsinin icrası üzrə xəzinə əməliyyatlarının uçotu və hesabat işlərinin təşkilinə metodoloji rəhbərliyin həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsi vəsaitlərinin idarə edilməsini, o cümlədən mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə nəzərdə tutulmuş resurslardan istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə maliyyə planlaşdırılmasının həyata keçirilməsi;
- dövlət büdcəsində büdcə kəsirinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edilməsi və s.

Xəzinədarlığın funksiyaları:

- Baş Dövlət Xəzinədarlığının hesabları üzrə əməliyyatları həyata keçirir və onların uçotunu təşkil edir;
- xəzinədarlığın cari hesabları ilə tranzit hesabları arasında hesablaşmaların həyata keçirilməsini Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı ilə razılaşdırılmış qaydada tənzimləyir;
- dövlət büdcəsi ilə digər büdcələrin qarşılıqlı əlaqələrinin nizamlanmasını və qarşılıqlı hesablaşmaları həyata keçirir, o cümlədən müvafiq ilin dövlət büdcəsinə riayət olunmaqla Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi qaydada və hədlərdə dövlət büdcəsindən ssuda (borc) verir.

Fəsil II. Dövlət büdcəsinin gəlirləri

Vahid büdcə təsnifatına (Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı) uyğun olaraq büdcə gəlirləri 4 kateqoriyadan ibarətdir: vergilərdən daxilolmalar, sosial ayırmalar, qrantlar və digər gəlirlər.

1.1. Vergilərdən daxilolmalar. Vergilər vergi bazasına görə fərqlənir. Bu halda vergi bazası kimi məcmu gəlirlər, əmək haqqı, mal dövriyyəsinin həcmi, mülkiyyət, idxal olunan mallar və s. çıxış edə bilər.

1.1.1. gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər. Gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilərə bölünür.

1.1.2. əmək haqqı fonduna və işçi qüvvəsinə vergilər dedikdə, əmək haqqı fondundan faiz nisbəti ilə və ya hər işçiyə görə konkret müəyyənləşdirilmiş məbləğ formasında işəgötürənlərdən və ya sərbəst qaydada məşğul olanlardan tutulan vergilərdir. Bu zaman vergilər formasında tutulan vəsaitlər müəyyən edilmiş məqsədli proqramların yerinə yetirilməsinə yönəldilmir.

1.1.3. mülkiyyətdən vergilərə mülkiyyətlə bağlı vergilər daxildir. Qeyd olunan vergiləri mülkiyyətin sahibləri və istifadəçiləri ödəyirlər. Təsnifatda mülkiyyətdən vergilər daşınmaz əmlaka görə dövrü vergilərə, əmlakın xalis dəyərindən ödənilən cari vergilərə, vərəsəlik və bağışlanma qaydasında mülkiyyətə keçmiş əmlakdan vergilərə, maliyyə əməliyyatlarına və kapitalla aparılan əməliyyatlara görə vergilərə, mülkiyyətə görə birdəfəlik vergilərə və mülkiyyətə görə digər cari vergilərə bölünür

1.1.4. mal və xidmətlərə görə vergilər. Mal və xidmətlərə görə vergilər kateqoriyasına malların, işlərin və xidmətlərin istehsalı, hasilatı, satışı, verilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı vergilər aid edilmişdir.

1.1.5. xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər Vergi Məcəlləsinə və gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq qruplaşdırılmışdır.

1.1.6. sair vergilər kateqoriyasına təsnifatda göstərilməyən digər vergilər üzrə daxilolmalar aid edilir.

1.2. Sosial ayırmalar. Sosial ayırmalar dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqramlardan asılı olaraq sosial təminata (1.2.1.) və sosial ehtiyaclara (1.2.2.) ayırmalara bölünür. Sosial təminata ayırmalar məcburi xarakter daşıyır və xüsusi fondun yaradılmasını nəzərdə tutur.

1.3. Qrantlar. Qrantlar dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş yardımdır. Beynəlxalq təşkilatlar, xarici hökumətlər, xarici hüquqi və fiziki şəxslər qrantların donoru kimi çıxış edə bilər. Donorlardan asılı olmayaraq qrantlar cari və əsaslı qrantlara bölünür. Cari qrantlar aktivlərin alınması ilə şərtlənməyən cari xərclərin örtülməsi ilə bağlı ödənişlərdir. Əsaslı qrantlar isə aktivlərin alınması, verilməsi ilə şərtlənən ödənişlərdir. Belə qrantlar resipiyent qarşılıqlı öhdəliklərin bağlanmasına da sərf edə bilər.

1.3.1. Xarici hökumətlərdən daxil olan qrantlara xarici hökumətlərdən dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən proqramların həyata keçirilməsi və ya büdcənin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə alınmış ödənişlər daxildir.

1.3.2. Beynəlxalq təşkilatlardan daxil olan qrantlara xeyriyyəçilik, humanitar inkişaf və başqa ictimai yönümlü beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən təhsil, elm, səhiyyə, incəsənət, idman və digər sahələrdə proqramların həyata keçirilməsi və ya büdcənin möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə alınmış ödənişlər daxildir.

1.3.3. Dövlətin idarəetmə sektorunun digər həlqələrindən daxil olan qrantlara maliyyə-kredit institutları, ictimai fondlar, assosiasiyalar, federasiyalar, komitələr və sair təşkilatlar tərəfindən dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif tipli layihə və proqramların həyata keçirilməsi məqsədi ilə alınmış ödənişlər daxildir.

1.4. Digər gəlirlər:

1.4.1. mülkiyyətdən gəlirlər;

1.4.2. mal və xidmətlərin satışından daxilolmalar;

1.4.3. cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar;

1.4.4. könüllü köçürmələr;

1.4.5. kateqoriyalar üzrə ayrılması mümkün olmayan gəlirlər.

2.1. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin təsnifləşdirilməsi

Dövlət büdcəsi gəlirləri – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin, rüsumların, digər ödənişlərin və daxilolmaların məcmusudur (“Büdcə sistemi haqqında” qanun).

2005-ci büdcə ilinə qədər Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsi “Büdcə sistemi haqqında” qanuna əsasən aşağıdakı maliyyə alətlərinin köməyi ilə formalaşırdı:

- cari gəlirlər, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş dövlət vergiləri və bu vergilərə görə hesablanmış faiz və maliyyə sanksiyaları;
- dövlət rüsumları, birdəfəlik rüsumlar və gömrük rüsumları;
- əsas vəsaitlərin və ya dövlət ehtiyatında olan malların satışından gəlirlər;
- daxili və xarici mənbələrdən alınan qrantlar və transfertlər;
- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən digər daxilolmalar.

Dövlət büdcəsi gəlirlərinin yığımını Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Gəlirlərin məbləğinin yuxarı həddi dövlət büdcəsinin qanunla təsdiq olunmuş göstəriciləri ilə məhdudlaşmır.

Qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş həcmdən artıq ödənilmiş vergilərin, rüsumların digər ödənişlərin və daxilolmaların büdcədən qaytarılması dövlət büdcəsi gəlirlərinin azaldılmasına aid edilir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanuna 3 dekabr 2004-cü ildə edilən (və hazırda qüvvədə olan) əlavə və dəyişikliklərə görə dövlət büdcəsi gəlirlərinin növbəti təsnifatı aşağıdakı formada təqdim edilir:

- dövlət vergiləri;
- qrantlar;

- digər gəlirlər.

2.1.1. Dövlət vergiləri

1992-1993-cü illərdə hazırlanmış vergi qanunvericiliyində bir sıra boşluqların olması, hüquqi-normativ aktların müasir şəraitə tam uyğunlaşmaması, qanun və fərmanlara çox tez-tez əlavə və dəyişikliklərin edilməsi ölkədə sosial-iqtisadi inkişafa, həmçinin sahibkarlığın inkişafına və təbii ki, büdcə mədaxilinin icra olunmasına müəyyən əngəllər törədirdi (Vergi Məcəlləsi qəbul edilən dövrə qədər). Bunun üçün ölkədə vahid qanunvericilik aktına böyük tələbatın olması görünürdü. Bu qanunvericilik aktı isə 11 iyul 2000-ci ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş Vergi Məcəlləsi oldu. Vergi Məcəlləsi özündən öncə gələn 12 hüquqi-normativ aktı əvəz edən vahid tənzimləyici sənədə çevrildi. Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin formalaşması və vergi sisteminin köməyi ilə vergilərin büdcəyə alınması prosesi xüsusilə Vergi Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra təkmilləşdirilmişdir.

Vergi Məcəlləsinə görə Azərbaycan Respublikasında dövlət, muxtar və yerli (bələdiyyə) vergiləri müəyyən edilir və ödənilir.

Vergi – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgeninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir (Vergi Məcəlləsi 11-ci maddə).

Fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən ödənişin məcburiliyi, onun fərdiliyi və əvəzsizliyi vergiləri digər icbari ödənişlərdən fərqləndirir.

Vergilərin dövlət və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı kimi qəbul edilməsi onların üzərinə sosial problemlərin həll olunması vəzifəsini qoyur.

Tərifdən göründüyü kimi vergi ödəyicisi mülkiyyətçi qismində təqdim edilir (mülkiyyət hüququ əsasdır). Yəni mülkiyyətçi-vergi ödəyicisi öz mülkiyyətinin bir hissəsini vergi şəklində büdcəyə ödəyir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən dövlət vergiləri (Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli

olan vergilər nəzərdə tutulur) dedikdə aşağıdakı vergi növləri nəzərdə tutulur:

1. fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
2. hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi (bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
3. əlavə dəyər vergisi;
4. aksizlər;
5. hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
6. hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
7. yol vergisi;
8. mədən vergisi;
9. sadələşdirilmiş vergi.

Dövlət vergilərinin hər il üçün tətbiq olunan dərəcələri Vergi Məcəlləsində müəyyən edilən dərəcələrdən yüksək ola bilməz və hər il Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında qanunu qəbul edilən zaman həmin dərəcələrə yenidən baxıla bilər.

Vergi Məcəlləsində müəyyən edilən dərəcələr yalnız azaldıla bilər. Həmçinin, vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi (azaldılması) və qanunvericiliyə hər hansı bir əlavə və dəyişiklik yalnız ilin sonunda dövlət büdcəsi haqqında qanunun layihəsi Milli Məclisə təqdim olunduğu vaxt baxıla bilər.

Dövlət büdcəsinin (icra olunması haqqında qanun) mədaxilinin böyük hissəsi (84%-ə yaxın (2004-cü il) məhz vergilərin (və rüsumların) hesabına formalaşır.

Vergitutma və vergi nəzarətinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən Vergi Məcəlləsinə (qüvvəyə mindiyi vaxtdan) beş il ərzində VM-nin 6.3-cü maddəsi əsas götürülməklə **445** əlavə və dəyişiklik edilmişdir (Məcəllədə 221 maddə vardır). Bütün bu dəyişikliklər (bundan başqa, Milli Məclis tərəfindən Vergi Məcəlləsinə və bir sıra qanunvericilik aktlarına əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə (əlavə olaraq) bir neçə qanunun imzalanması, Vergi Məcəlləsinin bir neçə maddələrinin Konstitusiya və İqtisad Məhkəmələri tərəfindən şərh edilməsi) bir çox hallarda vergitutma bazasına da öz təsirini göstərmişdir. Qeyd olunan məqamlar vergi qanunvericiliyində bir sıra məqamların təhlilini zəruri edir.

Qeyd. Ümumiyyətlə, ölkədə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramında hökumətin qarşısında duran vəzifələrdən biri kimi göstərilirdi.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Vergi Məcəlləsinin əsasında və ya onun icrası məqsədi ilə qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar Məcəllənin müddəalarına zidd olmamalıdır.

Aşağıdakılar istisna olmaqla, vergi qanunvericiliyindən başqa digər qanunvericilik aktlarına vergitutma və vergi nəzarəti məsələləri daxil edilə bilməz:

- Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi münasibətlərinə aid inzibati xətlər haqqında müddəalar;
11 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi nəzərdə tutulur.
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergi cinayətləri haqqında müddəalar;
14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi nəzərdə tutulur.
- Vergi öhdəliklərinin üstünlüyü haqqında müflisləşmə və iflas haqqında qanunvericilikdə nəzərdə tutulan müddəalar;
“Müflisləşmə və iflas haqqında” 13 iyun 1997-ci ildə qəbul edilmiş qanun nəzərdə tutulur.

- Bütdcə qanunvericiliyində vergilərlə bağlı müddəalar;
Bütdcə qanunvericiliyi dedikdə “Bütdcə sistemi haqqında” 2 iyul 2002-ci ildə qəbul edilmiş qanun, 24 may 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Dövlət büdcəsinin təsdiqi və icrası” qaydaları və digər hüquqi-normativ aktlar nəzərdə tutulur.
- Vergilər üzrə dövlət təminatlarının və müddətli güzəştlərin verilməsi ilə bağlı müddəalar;
Güzəştlərlə bağlı qanunvericilik aktları dedikdə “Kənd təsərrüfatı istehsalçılarına verilən müddətli güzəştlər” və “Fiziki şəxslərin banklardakı əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə qiymətli kağızlar üzrə dividend və faizlərdən əldə etdikləri dividendlərin vergidən azad olması” haqda 28 noyabr 2003-cü ildə imzalanmış qanunlar nəzərdə tutulur.
- Hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlərdə və ya qanunlarda nəzərdə tutulan müddəalar.
Hasilatın pay bölgüsü haqqında, əsas boru kəməri haqqında və digər bu qəbildən olan sazişlər və protokollar nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə vergilər haqqında Vergi Məcəlləsi ilə və ona müvafiq olaraq qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlarla nəzərdə tutulmuş müddəalardan fərqli müddəalar müəyyən edildikdə, həmin beynəlxalq müqavilələrin müddəaları tətbiq edilir.

Vergi Məcəlləsində vergilərin müəyyən edilməsi və tutulmasının əsasları maddəsi də öz əksini tapır:

- Vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır;
- Vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;
- Hər kəsin konstitusiya hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;
- Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanını pozan (xüsusilə, Azərbaycan Respublikasının ərazisində malların (işlərin, xidmətlərin) və pul vəsaitlərinin azad

yerdəyişməsinə bilavasitə və ya dolayısı ilə məhdudlaşdıran və ya digər yolla vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran (yaxud maneçilik törədən) vergilərin müəyyən edilməsinə yol verilmir;

- Heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz;
- Vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz. Vergi şəxsin dini baxışları, milliyyətindən asılı olaraq tutula bilməz.

Mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağandır.

Azərbaycan Respublikasına gətirilən mallar üçün hansı ölkədən gətirilməsindən asılı olaraq Vergi Məcəlləsinə və gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq müxtəlif gömrük rüsumu dərəcələrinin müəyyən edilməsi mümkündür (**bax**.rüsumlar);

- Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi Məcəlləyə dəyişiklik edilməsi ilə həyata keçirilir;
- Heç bir şəxsin üzərinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən vergilərin xüsusiyyətlərinə malik olan və VM ilə müəyyən edilməyən, yaxud Məcəllə ilə müəyyən edilən qaydalardan fərqli olaraq müəyyən edilən vergiləri ödəmək vəzifəsi qoyula bilməz;
- Vergilər haqqında qanunvericilik elə tərzdə formalaşdırılmalıdır ki, hər kəsin hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu dəqiq bilsin;
- Vergi sistemi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq etməlidir;

Bu məqam vergilərin tənzimləyici funksiyasını ön plana çıxarır. Sahibkarlığın təşviqi ilə bağlı 2003-cü ildə qüvvədə olmuş sahələr və regionlar üzrə müxtəlif dərəcələrin tətbiqi buna misaldır. Digər misal kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq edilməsi üçün VM-nin qüvvəyə minməsi ilə tətbiq edilən sadələşdirilmiş vergidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi ilə bağlı qanunvericilikdə kifayət qədər müddəalar vardır. Misal üçün, xarici vətəndaşların faiz və dividendlərdən əldə etdikləri gəlirləri 10% ödəniş mənbəyində vergiyə cəlb olunur.

- Vergilər haqqında qanunvericiliyin bütün ziddiyyətləri və aydın olmayan məqamları vergi ödəyicisinin xeyrinə şərh edilməlidir;
- Fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərə aid normativ-hüquqi aktlarla azad tanış olmaq imkanı təmin edilməlidir.

Gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilər

1. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi dedikdə onların il ərzində əldə etdiyi gəlirdən tutulan vergi nəzərdə tutulur. Bu vergi fiziki şəxsin maddi vəziyyəti ilə (bilavasitə) bağlı olduğu üçün verginin ödəyicisi bir sıra hallarda gəlir vergisi ilə bağlı hər hansı bir dəyişikliyi (vergi qanunvericiliyi) ciddi nəzarətdə saxlayır. Ölkədə bu verginin büdcəyə alınması xüsusiyyətləri (o cümlədən büdcədəki payı) fərqli olduğu üçün fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə bağlı Azərbaycan təcrübəsini nəzərdən keçirək.

İlk dəfə bu vergi növü Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən 1992-ci ildən tətbiq edilməyə ("Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərdən gəlir vergisi haqqında" qanun – 31 dekabr 1991-ci il) başlanmışdır. İlk dövrlərdə bu verginin büdcəyə alınması mexanizmi kifayət qədər mürəkkəb idi. Belə ki, gəlir vergisi 4 müxtəlif cədvəl (illik, aylıq, mülki-

hüquqi müqavilələr və müəlliflik haqlarından tutulan gəlir) üzrə hesablanırdı. Verginin dərəcələri isə 12 – 40% arasında dəyişirdi.

Qanuna 28 aprel 1998 və 27 oktyabr 1999-cu il tarixlərdə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi vergitutma bazasına da öz təsirini göstərmiş oldu. Belə ki, gəlir vergisi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmi 1995-ci ildə 113,9 mlrd. AZM - dən, 1998-ci ildə 411,9 mlrd. AZM-ə, 2000-ci ildə isə 470,0 mlrd. AZM-ə çatmışdır. Dövlət büdcəsi gəlirlərində xüsusi çəkisi 1995 - 7,2%, 1998 - 17,7%, 2000 - 13,2%-ə təşkil etmişdir.

Vergitutma bazasının təkmilləşdirilməsinin növbəti mərhələləri Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsindən sonrakı dövrü əhatə edir.

Hazırda qüvvədə olan Vergi Məcəlləsində bu verginin ödəyiciləri rezident (təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan şəxslər) və qeyri-rezident fiziki şəxslərdir. Təqvim ilində 182 gündən artıq üst-üstə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olmaq dedikdə verginin yalnız təqvim ili üzrə hesablanması (və daha uzun müddət üzrə tutulmasının qarşısının alınması) deməkdir. Bir sıra dövlətlərdə rezidentlik təqvim ili üzrə deyil, vergi ili üzrə müəyyən edilir ki, bu da heç də həmişə təqvim ili ilə üst-üstə düşmür.

Rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektı vergi ili üçün rezidentlərin bütün gəliri ilə həmin dövr üçün Məcəllə ilə müəyyənləşdirilən gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən ibarət olan vergiyə cəlb edilən gəlirdir.

Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektı vergiyə cəlb edilən gəlirdir.

Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident vergi ödəyicisi daimi nümayəndəliyi ilə əlaqədar olan vergiyə cəlb edilən gəlirləri üzrə gəlir vergisinin ödəyicisidir. Vergiyə cəlb olunan gəlir konkret dövrdə Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə bağlı əldə edilən ümumi gəlirlə həmin dövrdə bu gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar çəkilən və gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdır.

Qeyri-rezident vergi ödəyicisi daimi nümayəndəlik vasitəsi ilə fəaliyyət göstərmirsə ödəmə mənbəyində xərclər çıxılmadan aşağıdakı dərəcələrlə vergiyə cəlb olunur:

- dividend – 10%;
- faizlər – 10%;
- rezident müəssisənin və ya sahibkarın lizinq, o cümlədən maliyyə lizinqi əməliyyatları üzrə ödəmələri, habelə riskin sığortasına və ya təkrar sığortasına dair müqaviləyə uyğun olaraq sığorta ödəmələri – 4%;
- Azərbaycan Respublikası ilə digər dövlətlər arasında beynəlxalq rabitə və ya beynəlxalq daşımalar həyata keçirilərkən rabitə və ya nəqliyyat xidmətləri üçün rezident müəssisənin və ya sahibkarın ödəmələri – 6%;
- icarə haqları və royalti – 10%.

Vergitutma obyektidir.

Rezident vergi ödəyicisinin gəliri onun Azərbaycan Respublikasında və Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir.

Qeyri-rezident vergi ödəyicisinin gəliri onun Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir.

Gəlirlərə aiddir:

- muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
- vergilərdən azad edilən gəlirlərdən başqa bütün digər gəlirlər.

Muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir - əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və ya fayda nəzərdə tutulur. Muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərindən ibarətdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir, qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə faiz, dividend, royalti, əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir və s. aid edilir.

Məcəllənin qüvvəyə minməsi ilə (1 yanvar 2001-ci il) verginin maksimum həddi 40%-dən 35%-ə endirildi, aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləği 60 000 AZM-dən 100 000 AZM-ə qaldırıldı, həmçinin vergi güzəştlərinin əhatə dairəsi bir qədər

artırıldı (bunlardan vergitutma bazasına daha çox təsir edənə himayəsində üç nəfərin olması ilə bağlı güzəştədir.

Himayəsində üç nəfər olan ər və arvaddan birinin vergi tutulmalı olan aylıq gəliri, aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 3 misli qədər azaldılır. Ölkədə çoxuşaqlı ailələrin xüsusi çəkisinin yüksək olduğu üçün güzəşt verginin yığım səviyyəsinə əhəmiyyətli şəkildə təsir etmişdir. Paralel olaraq maddi yardımlarla bağlı güzəştlər də büdcə mədaxilinin formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir).

Əvvəlki qanunda vergi güzəştləri minimum əmək haqqı səviyyəsi ilə (5500 AZM) müəyyənləşdirilirdisə, VM-nin qüvvəyə minməsi ilə Məcəllədəki bütün güzəştlər aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinə (100 000 AZM) uyğun verilmirdi. Lakin, ilin sonunda Vergi Məcəlləsinə edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində vergitutma bazası bir qədər də sadələşdirildi.

Cədvəl 2.1

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
100000 manatadək	Vergi tutulmur
100001 – 600000 manatadək	100000 manatdan çox olan məbləğin 12%
600001 - 1400000 manatadək	60000 manat + 600000 manatdan çox olan məbləğin 20%
1400001 manatadək – 3000000 manatadək	220000 manat + 1400000 manatdan çox olan məbləğin 25%
3000000 manatadək – 5000000 manatadək	620000 manat + 3000000 manatdan çox olan məbləğin 30%
5000000 manatdan çox olduqda	1220000 manat + 5000000 manatdan çox olan məbləğin 35%

2002-ci ilin yanvar ayından başlayaraq verginin 5 pilləli sistemi sadələşdirilərək 3 pilləli sistem tətbiq edildi və bir sıra güzəştlər (himayəsində 3 daha çox şəxs olanların güzəştləri aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 1 misli həddində) azaldıldı.

Cədvəl 2.2

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
100000 manatadək	Vergi tutulmur
100001-1000000 manatadək	100000 manatdan çox olan məbləğin 12%
1000001 – 5000000 manatadək	108 000 manat + 1000000 manatdan çox olan məbləğin 25%
5000000 manatdan çox olduqda	1108000 manat + 5000000 manatdan çox olan məbləğin 35%

Gəlir vergisinin dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində bu vergi növü üzrə büdcəyə daxilolmaların səviyyəsində artım müşahidə olunmağa başlandı - 2004-cü ildə daxilolmaların həcmi 2001-ci ilə nisbətən 2,3 dəfə artmışdır.

Cədvəl 2.3

	2001		2002		2003		2004	
	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	473,7	12,1	548,3	12,1	752,1	12,3	1107,8	14,6

20 fevral 2003-cü il tarixli Prezident Fərmanı ilə qəbul edilmiş “Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramın” da ölkədə yoxsulluğun aşağı salınması tədbirlərindən biri kimi gəlir vergisinin dərəcələrinin aşağı salınması göstərilirdi. Bunun davamı olaraq 2003-cü ilin sonunda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin vergitutma bazası təkmilləşdirildi. Aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləği 150 000 AZM-ə qaldırıldı, vergitutma şkalasının sayı 4-dən 3-ə endirildi. Vergi Məcəlləsini Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə vergi güzəştlərinin (və vergilərin) hesablanması şərti maliyyə vahidi əsasən (5500 AZM) aparılmağa başlandı. Verginin

dərəcələrinin bu hədlər üzrə müəyyənləşdirilməsində əsas məqsəd əztəminatlı ailələrin vergi yükünün aşağı salınması idi.

Cədvəl 2.4

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
150000 manatadək	Vergi tutulmur
150001 – 3000000 manatadək	150000 manatdan çox olan məbləğin 14%
3000000 manatdan çox olduqda	399000 manat + 3000000 manatdan çox olan məbləğin 35%

Verginin ən yüksək həddinin aşağı salınmamağının əsas səbəbi Azərbaycan Respublikasında neft sektorunda fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərdə çalışan işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisinin məhz bu şkala üzrə vergiyə cəlb olunmasıdır.

Misal üçün, hər hansı bir dövlətin vətəndaşı Azərbaycan Respublikasında işləyir, lakin vergini həm öz dövlətində, həm də Azərbaycan Respublikasında ödəyir. Yəni dərəcənin aşağı salınması nəticəsində nəinki, büdcə vəsait itirir, həm də bu fərq həmin dövlətin büdcəsinə ödənilir, vergi ödəyicisinə isə bu heç bir formada təsir etmir.

2006-cı ildən gəlir vergisinin yeni şkalası qüvvəyə minmişdir. Cədvəl 2.5-də öz əksini tapan yeni şkalaya görə aylıq gəlirin vergi tutulmayan həddi aradan qaldırılıb.

Cədvəl 2.5

Vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği	Verginin məbləği
1000 manatadək	14 faiz
1000 manatdan çox olduqda	140 manat + 1000 manatdan çox olan məbləğin 35 faizi

2006-cı ildən aylıq gəliri 1000 AZN (5 mln. köhnə manat) səviyyəsində olan fiziki şəxslər 14% vergi ödəyirlər. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin yuxarı həddi də dəyişdirilib. Hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyə görə 1000 AZN-dən artıq gəlir əldə edən fiziki şəxslər həmin məbləğdən yuxarı hissədən 35% vergi ödəyəcəklər. 2004-cü ildən gəlir vergisinin yuxarı dərəcəsi aylıq gəliri 600 AZN

(3 mln. köhnə manat) olan fiziki şəxslərə tətbiq edilirdi. Belə ki, nəticədə aylıq gəliri 600 AZN-1000 AZN arasında olan fiziki şəxslərin vergi yükü azalacaq. Gəlir vergisinin vergi tutulmayan aşağı həddinin ləğv edilməsinin aztəminatlı ailələrə təsirinin qarşısının alınması üçün aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 200 misli olan fiziki şəxslərə vergi güzəşti tətbiq edilməsi nəzərdə tutulub. Aylıq gəliri (denominasiyadan sonra isə bu rəqəm) 220 AZN-dən aşağı olan fiziki şəxslər öz gəlirlərini şərti maliyyə vahidinin 30 misli miqdarında (33 AZN) azaltmaq imkanı əldə edirlər [18, səh.2]. Köhnə rəqəmlərlə götürsək 1100000 AZM aylıq gəliri olan şəxslərin 165 000 AZM həddində gəliri vergidən azad edilir. 2006-cı ildə gəlir vergisi ilə bağlı qanunvericilikdə aşağıdakı güzəştlər və azadolmalar nəzərdə tutulmuşdur:

1. Fiziki şəxslərin aşağıdakı gəlirləri gəlir vergisindən azaddır:

1.1. Rotasiya qaydasında xaricə ezamiyyətə göndərilən diplomatik xidmət əməkdaşlarının və diplomatik xidmət orqanlarının inzibati-texniki xidmətini həyata keçirən şəxslərin xarici ölkədə aldığı əmək haqqı, Azərbaycan vətəndaşı olmayan diplomatik və ya konsulluq əməkdaşının rəsmi məşğulluğundan gəlir;

1.2. Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan şəxsin iş yerindən gəlir — əgər bu gəlir Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan işəgötürən tərəfindən, yaxud onun adından ödənilirsə və qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən və ya onun adından, yaxud daimi nümayəndəlikdə fəaliyyəti ilə əlaqədar ödənilmirsə;

1.3. təqvim ili ərzində alınan hədiyyə, maddi yardım və miraslar:

1.3.1. hədiyyələrin, təhsil və ya müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərinin şərti maliyyə vahidinin 1000 mislinədək olan hissəsi, xaricdə müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərinin şərti maliyyə vahidinin 2000 mislinədək olan hissəsi, mirasların dəyərinin şərti maliyyə vahidinin 20000 mislinədək olan hissəsi;

1.3.2. hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda onun tam dəyəri;

1.4. Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər istisna olmaqla, dövlət müavinətləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri, dövlət pensiyaları, dövlət təqaüdləri, işçilərin sayının və ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə işçilərə Əmək Məcəlləsinə müvafiq ödənilən təminatlar, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları əsasında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına fərdi birdəfəlik ödəmələr və ya maddi yardımlar;

1.5. alimentlər;

1.6. Aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 200 mislinədək olduqda şərti maliyyə vahidinin 30 misli, illik gəliri şərti maliyyə vahidinin 2400 mislinədək olduqda şərti maliyyə vahidinin 360 misli məbləğində;

1.7. qiymətli daşlardan və metallardan, qiymətli daşlar və metalların məmulatlarından, incəsənət əsərlərindən, əntiq əşyalardan və vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən və ya istifadə edilmiş əmlakdan başqa, daşınan maddi əmlakın təqdim edilməsindən gəlir;

1.8. Sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının həyatına, habelə onun əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəymiş zərərin əvəzini ödəmək üçün pul və ya natura şəklində ödənilmiş vəsait, həmçinin işəgötürən tərəfindən ödənilən bütün növ icbari və könüllü tibbi sığorta haqları, 5 ildən az olmayan müddətə bağlanan müqavilə ilə həyatın yığım sığortası və pensiya sığortası üzrə işəgötürənin Azərbaycan Respublikasının sığortaçılarına ödədikləri sığorta haqları, həyatın yığım sığortası və pensiya sığortası üzrə müqavilənin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 5 illik müddət keçdikdən sonra sığortalıya ödənilən hər hansı məbləğlər;

1.9. vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində əsas yaşayış yeri olduğu daşınmaz əmlakının təqdim edilməsindən gəlir;

1.10. dəymiş zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri;

1.11. bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər;

1.12. sənətkarlığın misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq

alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallardan məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin gəliri;

1.13. müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş lotereyalardan, habelə dövlət daxili uduşlu istiqrazlardan əldə olunan uduşların dəyəri;

1.14. fiziki şəxslərin kompensasiya xarakterli aşağıdakı ödəmələr:

1.14.1. iş vaxtı daimi yolda olan və ya işi gediş-gəliş (səyyar) xarakteri daşıyan, çöl təşkilatlarında işləyən işçilərə gündəlik ezamiyyə xərclərinin əvəzində verilən əlavə vəsaitin, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş dəniz nəqliyyatında ezamiyyə xərcləri əvəzinə üzücü heyətin üzvlərinə sutkalıq ödənişlərin qanunvericiliklə nəzərdə tutulan məbləği;

1.14.2. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ezamiyyə xərclərinin (gündəlik yemək xərcləri, kommunal xərclər və nəqliyyat xərcləri) məbləğləri;

1.14.3. ağır, zərərli və təhlükəli istehsalatlarda işçilərin tibbi müayinədən keçirilməsi üçün işəgötürənin hesabına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada ödənilmiş xərc məbləğləri;

1.14.4. əmək şəraitində zərərli, ağır olan və yeraltı işlərdə çalışan işçilərə verilən pulsuz müalicə-profilaktik yeməklər, süd və ona bərabər tutulan digər məhsulların dəyəri və işçilərə müəyyən edilmiş müddətlərdə və tələb olunan çeşidlərdə verilən xüsusi geyim, xüsusi ayaqqabı və digər fərdi mühafizə vasitələrinin dəyəri;

1.14.5. istehsalatdan ayrılmaqla təhsil almağa göndərilmiş tələbələrə, aspirantlara (magistrlərə) müəssisə və təşkilatların hesabına ödənilən təqaüd məbləğləri;

1.14.7. təbii fəlakət və digər fəvqəladə hallarla əlaqədar müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının qərarları əsasında, habelə xarici dövlətlər və digər təşkilatlar tərəfindən göstərilən birdəfəlik yardımlar;

1.14.8. verdikləri qana görə donorlara ödənilən kompensasiya məbləğləri;

- 1.14.9. dalgıç işləri üçün pul mükafatı;
- 1.14.10. ictimai təşkilatlar, xeyriyyə cəmiyyətləri və fondları tərəfindən verilən maddi yardımlar;
- 1.14.11. Azərbaycan Respublikasının yüksək dağ yerlərində xüsusi iqlim şəraitində qulluq edən hərbiçilərə verilən pul əlavəsi;
- 1.14.12-ci maddə bəzi kateqoriyalı hərbi qulluqçuların xüsusi xidmət şəraitinə görə ödənilən əlavə məbləği;
- 1.14.13. işəgötürən tərəfindən işçinin hərbi və alternativ xidmətə çağırılması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlərin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məbləği;
- 1.14.14. kursant vəzifəsi üçün ödənilən əlavə məbləğlər;
- 1.14.15. paraşütlə tullanmaq üçün pul mükafatı;
- 1.14.16. hərbi gəmilərdə və gəmi birləşmələri idarələrində uzun müddət və fasiləsiz xidmətə görə birdəfəlik verilən pul mükafatı;
- 1.14.17. hava-desant qoşunlarında fasiləsiz xidmətə görə birdəfəlik verilən pul mükafatı;
- 1.14.18. hərbi təhsil müəssisələrini bitirən məzunlara birdəfəlik pul mükafatı;
- 1.14.19. hərbi dəniz donanmasında xidmət edənlər üçün pul təminatı;
- 1.14.20. döyüş növbəçiliyində olanlar üçün pul mükafatı;
- 1.14.21. qoşunların yüksək döyüş hazırlığının təmin edilməsi və qüsursuz əsgəri intizam üçün birdəfəlik pul mükafatı;
- 1.14.22. müddətli xidmət hərbi qulluqçuları üçün bütün məmulatı əvəzinə verilən pul təminatı;
- 1.14.23. gizirlərə, miçmanlara və müddətindən artıq xidmətli hərbi qulluqçulara ilkin ailə şəraiti yaratmaq üçün birdəfəlik pul müavinəti;
- 1.14.24. xidmətlə əlaqədar hərbiçilərə yerdəyişmələr vaxtı verilən yol xərcləri;
- 1.14.25. hərbiçilərə səhrada (çöldə) xidmət pulu;
- 1.14.26. hərbiçilərə mənzilin kirayəsi üçün kompensasiya;
- 1.14.27. hərbiçilərə ərzaq əvəzinə verilən pul kompensasiyası;
- 1.14.28. hərbiçilərə iş paltarlarının tikilişinə görə verilən pul kompensasiyası.

1.15. yarışlarda və müsabiqələrdə əşya şəklində alınan mükafatların tam dəyəri. Beynəlxalq yarışlarda və müsabiqələrdə pul şəklində alınan mükafatların dəyəri şərti maliyyə vahidinin 4000 mislinədək, respublika, şəhər və rayon yarışlarında və müsabiqələrində isə - 200 mislinədək.

1.16. Siyasi vəzifə tutan dövlət qulluqçusunun vəzifə səlahiyyətlərinin müddətinin başa çatmasına görə istefası, habelə inzibati vəzifə tutan və ixtisas dərəcəsi olan dövlət qulluqçusunun yaş həddinə, yəni 65 yaşa çatmasına görə istefası və ya Azərbaycan Respublikasında müəyyən edilmiş pensiya yaşına çatdıqda könüllü pensiyaya çıxması nəticəsində verilən birdəfəlik haqlar.

1.17. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına deputatlıq səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar xərclərin ödənilməsi üçün vəzifə maaşlarına aylıq pul təminatı və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının qərarı ilə vəzifəyə təyin olunan Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti və digər dövlət orqanlarının (təsisatlarının) rəhbər işçilərinə səlahiyyətlərinin icrası ilə bağlı təmsilçilik xərclərinin ödənilməsi üçün verilən vəzifə maaşlarına aylıq əlavə pul təminatı.

2. Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 400 misli miqdarında azaldılır:

2.1. Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının;

2.2. Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının;

2.3. Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslərin;

2.4. I və II qrup müharibə əlillərinin;

2.5. həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının (ərlərinin);

2.6. 1941—1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin;

2.7. qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslərin;

2.8. Çernobıl AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində digər radiasiya qəzaları nəticəsində, habelə nüvə qurğularının hər hansı növləri, o cümlədən nüvə silahı və kosmik

texnika ilə bağlı olan sınaqlar, təlimlər və başqa işlər nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslərin.

3. I və II qrup əlillərin (müharibə əlillərindən başqa) hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 100 misli miqdarında azaldılır.

4. Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı muzzdlu işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 55 misli miqdarında azaldılır:

4.1. həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin valideynləri, habelə vəzifələrinin icrası zamanı həlak olmuş dövlət qulluqçularının valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nigaha girmiş olmasınlar;

4.2. 1990-cı il yanvarın 20-də SSRİ qoşunlarının müdaxiləsi nəticəsində, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün müdafiəsi zamanı həlak olmuş şəxslərin valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nigaha girmiş olmasınlar;

4.3. Əfqanıstana və döyüş əməliyyatları aparılan başqa ölkələrə göndərilmiş hərbi qulluqçular və təlim-yoxlama toplanışlarına çağırılmış hərbi vəzifəlilər;

4.4. daimi qulluq tələb edən uşaqlıqdan və ya I qrup əlilə baxan və onunla birlikdə yaşayan valideynlərdən biri (özlərinin istəyi ilə), arvad (ər), himayəçi və ya qəyyum;

4.5. məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər. Bu güzəşt mənzil qanunvericiliyinə və ya mülki hüquqi əqdlərə əsasən ayrıca mənzil sahəsi əldə etməsi nəticəsində daimi məskunlaşmış şəxslərə şamil edilmir.

5. Qohumluq dərəcəsiindən asılı olmayaraq himayəsində azı üç nəfər, o cümlədən gündüz təhsil alan 23 yaşınadək şagirdlər və tələbələr olan ər və ya arvaddan birinin vergi tutulmalı olan aylıq gəliri şərti maliyyə vahidinin 20 misli qədər azaldılır.

Bu qayda uşaqların 18 yaşa, tələbələrin və şagirdlərin 23 yaşa çatdığı ilin sonunadək, habelə uşaqların və himayədəkilərin öldüyü hallarda ölüm ilinin sonunadək saxlanılır.

Fiziki şəxslərin vergi tutulan gəliri uşağın doğulduğu və himayədə olanın himayəyə götürüldüyü aydan başlayaraq azaldılır. Himayədə olanların sayı il ərzində azaldıqda (uşaqların ölümü halları istisna olmaqla) himayədə olanların sayının azaldığı aydan sonrakı aydan başlayaraq onların saxlanması üçün məbləğin çıxılmasına xitam verilir.

6. Aşağıdakılar himayədə olanlara aid edilmirlər:

6.1. təqaüd, pensiya və işsizlik müavinəti alan şəxslər (uşaqlardan başqa);

6.2. dövlət təminatında olan şəxslər (texniki-peşə məktəblərinin şagirdləri, uşaq və körpə evlərində tərbiyə alanlar);

6.3. xüsusi məktəblərin şagirdləri və internat evlərində olan, saxlanmasına görə qəyyumlardan haqq alınmayan uşaqlar, habelə tam dövlət təminatındakı məktəblər yanında internatlarda olan uşaqlar.

7. Fiziki şəxsin Məcəllənin qeyd olunan (102.2-ci, 102.3-cü və 102.4-cü) maddələri üzrə güzəşt hüququ olduqda, ona bu güzəştlərdən biri, məbləğcə ən böyük olanı verilir.

8. Əmək haqqından tutulan vergi hesablanarkən fiziki şəxslərin bu maddədə sadalanan vergi güzəştləri hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş sənədlərin təqdim edildiyi andan yaranır və yalnız fiziki şəxsin əmək kitabçasının olduğu yerdə həyata keçirilir.

Gəlir vergisi ilə bağlı qanunvericilikdə öz əksini tapan məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, fiziki şəxslər bu vergini büdcəyə iki formada: ödəniş mənbəyindən vergiyə cəlb olunmaqla və bəyannamə şəklində ödəyə bilirlər.

Son illərdə gəlir vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların strukturuna baxsaq əmək haqqından tutulan vergilərin böyük üstünlük təşkil etdiyinə şahidi olarıq (95%), (Baxmayaraq ki, əhalinin pul gəlirlərinin 55,2% sahibkarlıqdan əldə olunur). Fikrimizcə, bunun səbəbi psixoloji amillə bağlıdır. Digər tərəfdən Vergi Məcəlləsinin 149.2-ci maddəsinə görə rezident fiziki şəxslər hesabat ilindən sonrakı ilin aprel 15-dək, digər şəxslər isə - hesabat ilindən sonrakı ilin aprel ayının 1-dək vergi orqanlarına bəyannamə verməlidirlər. Lakin, 2004-cü ilin aprel 15-dək (ötən il üzrə) vergi

orqanlarına bəyannamə təqdim etmiş fiziki şəxslərin sayı 5440 nəfər təşkil etmişdir. Bu da bəyannamə təqdim etməli olan şəxslərin 75%-nə (7292 nəfər) bərabərdir. Hətta qeydiyyatdan keçərək bəyannamə təqdim etməli olan şəxslər də vaxtında öz gəlirləri haqqında bəyan etmirlər.

Sahibkarlıqla məşğul olanların dövlət büdcəsinə ödədikləri gəlir vergisinin gəlir vergisi üzrə daxilolmalarda payı 2000-ci ildə 13,8%, 2003-cü ildə 4% təşkil etmişdir. Bunun əsas səbəbi 2003-cü ildən başlayaraq sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və bir qrup vergi ödəyicisinin bu vergi sistemini seçməsi ilə bağlı olmuşdur.

Gəlir vergisi ilə bağlı digər məqam fiziki şəxslərin banklarda saxladığı əmanətlərin vergiyə cəlb olunması ilə bağlıdır. Vergi Məcəlləsinin 122-ci maddəsinə əsasən fiziki şəxslərin banklarda saxladığı əmanətlərdən əldə olunan dividendlər ödəniş mənbəyindən (10%) vergiyə cəlb olunmalıdır. Lakin, fiziki şəxslərin banklardakı əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə qiymətli kağızlar üzrə dividend və faizlərdən əldə etdikləri dividendlərin vergidən azad olması haqda qanunun olması (23 noyabr 2001-ci il) banklarda daha çox vəsaitin cəlb olunmasını stimullaşdırmağa yönəldilib. Hazırda bu güzəşt daha üç il artırılmışdır (27 noyabr 2003-cü il). Məlumat üçün, qeyd edək ki, bu güzəştlərin tətbiqi nəticəsində əhalinin banklardakı əmanətləri artmışdır. Əgər 1995-ci ildə bu rəqəm 60,7 mlrd.AZM təşkil edirdisə, 2004-cü ildə bu göstərici 2015,6 mlrd.AZM-ə çatmışdı.

Fiziki şəxsin bilavasitə maddi vəziyyətinə təsir göstərən gəlir vergisi ölkə büdcəsində elə də böyük xüsusi çəkiyə malik deyil. Bunun isə əsas səbəbi (hökumətin verdiyi məlumata uyğun olaraq) ölkə əhalisinin 29%-nin yoxsulluq həddində yaşaması, 1 mln. 400 minə yaxın pensiyaçının olması və digər çoxsaylı sosial problemləri göstərmək mümkündür. Bu amilləri nəzərə alaraq fiziki şəxslər üzrə gəlir vergisinin dərəcələrini dəyişərkən onun ölkə ərazisində əhalinin nominal pul gəlirləri, orta aylıq əmək haqqı, minimum əmək haqqı, minimum yaşayış səviyyəsi, inflyasiya, digər indikatorlarla bağlılığı nəzərə alınmalıdır.

Belə ki, bir çox hallarda büdcə mədaxilində gəlir vergisi üzrə yığım əmsalinin artmasının əsas səbəblərindən biri məhz əhalinin pul gəlirlərinin, o cümlədən əmək haqlarının artmasıdır.

Əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, sosial vəziyyətdə müsbət dəyişikliklərə nail olmaq üçün hökumət bir sıra hallarda əmək haqlarını artırır (və ya bir sıra vergi güzəştləri müəyyən edir). Son bir neçə ildə əhalinin nominal pul gəlirləri orta hesabla 11-12%, o cümlədən əmək haqqı gəlirləri 11% artmışdır.

Minimum əmək haqqının müəyyənləşdirilməsi ilk dəfə prezident fərmanı ilə 2 yanvar 1992-ci ildə təsdiq edilmişdir. Bu fərmana müvafiq olaraq minimum əmək haqqının səviyyəsi 317 AZM təşkil etməli idi. Lakin, sosial problemlərin olması və ölkədə iqtisadi islahatların aparılması nəticəsində bu göstərici bir neçə dəfə dəyişdirildi. Əsas dəyişiklik 1 fevral 1995-ci ildə prezident fərmanı ilə minimum əmək haqqının 5500 AZM səviyyəsində müəyyənləşdirilməsi oldu. Belə ki, bu fərman 6 il qüvvədə qaldı, yalnız 2001-ci ilin yanvarından minimum əmək haqqı 5 dəfə artırılaraq 27500 AZM həddinə çatdırıldı. Bu istiqamətdə atılmış növbəti addım 4 avqust prezident fərmanı ilə minimum əmək haqqının 1 sentyabr 2003-cü ildən 45000 AZM, 1 yanvar 2004-cü ildən 60000 AZM müəyyən edildi. Sonrakı dövrlərdə Prezident fərmanları ilə minimum əmək haqqı 1 iyul 2004-cü ildən 100000 AZM, 1 yanvar 2005-ci ildən 125000 AZM, 1 oktyabr 2005-ci ildən 150000 AZM həddində müəyyən edilmişdir. Əmək haqlarının artımı ilə bağlı dövlət büdcəsi xərclərindən təkcə, 2003-cü ildə 281 mlrd.AZM, 2005-ci ilin birinci yarısı üçün isə 268 mlrd.AZM vəsaitin ayrılması nəzərdə tutulurdu.

Minimum əmək haqqının artması ilə yanaşı ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı səviyyəsi də artmağa başladı. Əgər 1995-ci ildə bir işçiyə hesablanmış orta aylıq əmək haqqı 62467 AZM təşkil edirdisə, 2000-ci ildə bu rəqəm 221606 AZM və ya baza ilinin göstəricisindən 3,5 dəfə, 2001-ci ildə 260000 AZM və ya müvafiq olaraq 4,2 dəfə, 2002-ci ildə 315219 AZM və ya 5,0 dəfə, 2003-cü ildə 383100 AZM və ya 6,1 dəfə, 2004-cü ildə 483400 AZM və ya 7,7 dəfə çox olmuşdur.

Ölkədə orta aylıq əmək haqqının formalaşmasına diqqət yetirsək, bu rəqəmin iqtisadiyyatda məşğul olan şəxslərin orta aylıq gəlirinin hesabına deyil, muzzla işləyənlərin əmək haqqının orta göstəricisi kimi qəbul edilə bilər. Yəni iqtisadiyyatda məşğul olanların yalnız 30%-dən artıq hissəsi muzzla işləyir (orta aylıq əmək haqqını formalaşdırır).

Müvafiq olaraq büdcəyə ödənilən gəlir vergisinin strukturunda əmək haqqından tutulan gəlirin 95,8% olduğunu nəzərə alsaq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, 3,7 mln. nəfərin böyük əksəriyyəti (2003-cü ilin 3,7 mln nəfərin yalnız 1,3 mln.nəfəri sosial sığorta ayırmalarını ödəyir) büdcəyə gəlir vergisini (müvafiq olaraq məcburi dövlət sosial sığorta ayırmalarını da Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna) ödəmir.

2. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi

Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərinin ayrı-ayrı növlərindən vergilər haqqında ilk qanun 9 noyabr 1991-ci ildə imzalanmış və növbəti ilin 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minmişdi.

Qanuna əsasən mənfəət vergisinin ödəyiciləri aşağıdakılar hesab edilirdi:

- a) təsərrüfat hesabında olub, müstəqil balansla malik olan və hüquqi şəxslər sayılan (Azərbaycan Respublikasının (AR) Milli Bankından başqa) müəssisələr, birliklər və təşkilatlar, o cümlədən AR-nın ərazisində yaradılan və bütünlükdə xarici investirlərə məxsus olan müəssisələr (xarici müəssisələr), respublika və xarici hüquqi şəxslərin və vətəndaşların iştirakı ilə yaranan birgə müəssisələr, təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq birliklər, respublika müəssisələrinin, birliklərlərinin və təşkilatlarının iştirakı ilə başqa ölkələrin ərazisində yaradılan birgə müəssisələrin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən filialları;
- b) təsərrüfat hesabında olmayan, lakin təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyətindən gəlir götürən təşkilatlar, büdcə təşkilatlarından başqa;

- c) təsərrüfat və digər kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları (birlikləri);
- d) respublika səhmdar kommersiya bankları, kommersiya bankları, sığorta təşkilatları, səhmdar cəmiyyətləri və məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər, istehlak cəmiyyətləri və onların ittifaqları, istehlak kooperasiyasının müəssisələri, birlikləri və təşkilatları, ictimai birliklər, onların müəssisələri, birlikləri və təşkilatları, dini təşkilatlar, kooperativlər, onların filialları və şöbələri.

Aşağıda göstərilən mənfəət vergisinin məbləği inflyasiyanın sürəti nəzərə alınmaqla müntəzəm təshih edilirdi.

Cədvəl 2.6

Mənfəətin məbləği	Vergi dərəcəsi (%)
200 min manatadək	25
200 min manatdan 400 min manatadək	50000+200 min manatdan artıq olan məbləğdən 30
400 min manatdan 500 min manatadək	110000+400 min manatdan çox olan məbləğin 35

500 min AZM-dən artıq məbləğ 35% dərəcə ilə vergiyə cəlb olunurdu.

Ödəyicilərin ayrı-ayrı növləri üzrə müxtəlif vergi dərəcələri müəyyən edilirdi. Belə ki, respublika səhmdar-kommersiya bankları, kommersiya bankları, sığorta təşkilatları üçün – 45%, ictimai birliklər, onların müəssisələri üçün – 35%, istehlak cəmiyyətləri, onların ittifaqları üçün – 35%, xarici hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasında fəaliyyətdən götürdüyü mənfəətdən vergi 25% həddində müəyyən edilirdi.

Qəbul edilmiş qanun 1997-ci ilə qədər qüvvədə oldu. Həmin dövrdə mənfəət vergisi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların səviyyəsi aşağıdakı kimi dəyişirdi. 1994-cü ildə büdcə mədaxilində mənfəət vergisinin xüsusi çəkisi 17,6% (88,66 mlrd. AZM), 1995-ci ildə 27,2% (431,6 mlrd. AZM), 1996-cı ildə 30,2% (607,5 mlrd. AZM) təşkil etmişdir.

“Mənfəət vergisi haqqında” yeni qanun 24 dekabr 1996-cı ildə qəbul edildi. Bu qanuna görə hüquqi şəxslərin əldə etdiyi mənfəət vahid dərəcə (32%) ilə vergiyə cəlb olunurdu. Lakin, 28 dekabr

1998-ci ildə verginin dərəcəsi 30%, 27 oktyabr 1999-cu ildə 27% həddində azaldıldı. Bu dəyişikliklər nəticəsində büdcəyə daxilolmaların 1997-ci ildə 439,4 mlrd. AZM-dən, 2000-ci ildə 629,6 mlrd.AZM səviyyəsinə çatdı.

Altı il sonra qəbul edilmiş qanunda verginin ödəyicilərinin siyahısı bir qədər dəqiqləşdirildi.

Mənfəət vergisinin ödəyiciləri aşağıdakılar hesab edilirdi:

- a) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən hüquqi şəxslər olan müəssisələr və təşkilatlar, o cümlədən banklar, kredit idarələri və sığorta təşkilatları, Azərbaycan Respublikası ərazisində yaradılmış xarici investisiyalı müəssisələr, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən beynəlxalq birliklər və təşkilatlar daxil olmaqla;
- b) müəssisələrin və təşkilatların müstəqil balansı və hesablaşma (cari) hesabı olan filialları və digər bölmələri (bankların və kredit idarələrinin filialları və bölmələri istisna olmaqla), xarici hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılanlar daxil olmaqla.

Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə mənfəət vergisinin dərəcəsi olduğu kimi saxlanıldı. “Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” qanundan fərqli olaraq Vergi Məcəlləsində istər Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxslərinə, istərsə də xarici hüquqi şəxslərə bərabər qaydada vergini ödəmək imkanı verilir.

Qanunda xarici hüquqi şəxslərin mənfəəti müəyyən edilərkən aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınır:

- a) xarici hüquqi şəxsin mənfəətinin yalnız Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyətlə bağlı hissəsindən vergi tutulur. Vergitutuma məqsədləri üçün xarici hüquqi şəxsin əldə etdiyi mənfəət o halda nəzərə alınmır ki, bu ancaq həmin xarici hüquqi şəxsin adından həyata keçirilən xarici ticarət əməliyyatları üzrədir və Azərbaycan Respublikasında məhsulun (işlərin, xidmətlərin) alınması ilə, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi üzrə hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərini keçənədək məhsulun (işlərin, xidmətlərin) sahibi olmaqla mal mübadiləsi ilə və Azərbaycan

Respublikasına məhsulların (işlərin, xidmətlərin) ixracı üzrə əməliyyatlarla əlaqədardır;

- b) xarici hüquqi şəxs Azərbaycan Respublikası ilə yanaşı olaraq, həm də onun hüdudlarından kənarda fəaliyyət göstərdiyi və onun daimi nümayəndəlik vasitəsilə həyata keçirdiyi fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətin müəyyən edilməsinə imkan verən ayrıca uçotun aparılmadığı hallarda, mənfəət vergisinin ödəyicisi yerləşdiyi ərazi üzrə vergi orqanı ilə razılaşdırılmış haqq-hesab əsasında müəyyən edilə bilər;
- v) xarici hüquqi şəxsin Azərbaycan Respublikasındakı fəaliyyətlə əlaqədar əldə etdiyi mənfəəti birbaşa müəyyən etmək mümkün olmadığı halda, vergi orqanlarının ixtiyarı vardır ki, onu 25 faiz rentabellik norması nəzərə alınmaqla ümumi gəlirə, yaxud çəkilməmiş xərclərə əsasən hesablasın.

Vergi Məcəlləsində mənfəət vergisinin ödəyiciləri rezident və qeyri-rezident müəssisələr hesab olunur. Belə ki, hüquqi şəxsin filialları, bölmələri və digər ayrıca bölmələri mənfəət vergisinin ödəyiciləri hesab edilmirlər.

Vergitutma obyektı – rezident müəssisə üçün vergitutma obyektı mənfəət, vergi ödəyicisinin (vergidən azad edilən gəlirdən başqa) gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərq mənfəətdir.

Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident müəssisəsi bu fəaliyyətdən əldə etdiyi mənfəətdən, yəni daimi nümayəndəliyi ilə bağlı Azərbaycan mənbəyindən əldə etdiyi ümumi gəlirinin Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq gəlirdən çıxıldıqdan sonra qalan məbləğindən vergi ödəyir.

Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəliklə bağlı olmayan əmlak təqdim edilməsindən gəlir əldə edən qeyri-rezident müəssisəsinin təqvim ili ərzində Azərbaycan mənbəyindən əldə etdiyi bu növ ümumi gəlirindən VM-də göstərilən və həmin dövrdə bu cür gəlirə aid olan xərclər çıxıldıqdan sonra vergi tutulur.

Qanunvericiliyin yeniliklərindən biri əsas vəsaitlərin (əsas vəsaitlər dedikdə istifadə müddəti bir ildən çox olan və dəyəri 550 000 manatdan çox olan, aşağıda göstərilən maddi aktivlər nəzərdə

tutulur) kateqoriyaları üzrə illik amortizasiya normaları yenidən müəyyənləşdirildi:

- binalar, tikililər və qurğular – 10% - dək;
- maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası – 25% - dək;
- digər əsas vəsaitlər – 20% - dək;
- geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər – 25% - dək;
- qeyri-maddi aktivlər (intellektual, o cümlədən ticarət nişanları, digər sənaye mülkiyyəti obyektləri, habelə müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vergi ödəyicisinin hüququnun obyekt kimi tanınan digər analoji hüquqlar) – istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10%, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə.

2001-ci ildə mənfəət vergisi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların səviyyəsinə Vergi Məcəlləsində gəlirdən çıxılan xərclərin hədlərinin müəyyən edilməsi təsir göstərmişdir.

2001-ci ilin sonunda bu normalar yenidən müəyyənləşdirildi:

- 1) binalar, tikililər və qurğular – 10% -dək;
- 2) maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası – 25% -dək;
- 3) nəqliyyat vasitələri – 25% -dək;
- 4) iş heyvanları – 20% -dək;
- 5) geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər - 25% -dək;
- 6) qeyri-maddi aktivlər – 10 % - dək;
- 7) digər əsas vəsaitlər – 20 % - dək;
- 8) cari vergi ilində faktiki dəyəri ödənilmiş istehsal təyinatlı kapital qoyuluşları üçün (təbii inhisar subyektlərinin, habelə qiymətləri dövlət tərəfindən tənzimlənən mal istehsalı, iş görülməsi, xidmət göstərilməsi ilə məşğul olan təsərrüfat subyektlərinin kapital qoyuluşları istisna olmaqla) binalar, tikililər, qurğular, maşınlar, avadanlıqlar, hesablama texnikası, nəqliyyat vasitələri və digər əsas vəsaitlər üzrə illik amortizasiya normalarını 2 dəfə artırmaqla.

Beləliklə, 2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” qanunun 45-ci maddəsinə uyğun olaraq vergi tutulan mənfəətin istehsal təyinatlı kapital qoyuluşlarına çəkilən xərclər məbləğində azaldılması üzrə güzəştə nəzərdə tutan 106.3-cü bəndin çıxarılması, bu şərait 114-cü maddəyə edilən dəyişiklik və əlavələrə uyğun olaraq cari ildə faktiki dəyəri ödənilmiş istehsal təyinatlı kapital qoyuluşları üçün amortizasiya normalarının 4 dəfəyədək artırılması ilə əvəz olunması mənfəət vergisi üzrə vergi bazasının genişlənməsinə səbəb oldu ki, bu da öz növbəsində daxilolmaların səviyyəsinə müsbət təsirini göstərdi. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların səviyyəsinə həmçinin, 2002-ci ildə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş mənfəətin 2001-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən artması, habelə ölkədə fəaliyyət göstərən xarici hüquqi şəxslərin mənfəətindən vergi üzrə daxilolmaların artımı da müsbət təsir göstərmişdir. Mənfəət vergisi üzrə dövlət büdcəsinə ödənişlərin dinamikası cədvəl 2.8-də öz əksini tapır.

2002-ci ilin sonunda binalar, tikililər və qurğular üzrə illik amortizasiya normaları – 7 faizədək, qeyri-maddi aktivlər üzrə istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə müəyyənləşdirildi.

2002-ci ildə dövlət başçısının sahibkarlarla görüşündən sonra bir sıra hüquqi-normativ aktların qəbul edilməsi (2002-ci ilin avqust və sentyabr aylarında qəbul edilmiş Prezident Fərmanları nəzərdə tutulur) və bu proseslərin davamı olaraq Vergi Məcəlləsinə bununla bağlı əlavə və dəyişikliklər edildi (Vergi Məcəlləsi sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətini təşviq edir (VM 3.10)). *Həmçinin, 2003-2005-ci illər əhatə edən YAIİDP-də özəl sektorun inkişafının daha da sürətləndirilməsi məqsədilə sahibkarlar üçün vergi və rüsumların azaldılması imkanlarının araşdırılması əsas hədəflərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdi.* Dəyişikliklərin əsas məqsədi regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi idi. Bu məqsədlə regionlar üzrə güzəştli dərəcələri tətbiq edildi.

Qeyd etmək istərdik güzəştli dərəcələrin tətbiqinin səbəblərindən biri vergilərin böyük əksəriyyətinin Bakı şəhərindən yığılması (2002-ci ildə 94,2%, o cümlədən mənfəət vergisi üzrə 98,5%), regionların isə vergi yığımında payının cəmi 5,8% olması idi. Regionlardan yığılan vergilərin böyük əksəriyyəti isə rayonlarda büdcədən maliyyələşən təşkilatlarda çalışan işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisi təşkil edirdi.

İlk növbədə mənfəət vergisinin vahid dərəcəsi (27%-dən 25%-ə) aşağı salındı, regionlar üzrə dərəcələr isə aşağıdakı kimi diferensiallaşdırıldı [29]:

- Bakı – 25%;
- Gəncə, Sumqayıt, Mingəçevir və Əli-Bayramlı – 20%;
- dağ rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası – 10%;
- digər rayonlarda 15%.

Bundan başqa bir sıra sahələr üzrə də güzəştli dərəcələr tətbiq edildi:

- turizm fəaliyyəti – 20%
- sənətkarlığın misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, əl üsulu ilə xalçaçılıq, ağac materiallarından məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət üzrə - 10%.

Müəssisələr nəzərdə tutulan güzəştlərə hüququ olduqda onlara bu güzəştlərdən biri, məbləği ən böyük olanı verilirdi. Abşeron rayonunda fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün Bakı şəhəri üzrə müəyyən olunmuş dərəcələr tətbiq edilirdi. Vergi dərəcəsinin 2% aşağı salınmasına baxmayaraq növbəti il üzrə proqnoz 770 mlrd. AZM müəyyənləşdirilmişdi. Məlumat üçün, qeyd edək ki, bu rəqəm (proqnoz) 2002-ci ildə 700 mlrd. AZM təşkil edirdi.

Proqnozun bu səviyyədə müəyyən edilməsinin səbəbi xam neft və neft məhsullarının qiymətlərinin dəyişdirilməsi, neft sazişləri üzrə podratçılar və subpodratçılar tərəfindən ödəniləcək vergilərin çoxalacağı ilə əlaqələndirilirdi.

Növbəti vergi ilinin sonunda (2003-cü il) güzəştlər ləğv edildi. Əsas arqument kimi güzəştlərin stimullaşdırıcı vasitə kimi effekt verməməsi göstərilirdi. Belə ki, diferensial vergi dərəcələrinin tətbiqi regional inkişafı təşviqediciləşdirən vasitələrdən biri olsa da Azərbaycan Respublikasında regionların inkişafı sosial və istehsal infrastrukturalarının yaradılması ilə paralel olaraq aparılmalı idi.

Mənfəət vergisinin diferensiallaşmasının ləğvi ilə yanaşı onun dərəcəsi bir vahid də (25%-dən 24%-ə) aşağı salındı. Əsas məqsəd müəssisələrin vergi yükünün aşağı salınmasıdır. 2006-cı ildən mənfəət vergisinin dərəcəsinin 24%-dən 22%-ə endirilmişdir.

Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsindən sonra mənfəət vergisindən dövlət büdcəsinə daxilolmaların dinamikasına nəzər salaq.

Cədvəl 2.7

	2001		2002		2003		2004	
	Mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	Mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	Mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	Mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	588,2	15,0	739,1	16,2	891,5	14,6	1117,2	14,8

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi dərəcə sabit saxlanıldığı halda büdcəyə daxilolmaların yığım əmsalının yüksəlməsinin (2004-cü ildə 2001-ci ilə nisbətən artım 1,9 dəfə) səbəbi həmin illər üzrə müəssisə və təşkilatların mənfəətinin artmasıdır.

Cədvəl 2.8

Mənfəətin məbləği, mlrd. AZM	1995	2000	2003	2004
Cəmi	2552,0	2699,7	5709,7	8879,9
Ondan: Sənaye	1458,6	1688,2	2872,4	4720,5
Kənd təsərrüfatı	51,4	3,1	11,9	29,1

Nəqliyyat (2000-2001-ci illər nəqliyyat və rabitə)	364,0	362,0	1666,9	2125,8
Rabitə	87,1	-	364,7	624,4
Tikinti	221,1	148,2	142,4	474,1
Ticarət	26,7	12,1	293,3	501,0
Sair	343,1	486,1	358,1	405,0

Diqqəti çəkən məqamlardan biri mənfəət vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların ümumi büdcə mədaxilində xüsusi çəkisinin yüksək olmamasıdır (14-16%). Bu isə ölkədə bir sıra müəssisə və təşkilatların zərərlə işləməsi, bir-birinə qarşılıqlı borclarının və vergi borclarının olması ilə bağlıdır. İqtisadiyyatın sahələri üzrə zərərin məbləğinin ümumi həcmi 2004-cü ildə, 1995-ci ilə nisbətən 2,9 dəfə artıq olmuşdur. Xüsusilə, bu rəqəm sənaye üzrə (9,3 dəfə artıq) müşahidə edilir [3].

Qeyd olunan meyilin olmasına baxmayaraq, mənfəət vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların orta artım tempi 2000-2003-cü illərdə 23,4% təşkil etmişdir.

Hazırda qanunvericilikdə mənfəət vergisi üzrə aşağıdakı güzəştlər və azadolmalar müəyyən edilmişdir:

- xeyriyyə təşkilatlarının gəliri – sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa;
- qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıqları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları və ianələr;
- beynəlxalq dövlətlərarası və hökumətlərarası təşkilatların gəlirləri - sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının gəlirləri (sahibkarlıq fəaliyyəti istisna olmaqla);
- Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumları və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun (Fondun vəsaitinin yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlir istisna olmaqla) gəlirləri;

- alınmış sığorta ödənişləri (həmin sığorta hadisəsi ilə əlaqədar zərərə aid edilən məbləğdən başqa);
- sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin gəliri - sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirdən başqa;
- əlillərin ictimai təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı 50% əlillərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50% azaldılır.

Bu güzəştlərin alınması hüququ müəyyən edilərkən işçilərin orta siyahı sayına əvəzçilik, podrat müqavilələri və mülki-hüquqi xarakterli digər müqavilələr üzrə işləyən əlillər daxil edilmir.

Mülkiyyətdən vergilər

3. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi

Vergi Məcəlləsinə görə əmlak – hər hansı daşınan və ya daşınmaz əmlak, o cümlədən qeyri-maddi aktivlər, dövriyyə vəsaitləri və mülkiyyət hüququnun digər obyektləri hesab edilir.

Əmlak vergisinin qanunvericilik bazası 24 mart 1995-ci ildə “Əmlak vergisi” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun qəbul edilməsidir.

Hazırda bu vergi növü ilə bağlı müddəalar öz əksini Vergi Məcəlləsində tapır.

Əmlak vergisinin ödəyiciləri: fiziki və hüquqi şəxslərdir. Vergitutma obyektləri: rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən binaların, həmçinin yerindən və istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq rezident fiziki şəxslərə məxsus avtonəqliyyat vasitələri, su və hava nəqliyyatı vasitələrinin dəyəri, müəssisələrin balansında olan avtonəqliyyat vasitələri, müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin: orta illik dəyəridir. Fiziki şəxslər əmlak vergisini bələdiyyə büdcəsinə, hüquqi şəxslər isə dövlət büdcəsinə köçürürlər.

Əgər Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi vaxta qədər qanunvericilikdə müəssisələrin vergitutma obyektləri onların

balansında olan əsas vəsaitlər hesab edilirdisə, Məcəllənin qəbul edilməsi ilə müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərlə yanaşı, onların balansında olan avtonəqliyyat vasitələri də vergitutma obyektləri hesab edildi.

Müəssisələrdən tutulan əmlak vergisinin məqsədi onlara məxsus əmlakdan səmərəli istifadə etməyi və istifadə olunmayan xammal və material ehtiyatlarının və zəruri olmayan əsas vəsaitlərin alınmasına çəkilən xərclərin azaldılmasını stimullaşdırmaqdır [16].

2004-cü ildə fiziki və hüquqi şəxslər avtonəqliyyat vasitələrinə görə illik əmlak vergisini həmin vasitələrin mühərrikinin həcminə görə: minik avtomobillərinin 1 kub santimetrinə 1100 AZM, yük daşıyan avtonəqliyyat vasitələri və avtobuslar üçün isə 2200 AZM həddində müəyyən edildi.

Avtonəqliyyat vasitələri üzrə əmlak vergisini həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər avtonəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatdan, yenidən qeydiyyatdan və ya illik texniki baxışdan keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş vaxtda ödəyirdilər. Fiziki şəxslər əmlak vergisini bələdiyyə büdcəsinə, hüquqi şəxslər isə dövlət büdcəsinə köçürürdülər.

2005-ci ildən müəssisələrin (və fiziki şəxslərin) balansında olan avtonəqliyyat vasitələri əmlak vergisinin vergitutma obyektinə aid edilmir (**bax.** sadələşdirilmiş vergi və yol vergisi).

Hazırda müəssisələrin əmlak vergisi onların orta illik qalıq dəyərinə əsasən hesablanır. Orta illik qalıq dəyəri (əmlakın qalıq dəyəri - əsas vəsaitlərin ilkin dəyərinin həmin əsas vəsaitlərə hesablanmış amortizasiyanın məbləği qədər azaldılan dəyəridir) aşağıdakı kimi hesablanır. Müəssisənin əmlakının hesabat ilinin əvvəlinə və sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür.

“Əmlak vergisi haqqında” qanunda müəssisələrin əmlak vergisi vergitutma obyekti olan əmlakının dəyərindən 0,5 faiz dərəcəsi ilə hesablanırdısa, hazırda bu dərəcə 1% həddində müəyyənləşdirilmişdir.

“Əmlak vergisi haqqında” qanundan fərqli olaraq Vergi Məcəlləsində əmlak vergisi üzrə azadolmalar və güzəştlərin əhatə dairəsi məhdudlaşdırılmışdır.

Əmlak vergisi üzrə bir sıra azadolmalar və güzəştlər mövcuddur:

- dövlət hakimiyyəti orqanları, büdcə təşkilatları və yerli özünü idarəetmə orqanları, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı və onun qurumları, dövlət fondları və əlillərin ictimai təşkilatları əmlak vergisini ödəməkdən azad edilir;
- misgərlik, qalayçılıq, dulusçuluq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan məişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallarından məişət alətlərinin hazırlanması sahəsində hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sənətkarlıq emalatxanalarının binaları və ya bu emalatxanalar yerləşən hissələri əmlak vergisinə cəlb edilmir;
- şəhərlərdə sərnixin daşımaları üçün istifadə olunan trolleybuslar və tramvaylar əmlak vergisindən tamamilə azaddır.

Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının dəyəri aşağıdakı əmlakların dəyərində azaldılır:

- ekologiya, yanğından mühafizə və ya mülki müdafiə üçün istifadə edilən obyektlər;
- məhsul ötürən kəmərlər, dəmir və avtomobil yolları, rabitə və enerji ötürücü xətləri, meliorasiya və suvarma sistemi obyektləri;
- müəssisələrin balansında olan avtonəqliyyat vasitələri;
- təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələrinin yalnız bu sahələrin təyinatı üzrə istifadə etdiyi obyektləri.

Məcəllənin 102.2-ci maddəsində göstərilən şəxslərin avtonəqliyyat vəsaitlərinə görə ödəməli olduğu əmlak vergisinin məbləği şərti maliyyə vahidinin 30 misli qədər azaldılır.

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə son illər büdcəyə daxilolmaların dinamikası aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Cədvəl 2.9

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)
Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	62,1	1,6	99,8	2,2	133,0	2,2	160,9	2,1

Cədvəldən göründüyü kimi əmlak vergisi üzrə büdcəyə daxilolmalar ildən-ilə artmışdır. 2004-cü ilin büdcə göstəriciləri 2001-ci ilə nisbətən 2,6 dəfə yüksək olmuşdur.

Bunun əsas səbəbi qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, o cümlədən verginin texnoloji avadanlıqların tətbiqini təşviq etməsi, 2002-ci ildə isə sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin ödəyicilərinə də əmlak vergisinin tətbiqi ilə bağlı olmuşdur.

4. Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi

Vergi Məcəlləsinə görə torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyə şəklində hesablanır [16]. Bu addımı atmaqda əsas məqsəd fiziki şəxsin ixtiyarında olan istifadəsiz torpaqların yatıb qalmamasının qarşısını almaqdır.

Əvvəlki, qanunvericilikdə (24 dekabr 1996-cı ildə qəbul edilmiş “Torpaq vergisi haqqında” qanun) torpaq vergisindən toplanan vəsaitin dövlət proqramları əsasında torpaqların yaxşılaşdırılmasına sərf edilməsi qeyd edilirdi. Həmçinin, torpaq vergisinin tətbiqində məqsəd torpaqdan səmərəli istifadəni təmin etmək idi.

Hazırda qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində torpaq sahələri olan fiziki şəxslər və müəssisələr torpaq vergisinin ödəyiciləridirlər.

Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindiyi tarixdən 2004-cü ilin əvvəlinə qədər torpaq vergisinin dərəcəsi kənd təsərrüfatı torpaqlar üzrə 1 şərti bal üçün 300 AZM təşkil edirdi. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən 29 dekabr 2000-ci il ildə qəbul edilmiş qərarına əsasən kadastr qiymət rayonları və daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balları müəyyənləşdirilir. Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı yaşayış fondlarının həyətyanı sahələri və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üzrə torpaq sahəsinin hər m² görə aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğindən faizlə müəyyən olunan dərəcələr tətbiq olunurdu.

2006-cı ildən sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı yaşayış fondlarının həyətyanı sahələri və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar üzrə torpaq sahəsinin hər 100 m² görə şərti maliyyə vahidinin misli aşağıdakı cədvəldə şərti maliyyə vahidinin misli ilə müəyyən olunan dərəcələr tətbiq olunur.

Vergi Məcəlləsinə görə aşağıdakı torpaqlar torpaq vergisinə cəlb edilmir:

- yaşayış məntəqələrinin ümumi istifadədə olan torpaqlar;
- dövlət hakimiyyəti orqanlarının, büdcə təşkilatlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Bankının və onun qurumlarının, habelə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun mülkiyyətində və ya istifadəsində olan torpaqlar;
- istehsal fəaliyyətinə cəlb edilməmiş dövlət, meşə və su fondu torpaqları, Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasına məxsus olan sektorunun altında yerləşən torpaqlar;
- dövlət sərhəd zolaqları və müdafiə təyinatlı torpaqlar;

Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanları, Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanları, Şöhrət ordeninin hər üç dərəcəsi ilə təltif edilmiş şəxslər, I və II qrup müharibə əlilləri, həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadları (ərləri), 1941-45-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar

ilə təltif edilmiş şəxslər, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslər mülkiyyətində olan torpaqlara görə torpaq vergisinin məbləği şərti maliyyə vahidinin 10 misli qədər azaldılır.

Cədvəl 2.10

Yaşayış məntəqələri	Sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət-məişət xidməti və digər xüsusi təyinatlı torpaqlar	Yaşayış fondlarının həyatıyanı sahələri və vətəndaşların bağ sahələrinin tutduğu torpaqlar
Bakı	5,5	0,45
Gəncə, Sumqayıt	4,5	0,4
Digər şəhərlər (rayon tabeliyində olan şəhərlər istisna olmaqla), rayon mərkəzləri	2,5	0,2
Rayon tabeliyində olan şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə (Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin qəsəbə və kəndləri istisna olmaqla)	1,0	0,1

Lakin, kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün müddətli güzəştlər müəyyən edilmişdir. Bu güzəştlər ilk dəfə 1999-cu ildə tətbiq edilmiş, Vergi Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra bu güzəştlər haqda yeni qanun (27 noyabr 2001-ci il) qəbul edilmişdir. Qəbul edilən qanuna görə güzəşt 3 il müddətinə verilirdi. Qanuna görə torpaq vergisinin ödəyiciləri olan müəssisələr ƏDV, mənfəət, əmlak və sadələşdirilmiş sistem üzrə vergini, fiziki şəxslər isə ƏDV və əmlak vergisini ödəməkdən azad edilirdilər. Qeyd etməliyik ki, qanunda fiziki şəxslərin yalnız ƏDV və əmlak vergisini ödəməkdən azad edilməsi fiziki şəxslərin gəlir vergisi ödəyicisi olması demək deyil. Belə ki, Vergim Məcəlləsinin 102.1.11.-ci maddəsinə əsasən

bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər gəlir vergisindən azaddır. Bu güzəşt 27 noyabr 2003-cü ildə daha 5 il müddətinə artırılmışdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin təhlili təsərrüfatların sayının 2004-cü ildə, 1995-ci ilə nisbətən 25,3%, çalışan işçilərin sayı əhəmiyyətli şəkildə azaldığını göstərir. Bu illər üzrə müvafiq olaraq əmək haqqı fondu kəskin şəkildə azalmış, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə olunan gəlir isə yalnız son bir neçə ildə nisbətən artmışdır [3].

Torpaq vergisi üzrə büdcəyə daxilolmalarla bağlı cədvəli nəzərdən keçirək.

Cədvəl 2.11

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Dövlət büdcəsi gəlirlərində (%)
Torpaq vergisi	52,1	1,3	44	1,0	56,6	0,9	70,7	0,9

Cədvəldən göründüyü kimi hüquqi şəxslərin torpaq vergisi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmalar 0,9-1,5% arasında dəyişmişdir. 2004-cü ildə artım 2001-ci ilə nisbətən 135,7% yüksək olmuşdur.

Mal və xidmətlərə görə vergilər

5. Əlavə Dəyər Vergisi

Azərbaycan Respublikası ərazisində ƏDV 1992-ci ildən tətbiq olunur və Sovet İttifaqı dövründə tətbiq olunan dövriyyədən vergini əvəz edir.

SSRİ dövründə tətbiq edilən dövriyyə vergisi ərzaq və digər istehlak olunan məhsullara (tekstil, ayaqqabı, tütün, şərabçılıq məhsulları istisna edilən məhsullara, ət, tərəvəz, əcazılıq məhsulları və bir neçə qrup məhsullara) şamil edilirdi. Digər sənaye əhəmiyyətli məhsullardan isə yalnız neft, qaz və avtomobilqayırma məhsullarını qeyd etmək olar. Belə ki, dövriyyədən vergi bəzi

hallarda satışdan vergini, bir sıra hallarda isə aksizlərin funksiyalarını həyata keçirirdi [29, səh 15].

“Əlavə Dəyər Vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 31 dekabr 1991-ci ildə qəbul edilmiş və növbəti ilin yanvar ayının 1–dən qüvvəyə minmişdi. İlk dövrlərdə ƏDV-nin dərəcəsi 28% müəyyən edilmiş, həmçinin qiymətləri tənzimlənən məhsullar üzrə 16,67% və bir sıra məhsul və xidmətlər üzrə (0%) tətbiq edilmişdi.

90-cı illərin əvvəllərində qüvvədə olan qanunvericilikdə əlavə dəyər vergisi malların, işlərin, xidmətlərin istehsalı prosesində yaranan və onlar satıldıqca büdcəyə keçirilən dəyər artımının bir hissəsinin büdcəyə alınması forması kimi qəbul edilirdi.

Əlavə dəyər vergisinin ödəyiciləri aşağıdakılar hesab edilirdi:

- a) Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə hüquqi şəxs statusu olan, istehsal və başqa kommersiya fəaliyyəti göstərən müəssisələr və təşkilatlar, o cümlədən xarici investisiyaların qoyulduğu müəssisələr;
- b) malları, işləri və xidmətləri öz adından satan qeyri-məhdud ortaqlıqlar;
- v) istehsal və başqa kommersiya fəaliyyəti göstərən fərdi (ailəvi) xüsusi müəssisələr;
- q) Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən müəssisələrin müstəqil surətdə mallar, işlər və xidmətlər satan filialları, şöbələri və başqa ayrıca bölmələri;
- ğ) Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal və başqa kommersiya fəaliyyəti göstərən beynəlxalq birliklər və xarici hüquqi şəxslər;
- d) hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər-malları idxal etdikdə.

Qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV üzrə büdcəyə daxilolmalar xüsusi çəkinin aşağı düşməsinə baxmayaraq ilbəl artmışdır. Bu isə vergi dərəcəsinin həddən artıq yüksək olması ilə bağlıdır. Vergi dərəcəsinin yüksək olması və verginin demək olar ki, istənilən fəaliyyət növləri üçün tətbiqi büdcə daxilolmalarının yığım əmsalının yüksəlməsinə təsir göstərmişdir. Əgər 1992-ci ildə dövlət

büdcəsinə 2,2 mlrd.AZM ƏDV köçürülmüşdürsə, 1993-cü ildə bu rəqəm artıq 12,5 mlrd.AZM, 1994-cü ildə isə 64,4 mlrd.AZM təşkil edirdi. Müvafiq olaraq büdcə mədaxilində ƏDV-nin xüsusi çəkisi illər üzrə 30,7%, 23,3% və 12,8% arasında dəyişmişdir.

Müxtəlif illərdə “Əlavə Dəyər Vergisi Haqqında” qanuna əlavə və dəyişikliklər edilmişdi ki, bu sırada vergitutma bazasına təsir göstərə biləcək əsas dəyişiklik kimi ƏDV-nin dərəcəsinin (14 yanvar 1993-ci ildən) 20%-ə endirilməsi göstərmək olardı.

Vergi Məcəlləsində ƏDV ilə bağlı hissə xüsusi ilə dəyişikliklərə məruz qaldı. 2001-ci ilin yanvarın 1-dən ƏDV-nin dərəcəsi 20%-dən 18%-ə endirildi, həmçinin verginin büdcəyə ödənilməsi üçün (artıq istənilən sənəd deyil) hesab-fakturalar tətbiq edildi. Əvvəlki illərdə yalnız müəssisələr bu verginin ödəyiciləri hesab edilirdisə, Məcəllənin qüvvəyə minməsi ilə fiziki şəxslər də bu verginin ödəyicilərinə çevrildilər. Digər dəyişiklik 16,67% dərəcənin götürülməsi oldu. Lakin, (0) dərəcə qüvvədə qaldı. Verginin ödəyiciləri sahikarlıq fəaliyyəti göstərən və üç ay ərzində rüblük dövriyyəsi 100 mln.AZM-dən artıq olan şəxslər hesab olunurdu.

Bunula yanaşı bir sıra güzəşt və azadolmalarda qanunvericilikdə öz əksini tapırdı. Məsələn, əgər “Əlavə Dəyər Vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda malların (işləri, xidmətlərin) ixracı (0) dərəcə ilə vergiyə cəlb olunurdusa, Vergi Məcəlləsinə görə yalnız malların ixracı (0) dərəcə ilə vergiyə cəlb olunmağa başlandı. Digər tərəfdən qanunda yalnız MDB üzvü olan dövlətlərin hüddudlarından kənara ixrac edilən mallar üzrə (0) dərəcə ilə ƏDV tətbiq olunurdusa, Vergi Məcəlləsinin qəbulu ilə istənilən dövlətə ixrac olunan mallar sıfır dərəcə ilə ƏDV-yə cəlb olunur (ƏDV-dən azad olunma ilə ƏDV-yə (0)) dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlar arasında bir sıra fərqlər vardır. Belə ki, əgər vergi ödəyicisi ƏDV-dən azad edilirsə (164-cü maddə), həmin şəxslər tərəfindən mallar alınarkən satıcı təşkilatlara ödənilən ƏDV məbləği əvəzləşdirilmir, çünki onlar mal, iş və xidməti satarkən ƏDV-ni hesablamırlar və alış prosesində ƏDV-ni əvəzləşdirmək hüququnu itirmiş olurlar. Ona görə də bu şəxslər malları, iş və xidmətləri aldıqları zaman ödədikləri ƏDV-ni həmin malların iş və xidmətlərin maya dəyərinə aid edirlər. Sıfır dərəcəyə cəlb olunan

əməliyyatlar (165) ƏDV-ni əvəzləşdirmək hüququna malikdirlər. Yəni ödədikləri ƏDV-ni büdcədən geri ala bilərlər [20, səh. 6]). Digər yeniliklər ƏDV ödəyicilərinin xüsusi qeydiyyatının aparılmasını, ƏDV-nin son istehlak prinsipi ilə tutulmasını (bütün dövlətlərdən idxal olunan malların istehlak olunan yerdə, yəni Azərbaycan Respublikasında ƏDV-yə cəlb olunması) göstərmək olar.

Vergi ödəyicisi alıcı üçün məhsulun dəyərini müəyyənləşdirərkən hesab-fakturada məhsulun (işin, xidmətin) dəyərini ƏDV-nin dəyərində artırır. Bu da öz növbəsində məhsulun qiymətini artırır. Məhsulu əldə edən şəxs növbəti mərhələdə istehsal məsrəfləri üçün ƏDV-nin məbləğini çıxır (məbləğ hesab-fakturada qeyd olunur) və fərq büdcəyə köçürülür.

Hazırda vergi qanunvericiliyində ƏDV üzrə bir sıra azadolmalar müəyyən edilmişdir:

1. Malların ixracından başqa, malların təqdim edilməsinin, işlər görülməsinin və xidmətlər göstərilməsinin aşağıdakı növlərindən, habelə idxalın aşağıdakı növlərindən ƏDV tutulmur:

1.1. özəlləşdirilmə qaydasında dövlət müəssisəsindən satın alınan əmlakın dəyəri, habelə dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməli olan hissəsi;

1.2. maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi;

1.3. milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxal edilməsi;

1.4. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının aktivlərində yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan qızılın, habelə valyuta sərvətlərinin, xaricdə istehsal edilmiş Azərbaycan Respublikası pul nişanlarının, yubiley sikkələrinin və digər bu qəbildən olan qiymətliyərin idxalı;

1.5. idxal olunan əmlak istisna olmaqla müəssisənin nizamnamə fonduna (kapitalına) pay şəklində hər hansı əmlakın qoyulması (əmlakın pay şəklində qoyuluşu, onun müqabilində bilavasitə digər əmlakın əldə edilməsi ilə əlaqədar olmadıqda);

1.6. tutulan məbləğlər hədlərində dövlət hakimiyyəti, yerli özünü idarəetmə və digər səlahiyyətli orqanların tutduğu dövlət rüsumu, icazə haqları, yığımlar və onların tutulması müqabilində göstərdiyi xidmətlər;

1.7. kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının alqı-satqısının bütün növləri üzrə dövriyyələr, mətbu kütləvi informasiya vasitələri məhsulları istehsalı ilə bağlı redaksiya, nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyəti (reklam xidmətləri istisna olmaqla);

1.8. orta məktəb dərslikləri, uşaq ədəbiyyatının və büdcədən maliyyələşdirilən dövlət əhəmiyyətli nəşrlərin istehsalı ilə bağlı redaksiya, nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyəti;

1.9. dəfn və qəbiristanlığın mərasim xidmətləri;

1.10. Azərbaycan Respublikası Milli Bankının qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı mal idxalı, iş görülməsi və xidmət göstərilməsi.

1.11. Azərbaycan Respublikasına, o cümlədən onu təmsil edən hüquqi şəxslərə neft-qaz ehtiyatlarının kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü, ixrac boru kəmərləri haqqında və bu qəbildən olan digər sazişlərə uyğun olaraq verilməsi nəzərdə tutulan əsas fondların, daşınan əmlakın və digər aktivlərin Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fonduna hər hansı şəkildə təqdim edilməsi üzrə əməliyyatlar.

1.12. Metropolitenlə sənişindəşmə xidmətləri.

2. İdxalın bu maddədə göstərilməyən digər növləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən ƏDV-dən azad edilə bilər.

Verginin sıfır (0) dərəcəsi ilə tutulması

1. Aşağıdakı işlərin görülməsinə, xidmətlərin göstərilməsinə və əməliyyatların aparılmasına görə ƏDV sıfır (0) dərəcəsi ilə tutulur:

1.1. xarici ölkələrin diplomatik və analoji nümayəndəliklərinin rəsmi istifadəsi, həmçinin bu nümayəndəliklərin diplomatik, inzibati və texniki işçilərinin, o cümlədən onlarla yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mal və xidmətlər;

1.2. xaricdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına malların idxalı, qrant üzrə resipiyentlərə malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi;

1.3. malların və aşağıdakı xidmətlərin ixracı:

- patentlərin, lisenziyaların, ticarət markalarının, müəlliflik və digər analoji hüquqların mülkiyyətə verilməsi və ya güzəşt edilməsi;
- məsləhət, hüquq, mühasibat, mühəndis və ya reklam xidmətlərinin, həmçinin məlumatların işlənilməsi üzrə xidmətlərin və digər analoji xidmətlərin göstərilməsi;
- işçi qüvvəsinin verilməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsi;
- daşınan əmlakın icarəyə verilməsi (nəqliyyat müəssisələrinin nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);
- müqavilənin əsas iştirakçısı adından bu maddədə göstərilən xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün hüquqi və ya fiziki şəxsi cəlb edən agentin xidmət göstərməsi.

1.4. Beynəlxalq və tranzit yük və sərnişin daşınması. Beynəlxalq və tranzit uçuşlarla bilavasitə bağlı olan işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi;

1.5. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankına qızıl və digər qiymətliyərin göndərilməsi.

1.6. beynəlxalq təşkilatların, xarici dövlətlərin hökumətlərinin, habelə dövlətlərarası və hökumətlərarası sazişlərə əsasən xarici hüquqi və fiziki şəxslərin ayırdıqları kreditlər və borclar hesabına, həmçinin bu kreditlər və borclar hesabına həyata keçirilən layihələrdə Azərbaycan tərəfinin payı 49 faizdən çox olmadıqda, həmin vəsaitlər hesabına kreditləri və borcları alan şəxs tərəfindən malların (işlərin, xidmətlərin) alınması və bunların idxalı.

2. diplomatik və analoji nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi və həmçinin beynəlxalq və tranzit yük və sərnişin daşınması üzrə sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV o ölkələrə münasibətdə tətbiq edilir ki, həmin ölkələr tərəfindən analoji işlərə, xidmətlərə və əməliyyatlara görə ƏDV sıfır (0) dərəcəsi ilə tətbiq edilsin.

Vergi Məcəlləsinə çox tez-tez əlavə və dəyişikliklərin edilməsi bilavasitə ƏDV-nin də vergitutma bazasına təsir göstərmiş oldu. 2001-ci ilin 16 noyabr tarixində (Vergi Məcəlləsinə edilən birinci qrup əlavə və dəyişikliklər) ƏDV-nin anlayışının yeni izahı verildi:

Əlavə dəyər vergisi – vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq

verilən hesab-fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir.

Paralel olaraq ƏDV ödəyicilərinin rüblük dövryyəsi 30 mln.AZM-dən artıq olan şəxslər hesab edilirdi. 2002-ci ilin əvvəlindən aksizli malların ödəyiciləri ƏDV ödəyiciləri sayılırdı. Bu dəyişikliklər ƏDV ödəyicilərinin sayının və vergi üzrə daxilolmaların səviyyəsinə təsir göstərmiş oldu.

26 noyabr 2002-ci ildə dəyişikliklərin ikinci mərhələsində vergi ödəyiciləri rüblük dövryyəsi 125 mln.AZM-dən artıq olan şəxslərdir. ƏDV-nin büdcəyə ödənilməsi forması nağdsız qaydada aparılmağa başlandı. Bunun əsas məqsədi saxta hesab-fakturaların təqdim olunması ilə bağlı idi. 2003-cü ilin əvvəlindən bir sıra xidmət növlərinə də (0) dərəcə ilə ƏDV tətbiq olunur.

İşlərin və ya xidmətlərin alıcısının yerləşdiyi və ya qeydiyyatda olduğu, təsis edildiyi, işlər və ya xidmətlər alıcının daimi nümayəndəliyi ilə bilavasitə bağlı olduğu halda həmin daimi nümayəndəliyin olduğu yer. Bu müddəalar aşağıdakı xidmətlərə tətbiq edilir:

- patentlərin, lisenziyaların, ticarət markalarının, müəlliflik və digər analoji hüquqların mülkiyyətə verilməsi və ya güzəşt edilməsi;
- məsləhət, hüquq, mühasibat, mühəndis və ya reklam xidmətlərinin, həmçinin məlumatların işlənilməsi üzrə xidmətlərin və digər analoji xidmətlərin göstərilməsi;
- işçi qüvvəsinin verilməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsi;
- daşınan əmlakın icarəyə verilməsi (nəqliyyat müəssisələrinin nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);
- müqavilənin əsas iştirakçısı adından bu maddədə göstərilən xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün hüquqi və ya fiziki şəxsi cəlb edən agentin xidmət göstərməsi.

28 noyabr 2003-cü ildə edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində 1 yanvar 2004-cü ildən ƏDV-nin ödəyiciləri rüblük dövryyəsi 123,75 mln.AZM-dən artıq olan şəxslər hesab olunur.

Cədvəl 2.12

	2001		2002		2003		2004	
	Mrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)
ƏDV üzrə büdcəyə daxilolmalar	1266	32,3	1674,4	36,8	2048,6	33,4	2263,4	30,0

2004-cü il üzrə artım 2003-cü ilə nisbətən 10,5%, 2003-cü il üzrə artım 2002-ci ilə nisbətən 22,3%, 2000-ci ilə nisbətən 2,1 dəfə, 2002-ci il üzrə artım, 2001-ci il nisbətən 32,2%, 2000-ci ilə nisbətən isə 75,5% olmuşdur.

2002-ci ildə artımın səbəbi kimi bu vergi növü üzrə yığım əmsalının yüksəldilməsi, vasitəli vergilərin son istehlak prinsipi ilə tutulması, eyni zamanda, beynəlxalq daşımaların Azərbaycan Respublikası ərazisində baş verən hissəsinin ƏDV-nin vergitutma obyektinə aid edilməsi hesabına olmuşdur. 2003-cü ildə ƏDV üzrə proqnozun artmasına səbəb isə Ümumi Daxil Məhsulun və idxalın artacağı ilə əlaqələndirilir.

6. Aksizlər

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə görə aksiz – aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən vergidir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, yaxud idxal olunan aksizli mallardan, vergidən azad edilən mallar istisna olmaqla, aksiz tutulur.

Aksizlər bir neçə funksiyaya malikdir. Dolayı vergi olduğu üçün aksizin əsas funksiyası fiskal funksiyadır. Hazırkı dövrdə dövlət büdcəsinin kəsirlə olduğunu nəzərə alsaq aksizlərin bu funksiyası ön plana çıxır. Aksizlər daxili istehsalı təşviq etmək və idxalı əvəz edəcək məhsulların istehsalına şərait yaratmaq üçün də tətbiq edilir. Üçüncüsü aksizlərin sosial funksiyasıdır. Yəni aksizlər insan orqanizminə zərərli olan məhsullara (tütün

məmulatları, spirtli içkilər) onların satışını məhdudlaşdırmaq üçün tətbiq olunur. Aksizlərin iqtisadi mahiyyəti vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi və yüksək mənfəətin yaranmasının qarşısının alınmasıdır [34, səh 285].

“Aksizlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının ilk qanunu 31 dekabr 1991-ci ildə qəbul edilmişdi. Bu qanuna görə aksiz vergisi içməli spirt, müxtəlif növ içkilərə, təbii xəz və gön-dəri məmulatına, bir sıra məişət avadanlıqlarına, bütün məmulatlarına, qiymətli metal və gümüş məmulatına tətbiq edilirdi. 10 iyun 1992-ci ildə bir sıra neft məhsullarına da aksiz vergisi tətbiq olundu, lakin xalq istehlakı mallarının bəzi növlərinin aksiz dərəcələri azaldıldı.

Qanuna görə aksizlərin ödəyiciləri aşağıdakılar hesab edilirdi.

1. Aksiz malları Respublika ərazisində istehsal və ya sifariş edib satan yaxud Respublika ərazisinə gətirən (öz tələbatı üçün gətirilən xammal və materiallar istisna olmaqla), habelə istehsal və ya digər xidmətlər göstərən hüquqi şəxslər, o cümlədən xarici investisiyaların qoyulduğu müəssisələr və fiziki şəxslər aksiz vergisinin ödəyiciləridir.
2. Hüquqi şəxslər respublika daxilində aksiz tutulmayan (və ya aşağı dərəcə ilə tutulan) malları respublikadan çıxararkən, respublika hüdudlarından kənara satılan mallar üzrə təyin edilmiş dərəcə ilə aksiz vergisi ödəyirlər.

Aksizlərlə bağlı vergi qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən çox tez-tez dəyişikliklərə məruz qalırdı.

Neft məhsullarının aksiz dərəcələrinin illər üzrə dəyişməsi: 16 fevral 1998-ci ildə neft məhsullarının satış qiymətinin respublikadaxili qiymətlərinin tənzimlənməsi, 10 iyul 1998-ci ildə dünya bazarında neft və neft məhsullarının qiymətlərinin kəskin sürətdə aşağı düşməsi ilə əlaqədar respublikada neft istehsalı sahəsində yaranmış gərginliyi aradan qaldırmaq, enerjidaşıyıcıların satış qiymətlərinin daxili bazarda tənzimlənməsini təmin etmək, ölkə daxilində bu məhsulların istehsalını stimullaşdırmaq və daxili bazarı qorumaq məqsədi ilə, 17 aprel 2000-ci il dünya bazarında neft və neft məhsullarının qiymətlərinin artması ilə əlaqədar

enerjidaşıyıcıların topdansatış qiymətinin daxili bazarda tənzimlənməsini təmin etmək məqsədilə dəyişdirilmişdi (19 yanvar 2001-ci ildə növbəti dəfə dərəcələr dəyişmişdi). Sonuncu dəfə neft məhsullarının dərəcələri 10 fevral 2003-cü ildə və 1 noyabr 2004-cü ildə xam neft və neft məhsullarının qiymətlərinin respublika daxilində tənzimlənməsi ilə əlaqədar dəyişdirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Təbii xəz və gön-dəri məmulatlarının aksiz dərəcələrinin dəyişdirilməsi 27 oktyabr 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən yerli istehsalçıların mənafeyini qorumaq, aksizli malların istehsalında, satışında yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq və rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədilə həyata keçirilmişdi.

(Spirтли içkilərin aksiz dərəcələri son illərdə 9 iyun 1999-cu il, 16 aprel 1999-cu il, 7 mart 2001-ci ildə dəyişdirilmişdir).

Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsinə baxmayaraq dərəcələr Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən müəyyən edilirdi. Məcəllədə isə aksiz vergisinə cəlb edilən məhsulların siyahısı göstərilirdi. Lakin, 1 yanvar 2004-cü ildən vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə içməli spirt, pivə və spirтли içkilər, bütün növ tütün məmulatları üzrə aksiz vergisinin dərəcələri Vergi Məcəlləsinə əsasən müəyyənləşdirilməyə başlandı. Hazırda qeyd olunan məhsullar üzrə dərəcələr aşağıdakı kimidir:

- içməli spirt (o cümlədən tərkibində 80 faizdən az spirt olmayan denaturlaşdırılmamış etil spirti; tərkibində 80 faizdən az spirt olan denaturlaşdırılmamış etil spirti) hər litrinə görə – 0,8 manat;
- araq (vodka), tündləşdirilmiş içkilər və tündləşdirilmiş içki materialları, likyor və likyor məmulatları – hər litrinə görə 0,5 manat;
- konyak və konyak materialları – hər litrinə görə 0,2 manat;
- şampan şərabı – hər litrinə görə 0,2 manat;
- şərablar və şərab materialları – hər litrinə görə 0,1 manat;
- pivə (alkoqolsuz pivə istisna olmaqla) və pivə tərkibli digər içkilər – hər litrinə görə 0,08 manat;

- bütün növ tütün məmulatları – hər min ədədinə 12,5 manat. Yalnız neft məhsullarının dərəcələrinin dəyişdirilməsi Nazirlər Kabinetinin sərəncamında qaldı.

Vergi Məcəlləsinin 6.3-cü maddəsinə əsasən dövlət vergilərinin hər il üçün müəyyən edilən dərəcələrdən yüksək ola bilməz və il Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında qanunu qəbul edilən zaman həmin dərəcələrə yenidən baxıla bilər. Yəni Vergi Məcəlləsində göstərilən vergilərin dərəcələri yalnız ilin sonunda dövlət büdcəsi haqqında qanunun layihəsi Milli Məclisə təqdim olunduğu vaxt dəyişdirilə bilər. Lakin, neft məhsullarının dərəcələrinin VM ilə müəyyənləşdirilməməsi Nazirlər Kabinetinə icazə verir ki, ilin müxtəlif vaxtlarında bu dərəcələri dəyişdirsin.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən neft məhsullarına tətbiq edilən bəzi aksiz dərəcələri aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 2.13

	Məhsulların adı	Aksiz vergisi	
		Məbləği (1ton üçün)	Dərəcəsi (%)
1	Avtomobil benzini Aİ-96	1 013 810	101,38
2	Avtomobil benzini Aİ-92	839 284	88,11
3	Avtomobil benzini Aİ-80	802 079	88,34
4	Dizel yanacağı	96 847	15,02
5	Məişət soba yanacağı	59 152	18,56
6	Ağ neft (KO-20)	120 084	22,30
7	Mühərrik yağları	444 958	32,0
8	Sənaye yağları	157 186	29,06
9	Turbin yağları	457 485	33,43
10	Transformator yağı	393 211	34,17

Aksizin ödəyiciləri aksizli malları istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan bütün şəxslər, habelə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda bu malların istehsalı ilə məşğul olan və istehsal yerində vergi ödəyicisi kimi uçota alınmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləridir. Yəni ölkəmiz ərazisində sifarişçinin göndərdiyi xammaldan mallar istehsal edildiyi halda istehsalçı şəxs aksizin ödəyicisi hesab edilir, lakin istehsalçı sifarişçidən aksiz məbləğini almalıdır.

VM-nin 184-cü maddəsinə əsasən vergitutma obyektini Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən aksizli malların istehsal binasının hüduqlarından kənara buraxılması sayılır. Belə ki, aksiz vergisi satış prosesində hesablanır. İdxal malları üçün - Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə uyğun olaraq aksizli malların gömrük xidmət nəzarətindən çıxması hesab olunur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi aksizlər dolaylı vergidir. Belə olduğu halda aksizlər istehsal prosesində və satışın hər bir mərhələsində (hesab-fakturaların tətbiqi ilə) əvəzləşdirilir. Aksizli malların satışı prosesində hesablanmış aksiz həmin malın istehsalı üçün sərf edilmiş xammala görə ödənilən aksizin məbləği həddində azaldılır.

Güzəştlərin tətbiq edilməsi baxımından aksiz vergisi üzrə də Vergi Məcəlləsində bir sıra azadolmalar və güzəştlər öz əksini tapır:

- Aksizli malların ixracı vergiyə cəlb edilmir (və ya sıfır dərəcə ilə cəlb edilir);
- Fiziki şəxsin fərdi istehlakı üçün 3 litr alkoqollu içkinin və 3 blok siqaretin idxalı, həmçinin Azərbaycan Respublikasına avtomobillərlə gələn şəxslər üçün həmin avtomobilin texniki pasportu ilə nəzərdə tutulmuş bakiındaki yanacaq;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində tranzitlə daşınan mallar;
- təkrar ixrac üçün nəzərdə tutulan mallar istisna edilməklə, malların Azərbaycan Respublikasının ərazisinə müvəqqəti idxalı;
- təkrar ixrac üçün nəzərdə tutulan və girovla təminat verilən mallar aksiz vergisi ödəməkdən tamamilə azaddır.

Sadalanan hallar üzrə aksizlər o zaman tətbiq olunur ki, gömrük rüsumlarından azadolmaların şərtlərinə əməl edilmiş olsun. Əgər gömrük rüsumu tutulması məqsədləri üçün idxal, rüsumun geri qaytarılması rejiminin təsiri altına düşürsə və ya azadolmanın şərtləri pozulduğu üçün gömrük rüsumunun ödənilməsi tələb edilsə, həmin rejim aksizin tutulmasına da tətbiq edilir.

Cədvəl 2.14

(mln.AZM)	1998	2000	2002
Neft məhsulları	55909,6	80724,0	375641,0
Spirтли və spirtsiz içkilər, pivə	8230,4	13515,7	12930,0
Tütün məmulatları	492,3	5020,4	8712,6
Sair	158,2	1010,1	94,2
Cəmi	64790,5	100270,2	397377,8

Aksizlər üzrə büdcəyə daxilolmaların dinamikasına baxsaq büdcəyə ödənilən verginin məbləği (2002-ci ildə 1998-ci ilə nisbətən) 6,1 dəfə artmışdır. Bu xüsusilə neft məhsullarına aiddir (6,7 dəfə). Belə ki, yuxarıdakı cədvəldən məhz neft məhsulları üzrə ölkədə istehsalın artması və tətbiq edilən dərəcələrin dəyişməsi də öz növbəsində aksizlər üzrə dinamikaya təsir göstərmişdir.

Tütün məhsullarının dərəcələrinin dəyişmə səbəbləri – ölkədə tütün məmulatlarının istehsalını artırmaq, onları istehsal edən müəssisə və təşkilatların fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq, daxili bazarın qorunmasını, bu sahədən büdcəyə daxil olan vəsaitin tənzimlənməsini, yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək məqsədi ilə tütün məhsullarının aksiz dərəcələrinin dəyişdirilmişdir.

Aksizlərin dərəcələrinin dəyişməsi nəticəsində tütün məhsullarının istehsalı (2002-ci ildə 70,8 mlrd.AZM), həmçinin tütün məhsullarına tətbiq edilən aksiz dərəcələrinin dəyişməsi nəticəsində daxildə istehsal olunan məhsullar üzrə büdcəyə daxilolmalar artmış və 2002-ci ildə 8,7 mlrd.AZM təşkil etmişdir.

İdxal olunan tütün məmulatlarından aksiz məbləği əvvəllər idxalın dəyərindən faizlə (advalor) hesablanırdısa, hazırda (Vergi Məcəlləsinə əsasən) idxala görə aksiz məbləği siqaretin dəyərindən asılı olmayaraq 1000 ədəd siqaretə görə 9000 AZM məbləğində (spesifik) müəyyən edilmişdir.

Bu addım aksizin sosial funksiyası ilə bağlıdır. Əhalinin sağlamlığına tütün məhsullarının zərərini nəzərə alaraq onlara müxtəlif dərəcələr tətbiq edilir. Spesifik dərəcələrin tətbiqi nəticəsində bahalı məhsullar üzrə vergilər artır, ucuz məhsulların vergi yükü isə aşağı düşür. Digər tərəfdən bu vergitutma formasını

idarə etmək bir qədər asandır. Xüsusilə idxal əməliyyatlarına nəzarəti gücləndirmək imkanı əldə olunur.

Ümumiyyətlə, aksizlər üzrə büdcəyə daxilolmaların strukturu 2000-2002-ci illərdə aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 2.15

	2000		2001		2002	
	mlrd. AZM	Büdcə gəlirləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə gəlirləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə gəlirləri rində (%)
Aksizlər üzrə büdcəyə daxilolmalar	112,2	3,1	554,6	14,1	433,3	9,5

Müxtəlif illərdə büdcəyə daxilolmaların səviyyəsinin dəyişkən olmasına aksizli məhsullara tətbiq edilən dərəcələrin və bir sıra hallarda dünya bazarlarında neft məhsullarının qiymətinin dəyişməsi təsir etmişdir.

Aksizlər üzrə büdcəyə daxilolmalar 2002-ci ildə, 2000-ci ilə nisbətən 3,9 dəfə, 1998-ci ilə nisbətən 4,5 dəfə yüksək olmuşdur (o cümlədən, idxal olunan məhsullar üzrə 115,8%). 2003-cü ildə bu vergi növü üzrə büdcəyə 335,2 mlrd.AZM (o cümlədən, idxal olunan məhsullar üzrə 43,3 mlrd.AZM), 2004-cü ildə 362,2 mlrd.AZM (o cümlədən, idxal olunan məhsullar üzrə 55,7 mlrd.AZM) köçürülmüşdür. 2004-cü il üzrə artım 2001-ci ilə nisbətən 3,2 dəfə təşkil etmişdir.

Başlıca (proqnozun ehtiyatla büdcədə qoyulmasının) səbəb isə neft məhsullarının ölkədaxili qiymətlərinin dünya bazarı qiymətlərinə uyğunlaşdırılması və bunun nəticəsində aksizlərə cəlb olunan neft məhsullarının növləri və vergi bazasının azaldılması qeyd olunur.

7. Yol vergisi

Yol vergisi Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə tətbiq edilən yeni vergi növü idi. Əvvəlki illərdə qüvvədə olan qanunvericilikdə bu vergi növünü Dövlət Yol Fonduna toplanan vergilər əvəz edirdi.

Azərbaycan Respublikası ərazisində ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının və yol qurğularının (bundan sonra - avtomobil yolları) saxlanması, təmiri, yenidən qurulması və tikintisi ilə əlaqədar xərclər Dövlət yol fondunda (bundan sonra - yol fondu) toplanan məqsədli büdcədən kənar vəsait və büdcədən ayrılan vəsait hesabına maliyyələşdirilirdi.

Yol fondunun vəsaiti ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının saxlanması, təmiri, yenidən qurulması və çəkilməsi, dövlət bölməsində olan yol servisi obyektlərinin və yol təsərrüfatının idarə olunması xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilirdi.

Yol fonduna toplanan vəsaitin 75 faizi dövlət əhəmiyyətli yolların, 25 faizi isə yerli əhəmiyyətli yolların tikintisi, təmiri və saxlanması işlərinə yönəldilir. Dövlət əhəmiyyətli yollar üçün nəzərdə tutulan vəsaitin 25 faizi Bakı şəhəri yollarının, 75 faizi isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sərəncamında olan yolların tikintisi, təmiri və saxlanması üçün ayrılması nəzərdə tutulurdu.

Yol fondu yanacaq-sürtkü materiallarının satışından, avtomobil yollarının istifadəçilərindən tutulan vergi, avtonəqliyyat və təkərli texnika vasitələrinin alınmasına görə, nəqliyyat vasitələrinin sahiblərindən (idarələrdən, müəssisələrdən və vətəndaşlardan) yoldan istifadəyə görə vergi, xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikası ərazisindəki avtomobil yollarından istifadəyə görə vergilərin hesabına yaradılırdı.

Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsindən sonra verginin tutulması prinsipi aşağıdakı formada həyata keçirilməyə başladı.

Verginin ödəyiciləri – (2001-2004-cü illərdə) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan və həmin ərazidən sərnəşin və yük daşınması üçün istifadə edən avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sahibləri olan qeyri-rezident müəssisələri və qeyri-rezident fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının avtomobil yollarından istifadəyə görə yol vergisinin ödəyiciləri idi. 2005-ci ildən habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində minik avtomobilləri, avtobuslar və digər avtomobil

nəqliyyatı vasitələri olan şəxslər də bu verginin ödəyiciləri hesab edilir.

Əgər vergitutma obyektı Vergi Məcəlləsi qəbul edildiyi ildən 2005-ci ilə qədər yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri hesab edilirdisə, 2005-ci ildən vergitutma obyektinə həmçinin, Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri aid edilir.

Hazırda qüvvədə olan qanunvericilikdə vergi aşağıdakı qaydada tutulur.

Avtonəqliyyat vasitələrinin növündən, oturmaqların sayından, yükləyici qabiliyyətindən və avtonəqliyyat vasitəsinin yüklə birlikdə ümumi çəkisindən, oxa düşən ağırlıqdan, Azərbaycan Respublikası ərazisində qət edilən məsafədən, təhlükəli yüklərin daşınmasından asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxil olan xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən vergi aşağıdakı dərəcələrlə hesablanır:

1.Minik avtomobilləri – 15% USD;

2.Avtobuslar üçün oturmaq yerlərinin sayından və Azərbaycan Respublikasının ərazisində qaldığı müddətdən asılı olaraq aşağıdakı kimi tutulur:

Cədvəl 2.16

Ölkə ərazisində qaldığı müddət	Oturacaq yerlərinin sayı 12-dək olanda	Oturacaq yerlərinin sayı 13-dən 30-dək olanda	Oturacaq yerlərinin sayı 31 və çox olanda
1 gün üçün	15 USD	20 USD	25 USD
1 həftəyədək	30 USD	40 USD	50 USD
1 aya qədər	100 USD	140 USD	175 USD
3 aya qədər	300 USD	400 USD	500 USD
1 ilə qədər	1050 USD	1400 USD	1750 USD

3.Yük avtomobilləri, qoşqulu və yarımqoşqulu avtonəqliyyat vasitələri üçün oxların sayından və Azərbaycan Respublikası ərazisində qaldığı müddətdən asılı olaraq aşağıdakı qaydada tutulur:

Cədvəl 2.17

Ölkə ərazisində qaldığı müddət	4 (dörd) ox qədər olanda	4 (dörd) ox və çox olanda
1 gün üçün	20 USD	30 USD
1 həftəyədək	40 USD	80 USD
1 aya qədər	140 USD	280 USD
3 aya qədər	400 USD	800 USD
1 ilə qədər	1400 USD	2800 USD

4. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və ya istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslər (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə olunan kənd təsərrüfatı texnikası (traktorlar, kombayn və yığım maşınları, pambıq yığan maşınlar) və büdcə təşkilatlarının avtomobil nəqliyyatı vasitələri istisna olmaqla) illik yol vergisini həmin avtonəqliyyat vasitələrinin mühərrikinin həcminə görə aşağıdakı dərəcələrlə ödəyirlər:

Cədvəl 2.18

Vergitutma obyektinin adı	Mühərrikin həcmnin hər 1 kub santimetrinə görə şərti maliyyə vahidinin faizi ilə
Minik avtomobilləri	1,0
Avtobuslar və digər avtomobil nəqliyyatı vasitələri	2,0

5. Ağır çəkili avtonəqliyyat vasitələri ilə yüklərin daşınmasına görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qət edilən yolun hər kilometri üçün tutulur:

nəqliyyat vasitələrinin yüklə birlikdə ümumi çəkisi:

- 37 tondan 41 tonadək olduqda – 0,15 USD;
- 41 tondan 51 tonadək olduqda – 0,30 USD;
- 51 tondan 61 tonadək olduqda – 0,45 USD;
- 61 tondan 71 tonadək olduqda – 0,60 USD;
- 71 tondan 81 tonadək olduqda – 0,75 USD;
- 81 tondan çox olduqda – 1,8 USD

6. təhlükəli yüklərin daşınmasına görə verginin məbləği aşağıdakı həddə artırılır:

- az təhlükəli yüklər üçün – 100 faiz;

- təhlükəli yüklər üçün – 200 faiz;
- xüsusi təhlükəli yüklər üçün – 400 faiz.

Yol vergisinin tutulması – Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələrindən yol vergisi həmin avtonəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikası ərazisinə daxil olan zaman gömrük orqanları tərəfindən tutulur. Yol vergisinin tətbiqi mexanizmində 2004-cü ilin sonunda edilən dəyişikliklərin səbəbi nəqliyyat sektorundan toplanan vergilərin həcmnin az olması (1,8 mlrd.AZM) ilə bağlıdır. Vergi orqanlarının apardığı xronometraj nəticəsində təkcə, Bakı şəhərində səmnişindəşmada dövriyyələrin 4 dəfədən çox aşağı salındığı, hər avtobusun aylıq dövriyyəsinin 3 mln.AZM-dən yuxarı olduğu halda, orta hesabla 969 min AZM rəsmiləşdirildiyini, nəticədə hər avtobusa görə orta hesabla ayda 302 min AZM vergi əvəzinə 96 min AZM ödənilməsi aşkar edilib [22, səh. 6].

Cədvəl 2.19

	2001		2002		2003		2004	
	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinin də (%)
Yol vergisi üzrə büdcəyə daxilolmalar	8,3	0,03	7	0,1	5,3	0,1	6,1	0,8

Yol vergisinin dərəcələrinin Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsindən sonra bir neçə dəfə dəyişməsi onların büdcəyə daxilolmalarının səviyyəsinə də öz əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir.

8. Mədən vergisi

Mədən vergisi - Azərbaycan Respublikası ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə tutulur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 24 mart 1995-ci ildə qəbul edilmiş və Məcəllə qüvvəyə mindiyi vaxta qədər öz hüquqi qüvvəsini saxlamış

“Mədən vergisi haqqında” qanunda mədən vergisinin tutulmasının səbəbləri göstərilmişdi.

Mədən vergisi Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki və Xəzər dənizinin şelfindəki yeraltı sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək və onlar çıxarılarkən ayrı-ayrı sahələr arasında rentabellik səviyyəsi ilə əlaqədar rəqabət münasibətlərini tənzimləmək məqsədi ilə ödənilirdi. Bu gün qüvvədə olan qanunvericilikdə bu müddəa çıxarılmışdır.

Mədən vergisinin məqsədi büdcəyə əlavə vəsaitin alınması (fiskal funksiya) ilə yanaşı yeraltı sərvət olan faydalı qazıntılardan səmərəli istifadəni stimullaşdırmaq, itkilərin mümkün qədər azaldılmasına yol verilməməsidir [**16, səh 252**].

Bu verginin ödəyiciləri Azərbaycan Respublikasının ərazisində (Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi də daxil olmaqla) yerin təkindən faydalı qazıntıları çıxaran fiziki şəxslər və müəssisələrdir.

Əgər “Mədən vergisi haqqında” qanunda verginin dərəcələri yerin təkindən çıxarılan faydalı qazıntıların hər vahidinin dəyərinə görə, onların növündən, keyfiyyətindən, dağ-mədən şəraitindən, hasilatının rentabelligindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti müəyyən edirdisə. Hazırda qüvvədə olan VM-ə əsasən mədən vergisinin dərəcələri faydalı qazıntıların növündən asılı olaraq hər kub metr üçün dərəcələrlə hesablanır.

Vergitutma obyektı - Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektoru da daxil olmaqla) yerin təkindən faydalı qazıntılardır.

Yuxarıda göstərilən dərəcələr faydalı qazıntıların ayrı-ayrı növləri üzrə topdansatış qiymətinə tətbiq edilirdi (Vergi Məcəlləsi).

2005-ci ildən bir sıra təbii ehtiyatlar üzrə spesifik dərəcələr tətbiq edildi (xam neft -26%, təbii qaz-20%, filiz faydalı qazıntıları (bütün növ metallar üzrə 3% istisna olmaqla).

Cədvəl 2.20

Mədən vergisinə cəlb olunan faydalı qazıntıların adı	Mədən vergisinin dərəcələri (şərti maliyyə vahidinin misli ilə)
Qeyr-filiz faydalı qazıntıları	
- mişar daşları	0,5
-üzlük daşları (mərmər, qabbro, tuflar, travertin, mərmərləşmiş əhəng daşı)	1
- seolit	0,5
- barit	0,5
- yüngül doldurucular, keramzit, aqlopori istehsalı üçün gillər	0,5
- kərpic-kiramid gilləri	0,5
- vulkan külü və pemza	0,5
- kvars qumları	0,5
- tikinti qumları	0,5
- sement xammalı (əhəng daşı, mergel, gil, vulkan külü)	0,5
- daş duz	4
- çınqıl xammalı	0,5
- qiymətli və yarımqiymətli bəzək daşları	4
- yodlu bromlu sular	0,1
- mineral sular	6
- bentonit gillər	0,5

Xam neftin və qazın hasilatı zamanı mədən vergisi hesablanarkən hasil edilmiş neftin və qazın miqdarından texnoloji proseslə əlaqədar quyuya geri vurulan neftin və qazın miqdarı Nazirlər Kabineti tərəfindən 12 yanvar 2001-ci ildə “Hasil edilmiş neftin və qazın texnoloji proseslə əlaqədar geriye vurulma normativlərinin təsdiq edilməsi haqqında” müəyyən edilən normativlər əsasında çıxılır.

Qeyd olunan qərarla yanaşı Azərbaycan Respublikasının 28 dekabr 1998-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında yayılmış bəzi faydalı qazıntı yataqlarının qanunsuz işlənməsi nəticəsində təbiətə dəymiş ziyanı görə ödəmə normativləri” (22 sentyabr 2003-cü il tarixində qərara əlavə və dəyişiklik edilmişdir) müəyyən edilmişdir. Ödəmə normativləri hər 1 m³ qanunsuz işlədilmiş faydalı qazıntıya görə AZM-lə hesablanır.

Əgər yerin təkinin qanunsuz işlənməsi zamanı ətraf mühitin digər komponentlərinə də (torpaq, bitki və digər sərvətlər) zərər yetirilərsə, ziyanın ümumi məbləği götürülür. Torpağın üst münbit qatının götürülməsi zamanı hər 1 m³ üçün təbiətə dəymiş ziyanın məbləği 275000 AZM hesablanır. Xüsusi mühafizə olunan ərazilərdə, rekreasiya zonalarında yer təkinin qanunsuz istismarı zamanı təbiətə dəymiş ziyanın məbləği 3 qat qiymət ilə hesablanır.

Mədən vergisi üzrə büdcəyə daxilolmaların dinamikası.

Cədvəl 2.21

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərində (%)
Mədən vergisi üzrə büdcəyə daxilolmalar	237,5	6,1	250,1	5,5	283,5	4,6	489,2	6,5

Cədvəldən göründüyü kimi 2004-cü ildə artım 2001-ci ilə nisbətən 2 dəfə olmuşdur. Xüsusi çəkisinin illər üzrə aşağı düşməsinin səbəbi büdcə gəlirlərinin əvvəlki illərə nisbətən kəskin artması (xüsusilə 2003-cü ildə) ilə bağlıdır. Lakin, Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin 2002-ci ilin yekunu üzrə icrası haqda Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının məlumatına əsasən mədən vergisi üzrə büdcəyə ödəmələrin strukturunun təhlili göstərir ki, 2002-ci ildə daxilolmaların 99,7% xam neftin payına düşür. Digər daxilolmaların payı 0,3% təşkil etmişdir.

9. Sadələşdirilmiş vergi

Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsi ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində tamamilə yeni – sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi tətbiq olundu. Bu verginin tətbiq olunmasının əsas məqsədi kiçik sahibkarlığın inkişafına yönəldilmişdi.

Sadələşdirilmiş verginin üstünlükləri aşağıdakılardır:

1. Kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi;

2. Əsas meyar kimi yalnız rüblük dövrüyyənin həcmının müəyyənləşdirilməsi (bir sıra ölkələrdə rentabellik səviyyəsi, işçilərin sayı və s. meyarlar da nəzərə alınır);
3. Rüblük dövrüyyənin həcminin 123,75 mln. AZM həddində müəyyənləşdirilməsi daha çox sahibkarlıq subyektlərinə bu vergi növünü seçmək imkanı verdi;
4. Bu verginin həm fiziki və həm də hüquqi şəxslərə şamil edilməsi;
5. Digər vergi növlərindən fərqli olaraq 2 və 4%-lik (aşağı) dərəcələrin tətbiq edilməsi (Misal üçün, ƏDV-nin dərəcəsi 18%, mənfəət vergisinin isə 24% təşkil edir);
6. Xüsusilə regionlar üzrə aşağı 2%-lik dərəcənin tətbiq edilməsi;
7. Digər 8 vergidən 6-sı üzrə güzəşt müəyyənləşdirildiyi halda sadələşdirilmiş vergi özü güzəştli vergi rejimi hesab edilə bilər.

Məlumat üçün onu da qeyd edək ki, sadələşdirilmiş verginin tətbiq olunduğu vaxta qədər sahibkarlıq subyektlərindən patent alınırdı. Patent alınması qaydaları “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanun və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin “Pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sahəsində fəaliyyətin patentləşdirilmə qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında” 22 aprel 1994-cü il tarixli qərarı ilə tənzimlənirdi. 22 aprel 1994-cü il tarixli qərarla patent ödəyən şəxslər mənfəət vergisini, əlavə dəyər vergisini və gəlir vergisini ödəməkdən azad edilirdi [16, səh 247].

Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün patent verilməsinin xüsusiyyətləri “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanunda aşağıdakı formada həyata keçirilirdi.

Patentin dəyəri sahibkarlıq fəaliyyətinin növü və gəlirliriyi, həyata keçirildiyi yer, lazımi köməkçi fəhlələrin sayı, “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanundakı dərəcələr və güzəştlər ilə, habelə sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növlərindən vergitutmanın təşəkkül tapmış səviyyəsi ilə müəyyən edilir.

Patentin dəyəri müəyyən edilərkən “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi” haqqında qanunda sahibkarlıq fəaliyyətinin gəlirliliyinin beş qrupunun təyin olunduğu əsas götürülür. Bu qrupların hər

birində vergitutma, qazancı xalq təsərrüfatı üzrə orta aylıq əmək haqqının müvafiq surətdə 1, 2, 3, 4, 5 mislini təşkil edən fəhlə və qulluqçulardan vergitutma səviyyəsində həyata keçirilirdi. Buna uyğun olaraq birinci qrupa 15 min AZM, ikinci qrupa 30 min AZM, üçüncü qrupa 60 min AZM, dördüncü qrup üçün 100 min AZM, beşinci qrup üçün 150 min AZM təşkil edir. Gəlirlilik qrupları üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin növlərinin siyahısı aşağıdakı qaydada hesablanırdı:

I qrupa dulusçuluq və saxsı məmulatlarının, oyuncaq və hədiyyə, balıqçılıq alətlərinin (qadağan olunmuş alətlərdən başqa), taxta, kağız, sümük, qarğı, küləş, qamış və başqa materiallardan məmulat, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin düzəldilməsi və təmiri, həmçinin biçmə, tikiş və toxuma öyrədilməsi, stenoqrafiyanın öyrədilməsi və rəqs öyrədilməsi.

II qrupa paltar, ayaqqabı, baş geyimləri, xəz, tikiş və xırdavat məmulatlarının, xalça və xalçaçılıq məmulatlarının təmiri, iplik, parça, toxuma və tikmə məmulatlarının təmiri edilməsi, torpaq sahələrinin abadlaşdırılması sahəsində, turistlərə, ekskursiyaçılara və başqa şəxslərə xidmət (onların yerləşdirilməsi və s.), həmçinin yabanı meyvə və giləmeyvə, müalicə otları və bitkiləri toplanması və tədarükü.

III qrupa musiqi alətlərində çalmağın, xoreoqrafiyanın öyrədilməsi, satış məqsədi ilə qəfəsdə quş və heyvan, akvariumda balıq yetişdirilməsi, nəqliyyat vasitələrinin yuyulub təmizlənməsi üzrə xidmətlər (xüsusişdirilmiş tikilidə və qurğularla yuyulub təmizlənmədən başqa), əmlakın, o cümlədən nəqliyyat vasitələrinin xüsusişdirilmiş avtodayanacaqdan başqa mühafizəsi üzrə, əmlakın daşınması üzrə xidmətlər göstərilməsi (özüyəriyən nəqliyyat vasitələri ilə daşımaqdan başqa).

IV qrupa əhaliyə musiqi xidməti (xanəndəlikdən başqa), mebel, digər xarratlıq məmulatlarının, metal məmulatlarının, məişət maşınlarının və cihazların, radio-televiziya aparatlarının təmiri, məişət xidməti üçün istifadə olunan əşyaların icarəyə verilməsi.

V qrupa səyyar qaydada malların pərakəndə satışı, ictimai iaşə sahəsində səyyar qaydada xidmətlər, səyyar qaydada foto xidməti göstərilməsi, mənzillərin, bağ evlərinin, qarayların və başqa

binaların tikilməsi, təmiri, avadanlıqla təmin edilməsi və abadlaşdırılması.

Patentin dəyəri Bakı, Sumqayıt və Gəncə şəhərləri üzrə müəyyən edilmişdir. Respublika tabeli digər şəhərlərdə patentin dəyərinin 75%, qalan ərazilərdə 50% tətbiq edilir.

Minimum əmək haqqının 5 misli məbləğində güzəşti olan şəxslər üçün patentin dəyəri 40%, dörd misli məbləğində güzəşti olan şəxslər üçün 30%, üç misli məbləğində güzəşti olan şəxslər üçün 25% azaldılırdı.

Təqvim ili üçün patent əldə etmə tarixindəki orta aylıq əmək haqqı məbləği əsas götürülür və il ərzində dəyişilməsindən asılı olmayaraq ondan əlavə vergi tutulmurdu. Lakin, minimum məbləğdə vergi ödənilən sahibkarlıq fəaliyyət növlərinin siyahısı isə aşağıdakı kimi müəyyən edilirdi:

- pərakəndə ticarət və ictimai iaşə xidməti (səyyar qaydada malların satışı və xidmətlərin göstərilməsindən başqa);
- avtomobil nəqliyyatı ilə sərnişin daşınma xidməti;
- avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə texniki xidmət;
- bərbərlik fəaliyyəti və kosmetika xidmətləri (müalicə və ya cərrahlik fəaliyyəti ilə bağlı olmayan).

1999-cu ilin 6 yanvar tarixində “Əlavə dəyər vergisi haqqında” və “Fiziki şəxslərin gəlir vergisi haqqında” Qanunlara əlavə və dəyişikliklər edildikdən sonra 1 mart 1999-cu ildən pərakəndə ticarət və ictimai iaşə, avtomobil nəqliyyatı ilə sərnişindaşıma xidmətləri, avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə texniki xidmət, habelə bərbərlik və kosmetika xidmətləri (müalicə və ya cərrahlik fəaliyyəti ilə bağlı olmayan) göstərən vergi ödəyiciləri üçün minimum məbləğdə aylıq vergi müəyyən edilirdi.

Bu zaman fəaliyyət növündən asılı olaraq, minimum vergi məbləğinə təsir edən əsas amillərdən ölçü vahidinə görə orta aylıq dövriyyə və ya hasilat məbləği, ticarət əlavəsi və ya rentabelliyin orta səviyyəsi nəzərə alınmaqla müəyyən edilirdi.

Bu qaydalar, pərakəndə ticarət fəaliyyətindən gəlir əldə edən hüquqi şəxslərin nəzarət-kassa aparatları tətbiq edilən obyektlərinə, istehsal müəssisələrinin öz istehsal məhsullarının satışını həyata keçirən ixtisaslaşdırılmış mağazalarına, yanacaq satışına, avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin satışına, pərakəndə ticarət fəaliyyətinin səyyar qaydada həyata keçirilməsinə, ictimai işə xidmətindən gəlir əldə edən hüquqi şəxslərin nəzarət-kassa aparatları tətbiq edilən obyektlərinə, hüquqi şəxslərin və onların filiallarının (bölmələrinin), nümayəndəliklərinin nəzdində olan və yalnız onların işçilərinə xidmət göstərən obyektlərə (alkoqollu içkilərlə xidmət göstərən obyektlərdən başqa), səyyar qaydada həyata keçirilən ictimai işə xidmətinə, habelə bərbərlik və kosmetika xidmətlərindən (müalicə və cərrahlik fəaliyyəti ilə bağlı olmayan) gəlir əldə edən hüquqi şəxslərin nəzarət-kassa aparatları tətbiq edilən obyektlərinə şamil edilmir.

Minimum vergini ödəyən hüquqi şəxslər aylıq verginin məbləğinin 50%-i əlavə dəyər vergisi, qalan 50%-i isə hasilatdan vergi, fiziki şəxslər tərəfindən isə bütün məbləğ gəlir vergisi şəklində ödənilirdi.

Yuxarıda adları qeyd olunan fəaliyyət növləri üzrə minimum verginin aylıq məbləğinə onun yerləşdiyi ərazidən və fəaliyyət növündən asılı olaraq, bir sıra əmsallar tətbiq edilirdi.

Pərakəndə ticarət sahəsinin 1 kvadrat metri üçün 7 min AZM müəyyən edilmişdir. Bu məbləğ aşağıdakı əmsallarla artırılıb-azaldılır:

Obyektin yerləşdiyi ərazidən asılı olaraq Bakı şəhərinin mərkəzində 2.0, mərkəzdən kənarda 1.5, şəhər ətrafında 1.0;

Gəncə və Sumqayıt şəhərlərində mərkəzdə 1.5, mərkəzdən kənarda 1.25, şəhər ətrafında 1.0;

Digər şəhər və rayon mərkəzlərində 0.75;

Qəsəbələrdə (Bakı, Gəncə və Sumqayıt şəhərlərinin qəsəbələri istisna olmaqla) kənd yerlərində 0.5;

Alkoqollu içkilər və bütün məmulatlarının satışını həyata keçirən obyektlərdə 1.1;

Qiymətli metalların və qiymətli daş-qaşların satışını həyata keçirən obyektlərdə 1.20;

İxtisaslaşdırılmış çörək-bulka məmulatlarının və uşaq yeməklərinin satışını həyata keçirən obyektlərdə 0.75.

Minimum vergi məbləğinin hesablanması məqsədi üçün obyektin pərakəndə ticarət sahəsi dedikdə, malların pərakəndə ticarəti məqsədilə istifadə edilən bütün sahə (ticarət zalı, anbar və ticarət məqsədilə istifadə edilən digər sahə) nəzərə alınır.

Pərakəndə ticarət sahəsinin 1 m² üçün müəyyən edilmiş minimum verginin aylıq məbləği obyektin yerləşdiyi ərazi və satılan məhsullar üçün müəyyən edilmiş əmsalların hər biri üzrə artırılıb-azaldılırdı. Müvafiq olaraq həmin dövrlərdə dövlət büdcəsinə ödənilən patentlərin məbləği 1998-ci ildə 19,2, 1999-cu ildə 12,5 və 2000-ci ildə 8,8 olmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin **vergiyə** cəlb olunması haqqında ilk dəfə xüsusi maddə 4 iyun 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” qanunda verilmişdi. Bu maddəyə əsasən rüblük dövryyəsi (istehsalın, işin, xidmətin həcmi) aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinin 1000 mislindən çox olmayan kiçik sahibkarlıq subyektlərinə vahid vergi tətbiq olunur. Vahid vergi dərəcəsi dövryyəsinin 5% səviyyəsində müəyyən edilir. Nəzərdə tutulan vahid vergi dərəcəsi Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra tətbiq edilməli idi. Digər tərəfdən kiçik müəssisələr dedikdə işçilərinin sayı 50 nəfərə qədər olan subyektlər nəzərdə tutulurdu. Yəni işçilərin sayı 50 nəfər, rüblük dövryyə göstərilən həddən yuxarı olardısı vergi ödəyicisi dövryyəindən 5% vergi ödəyə bilməz və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan formada vergiyə cəlb olunmalı idi.

Hazırda qüvvədə olan qanunvericilikdə (“Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” qanun və 20 aprel 2004-cü ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı) kiçik sahibkarlıq subyektlərinin meyarları həm işçilərin sayı, həm də illik dövryyəsi əsas götürməklə sahələr üzrə diferensiallaşdırılır.

Cədvəl 2.22

İqtisadi fəaliyyət növləri	İşçilərin sayı	İllik dövriyyə
Sənaye və tikinti	40	1000 mlrd.manat
Elmi-texniki və konsalting xidməti	20	750 mln. manat
Kənd təsərrüfatı	15	500 mln. manat
Topdansaş ticarət	10	1500 mlrd. manat
Pərakəndəsəş ticarəti, Nəqliyyat xidməti və digər iqtisadi fəaliyyət növləri	5	500 mln. manat

Yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektləri üçün 1 il müddətində bu hədlərdə müəyyən edilmiş işçilərin sayı meyarı əsas götürülür.

Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üçün bu hədlərlə müəyyən edilmiş illik dövriyyə meyarı əsas götürülür.

Digər kiçik sahibkarlıq subyektlərindən vergi tutulması Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə müvafiq surətdə həyata keçirilir. Həmçinin kiçik sahibkarlıq subyektlərinə məqsədli proqramlar çərçivəsində xüsusi vergi güzəştləri tətbiq edilə bilər.

Vergitutma obykti hüquqi şəxslərin rüblük dövriyyəsi hesab olunduğu halda, verginin dərəcəsi – 2% müəyyənəşdirilirdi. Rüblük dövriyyənin həddi - məbləği üç ay ərzində 100 mln. AZM-ə qədər olmalı idi. Əgər dövriyyə bu məbləğdən artıq olardısa o zaman müəssisə və təşkilatlar 10 gün ərzində vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda dair ərizə verməyə borclu idi. 2001-ci ildə sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin ödəyiciləri olan müəssisələr ƏDV, mənfəət, torpaq və əmlak vergisini ödəməkdən azad edilirdi.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin (hüquqi şəxslər) ƏDV və mənfəət vergisindən azad edilməsinin səbəbi həmin vergilərin ümumi satış dövriyyəsi ilə birbaşa bağlı olmasıdır. Bu addım ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına yönəldilmişdir.

2002-ci ildə bu vergi növünün dövriyyəsi azaldılaraq 30 mln. AZM-ə qədər müəyyənəşdirildi. Bundan başqa, dərəcəsi sabit

saxlanılmaqla, əvvəlki təqvim ilindən fərqli olaraq sahibkarlıq subyektləri yalnız ƏDV-nin və mənfəət vergisini ödəməkdən azad edilirdi. Bu vergi üzrə büdcəyə daxilolmalar 158,2% icra olundu (xüsusi çəki 0,3%). Dövriyyə azaldıldığı halda paralel olaraq proqnozun azaldılması verginin icra olunması səviyyəsini təsir etmişdi. Qeyd etməliyik ki, 2001-2002-ci illərdə bir sıra fəaliyyət növləri ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatlar bu vergini ödəməkdən azad edilirdi:

- aksizli mallar istehsal edən şəxslər;
- kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları;
- qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları;
- mənzil-kommunal təsərrüfatı təşkilatları və onların xidmət sahələri.

Sonuncu fəaliyyət sahəsi Milli Məclisin 2 iyul 2001-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

2002-ci ilin sonunda ölkədə sahibkarlığın inkişafına yönəldilən tədbirlərin tərkib hissəsi kimi sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin qanunvericilik bazasında da ciddi dəyişikliklər edildi.

İlk dəyişiklik verginin adından “sistem üzrə” ifadəsinin götürülməsi oldu. Sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyekti - hesabat dövrü ərzində təqdim edilmiş mallara (işlərə, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin həcmi müəyyən edildi (satışdankənar gəlirlər – digər müəssisələrin fəaliyyətində payçı kimi iştirakdan gəlir, müəssisəyə məxsus səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlirlər, habelə mal və xidmət (iş) istehsalı və satışı ilə bilavasitə bağlı olmayan əməliyyatdan götürülən digər gəlirlər, o cümlədən cərimə və zərərin ödənilməsi şəklində alınmış məbləğ, xarici valyuta əməliyyatları üzrə artan məzənnə fərqi, qanunvericiliyə müvafiq iddia müddəti keçmiş kreditor və deponent borc məbləğləri). Rüblük dövriyyə 125 mln.AZM-dək qaldırıldı. Vergi nəinki, hüquqi şəxslər, həm də fiziki şəxslərə tətbiq edildi. Hüquqi şəxslər bu verginin ödəyiciləri olduqları halda ƏDV-ni, mənfəət vergisini və əmlak vergisini, fiziki şəxslər isə ƏDV-ni və gəlir vergisini ödəməkdən azad edilirdi. Verginin dərəcələri regionlar üzrə 2% saxlanılmaqla Bakı şəhəri üzrə 4%

müəyyənləşdirildi. Eyni zamanda, avtonəqliyyat vasitələri, o cümlədən taksi ilə sərnəşin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər 10%-lə verginin ödəyiciləri hesab olunurdu. Bir sıra fəaliyyət növləri ilə məşğul olan şəxslər həmin verginin ödəyiciləri kimi fəaliyyət göstərməməsi də dəqiqləşdirildi:

- aksizli mallar istehsal edən şəxslər;
- kredit və sığorta təşkilatları, investisiya fondları, qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, lombardlar;
- qeyri-dövlət pensiya fondları;
- əmlakın icarəyə verilməsindən və royaltidən gəlir əldə edənlər;
- mülkiyyətində 5 mlrd.AZM-ə qədər əmlakı olan şəxslər.

Aparılan islahatlar nəticəsində vergi ödəyicilərinin 85%-i (2003-cü ilin 1 iyuluna 71660 hüquqi və fiziki şəxs) bu verginin ödəyicilərinə çevrildilər). Lakin proqnoz göstəricisi 85,5% icra olunmuş və dövlət büdcəsi gəlirlərində xüsusi çəkisi 1,5% təşkil edirdi. Bu isə bir sıra vergi ödəyicilərinin ötən ilə nisbətən öz dövryyələrini azaltması ilə bağlı olmuşdur.

Lakin, vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi nəticəsində vergitutma bazasının genişləndirilməsi bu vergi üzrə büdcəyə daxilolmaların dinamikasına təsir etmiş və 2003-cü ildə daxilolma 2001-ci ilə nisbətdə 3 dəfə artmışdır.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə dövlət büdcəsinə daxilolmaların dinamikası.

Cədvəl 2.23

	2001		2002		2003		2004	
	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinə (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinə (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinə (%)	Mlrd. AZM	Büdcə gəlirlərinə (%)
Sadələşdirilmiş vergi üzrə büdcəyə daxilolmalar	20,5	0,5	12,6	0,3	63,3	1,0	81,9	1,0

1 yanvar 2004-cü ildən vergitutma bazasında yenidən dəyişiklik edildi. Dövrüyyə 123,75 mln.AZM həddində müəyyənləşdirildi. Mülkiyyətində 5,5 mlrd.AZM qədər əmlakı olan şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaqdan azad edilirdilər. Avtonəqliyyat vasitələrinin sahibləri bu verginin ödəyicisi hesab edilmirdilər və avtonəqliyyat vasitələri üçün nəzərdə tutulmuş 10% dərəcə ləğv edilirdi.

Vergi Məcəlləsinə diqqət yetirsək vergi ödəyicisinin 1 yanvar 2003-cü il tarixdən əməliyyatlarının ümumi məbləği əvvəlki 12 təqvim ayı ərzində 500 mln.AZM-dən çox deyilsə, vergi ödəyicisi ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğvi olunmasına dair 45 gün ərzində ərizə ilə müraciət edə bilər. Vergi ödəyicisi 1 yanvar 2003-cü ilədək ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçmişdirsə həmin şəxsin ƏDV ödəyicisi kimi fəaliyyətini dayandırması 158.2 maddəsinə əsasən tənzimlənir. Bu maddəyə görə ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatların ümumi məbləği əvvəlki təqvim ayı ərzində dövrüyyəsi 247,5 mln.AZM-dək olan ödəyicilər ƏDV-nin məqsədləri üçün son qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən bir il keçdikdən sonrakı istənilən vaxt qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verə bilərdilər (əvvəlki illərin qanunvericiliyində bu müddət iki il göstərilirdi və bu da sahibkarlar üçün müəyyən problemlər yaradırdı).

2005-ci ildən sadələşdirilmiş vergi ilə bağlı qanunvericiliyə növbəti əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Bu dəyişikliklərin sırasında ilk növbədə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri hər il aprel ayının 20-dən gec olmayaraq müvafiq bəyannaməni və ya bu hüquqdan istifadə etməyəcəyi barədə yazılı məlumatı uçotda olduqları vergi orqanına təqdim etməli olduğunu göstərən müddəanı qeyd etmək olar. Vergi Məcəlləsində başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa vergi ödəyicisinin təqvim ilinin sonunadək seçdiyi metodu dəyişdirmək hüququ yoxdur. Vergi ödəyicisi qeyd olunan müddətdə bəyannaməni və ya yazılı məlumatı təqdim etmədikdə vergi orqanı vergi ödəyicisinin əvvəlki vergi ilində seçdiyi metodu tətbiq edilir. İl ərzində yeni fəaliyyətə başlayan vergi ödəyicisi vergi uçotuna durmaq üçün ərizədə qeyd etdiyi metodu tətbiq edir.

Mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri ilə (beynəlxalq yük və sərnəşin daşımaları istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnəşin və yük daşımalarını (o cümlədən, taksi ilə) həyata keçirən şəxslər sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri hesab edilir.

Mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin əvvəlinə (avtomobil nəqliyyatı vasitələri, o cümlədən taksi ilə sərnəşin və yük daşımalarını, mülkiyyətində və ya istifadəsində olan nəqliyyat vasitələri ilə və yaxud həmin daşımaları müqavilə əsasında digər şəxslər vasitəsi ilə həyata keçirən şəxslər istisna olmaqla) qalıq dəyəri şərti maliyyə vahidinin 1000000 mislindən artıq olanlar sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi hesab edilə bilməz.

Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnəşin və yük daşımalarını həyata keçirən vergi ödəyiciləri üçün sadələşdirilmiş vergi aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Cədvəl 2.24

Fəaliyyət növü	Sadələşdirilmiş verginin tətbiq edildiyi ölçü vahidi	Sadələşdirilmiş verginin aylıq məbləği (şərti maliyyə vahidinin misli ilə)
Sərnəşin daşınması (taksi istisna olmaqla), oturacaq yerlərinin sayın görə: - 13-dək - 13-dən 30-dək - 31-dən yuxarı	1 oturacaq yeri	1,5 misli 18 misli + 13-cü yerdən başlayaraq hər oturacaq yeri üçün 0,5 misli 27 misli + 31-ci yerdən başlayaraq hər oturacaq yeri üçün 0,3 misli
Taksi ilə sərnəşi	1 ədəd nəqliyyat vasitəsi	8
Yük daşımaları	1 ton yükləmə qabiliyyəti	1

Yük və sərnişin daşınmasının növündən və fəaliyyətin həyata keçirildiyi ərazidən asılı olaraq, sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən vergi ödəyiciləri üçün sadələşdirilmiş vergi aşağıdakı əmsallar tətbiq edilməklə müəyyən edilir:

1. Bakı şəhərində (kənd və qəsəbələr daxil olmaqla) və Bakı şəhəri ilə ölkənin digər yaşayış məntəqələri arasında- 2,0

2. Abşeron rayonu, Sumqayıt, Gəncə şəhərlərində və həmin rayon və şəhərlərlə digər yaşayış məntəqələri arasında-1,5

3. Digər rayon və şəhərlər və həmin rayon və şəhərlərlə digər yaşayış məntəqələri arasında-1,0

Avtomobil nəqliyyat vasitələrində (taksi istisna olmaqla) oturacaq yerlərinin sayı və ya yük götürmə qabiliyyəti avtomobilin nəqliyyatı vasitələrinin qeydiyyat şəhadətnaməsinə əsasən müəyyən edilir.

Avtomobil nəqliyyatı vasitələrindəki (taksi istisna olmaqla) oturacaq yerlərinin sayı və ya yük götürmə qabiliyyəti avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin qeydiyyat şəhadətnaməsində göstərilmədikdə həmin göstəricilər müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş arayışlar əsasında müəyyən edilir. Oturacaq yerlərinin sayını avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin qeydiyyat şəhadətnaməsi və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilmiş arayışlar əsasında müəyyən etmək mümkün olmadıqda sadələşdirilmiş verginin məbləği yerlərin faktiki sayına görə müəyyən edilməsi nəzərdə tutulur.

Avtomobil nəqliyyat vasitələri yük və sərnişin daşınmasını həyata keçirən vergi ödəyicisinin hər bir avtomobil nəqliyyatı vasitəsi üçün (taksi istisna olmaqla) sadələşdirilmiş vergi verginin tətbiq edildiyi ölçü vahidinin yuxarıda qeyd edilmiş verginin aylıq məbləğinə, habelə qeyd olunan əmsallara vurulmaqla hesablanır.

Vəkalətnamə (etibarnamə) və ya icarə müqaviləsi əsasında istifadə edilən avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnişin və yük daşımaları həyata keçirdikdə sadələşdirilmiş verginin ödənilməsinə nəqliyyat vasitəsinin vəkalətnamə (etibarnamə) və ya icarə müqaviləsi ilə idarə edən şəxslər məsuliyyət daşıyırlar. Digər hallarda sadələşdirilmiş verginin ödənilməsinə avtomobil nəqliyyatı vasitəsinin sahibi məsuliyyət daşıyır.

2006-cı ildən avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnəşin və yük daşımalarını həyata keçirən vergi ödəyicilərinə fərqlənmə nişanlarının verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər:

10. Gömrük rüsumları

Gömrük rüsumlarının büdcəyə alınması Gömrük Məcəlləsi və “Gömrük tarifi haqqında” qanunlarla tənzimlənir, idxal və ixrac əməliyyatları nəticəsində tutulur. İdxal olunan məhsullar üzrə gömrük rüsumları 97 qrup mallara tətbiq edilir.

Gömrük Məcəlləsi gömrük işinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını müəyyən edir, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyinin, suverenliyinin və maraqlarının qorunmasına, ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə əlaqələrinin genişlənməsinə, gömrük işi sahəsində təsərrüfat subyektlərinin, fiziki şəxslərin və dövlət orqanlarının hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasına, onların öz vəzifələrini yerinə yetirmələrinə yönəlmişdir.

“Gömrük tarifi haqqında” qanun Azərbaycan Respublikasında daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə xarici ticarətin dövlət tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən edir.

Qanunvericiliyə əsasən gömrük tarifinin əsas məqsədləri Azərbaycan Respublikası üzrə idxalın əmtəə strukturunu səmərəliləşdirmək, Azərbaycan Respublikası ərazisinə malların gətirilməsi və çıxarılmasının, valyuta gəlirlərinin və xərclərinin əlverişli nisbətini təmin etmək, valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirilməsi və bu ərazidən çıxarılması üzərində səmərəli nəzarət etmək, Azərbaycan Respublikasında malların istehsalı və istehlak strukturunda mütləq dəyişikliklər üçün şərait yaratmaq, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatını xarici rəqabətin mənfi təsirindən

qorumaq, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı ilə səmərəli inteqrasiyasına şərait yaratmaq göstərilir.

2000-ci ildə üzrə gömrük rüsumları üzrə daxilolmaların həcmi 311,1 mlrd.AZM, 2001-ci ildə 260,6 mlrd.AZM, 2002-ci ildə 276,7 mlrd.AZM, 2003-cü ildə 294,9 mlrd.AZM, 2004-cü ildə 384,8 mlrd.AZM təşkil etmişdir. 2004-cü il üzrə artım 2001-ci illə müqayisəsi 47,6% təşkil etmişdir.

2002-ci ildə gömrük rüsumları üzrə büdcəyə daxilolmalara idxalın səviyyəsi və strukturu, xarici investisiyaların ölkəyə axını, 2003-cü ildə isə idxal rüsumları sahəsində spesifik rüsumların tətbiqindən advalor rüsumların tətbiqinə keçid təsir göstərmişdir.

2.1.2. Qrantlar

2.1.2.1. Avropa Birliyinin Azərbaycan Respublikasına verdiyi grant

1996-cı ildən dövlət büdcəsinin gəlirlərində Avropa Birliyinin Azərbaycan Respublikasına verdiyi grant maddəsi öz əksini tapır. İlk dövrlərdə bu məbləğ 12-13 mlrd.AZM təşkil etmiş, sonrakı illərdə bir qədər artmış və ən yüksək həddinə 2000-ci ildə çatmışdır. 2003-cü ildə bu göstərici 28,4 mlrd.AZM təşkil etmişdir.

Grant haqqında Azərbaycan Respublikasının 17 aprel 1998-ci il tarixli qanununa görə grant haqqında müqaviləyə əsasən grant kimi alınan pul və (və ya) hər hansı digər maddi yardım bütün növ vergilərdən, rüsumlardan və dövlət büdcəsinə icbari ödənişlərdən azaddır. Lakin grantdan istifadə zamanı layihə və proqramların yerinə yetirilməsində iştirak edən hüquqi şəxslər resipiyentdən (donorla münasibətlərində grant alan resipiyent sayılır) aldıkları haqdan qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə vergilər ödəyirlər.

Grantdan istifadə zamanı layihə və proqramların yerinə yetirilməsində iştirak edən fiziki şəxslərin resipiyentdən aldıkları haqdan mövcud qanunvericiliyə müvafiq olaraq gəlir vergisi tutulur. Fiziki şəxslərə ödədiyi haqq müqabilində resipiyent icbari ödənişlərdən azaddır.

Qeyd. 2004-cü ildə Avropa Birliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikasına (dövlət büdcəsinə) grant köçürülməmişdir.

2.1.3. Digər daxilolmalar

2.1.3.1. Mülkiyyətdən gəlirlər

Dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən daxilolmalar maddəsi “Dövlət əmlakının (mənzil fondunun) icarəyə verilməsi üçün icarə haqqının minimum məbləğinin müəyyən edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin 5 mart 1999-cu il və 27 mart 2000-ci il tarixli qərarları ilə tənzimlənir. Bu qərara (27 mart 2000-ci il tarixli) əsasən Bakı şəhəri ərazisində yerləşən sahələr üzrə və Respublikanın digər şəhər və rayonlarında yerləşən sahələr üzrə hər biri üçün ayrı-ayrılıqda 1 m² sahəsinə illik icarə haqqı (tarifi) müəyyənləşdirilir. Əldə olunan vəsait dövlət büdcəsinə köçürülür.

Milli Bankın mənfəətindən daxilolmalar dedikdə - dövlətin xarici banklarda saxladığı strateji valyuta ehtiyatları üzrə əldə olunan mənfəətdən daxilolmalar nəzərdə tutulur.

Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar (transfərtlər) maddəsi ilk dəfə 2003-cü ildə dövlət büdcəsində öz əksini tapmışdır. 2003-cü ildə DNF-dən dövlət büdcəsinə 500 mlrd.AZM, 2004-cü ildə isə 650 mlrd.AZM yönəldilmişdir.

Büdcədən verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar- dövlət büdcəsindən hüquqi şəxslərə verilən kreditləri nəzərdə tutur.

Dövlət zəmanəti ilə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar - hökumətin müvafiq səlahiyyətli qurumunun (bir qayda olaraq Maliyyə Nazirliyi) kreditlər üzrə dövlətin adından təqdim etdiyi bütün dövlət zəmanətləri nəzərdə tutulur. Alınan kreditlər bilavasitə iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilir və bu kreditlər bir qayda olaraq müəssisə və təşkilatlara təqdim edilir. Bir sıra hallarda müəssisə və təşkilatlar bu kreditləri qaytarmaq iqtidarında olmadıqda dövlət büdcəsi vasitəsi ilə kreditlərin qaytarılması həyata keçirilir (Hökumət zəmanəti ilə alınan kreditlərin qaytarılmasına nəzarətin gücləndirilməsi tədbirləri

haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı).

Xarici dövlətlərin hökumətlərinə verilən kreditlər üzrə daxilolmalar maddəsi 1998-1999-cu illərdə isə Gürcüstan Respublikasına verilən kreditlər maddəsini (2000-ci ildən dövlət büdcəsinin mədəxilində) əvəz etmişdir.

Bank sektorundan daxilolmaların büdcə mədəxilində xüsusi çəkisi isə 2-3% olmuşdur. Banklardan alınan dividendlər maddəsinin strukturunda dövlətin hesabında olan banklardan alınan dividendlər Kapital bank və Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Bankı) nəzərdə tutulur.

2004-cü ildə dövlət büdcəsi gəlirlərində yeni bir - **qeyri-maliyyə dövlət müəssisələrindən alınan dividendlər** maddəsi öz əksini tapır. Qeyri-maliyyə dövlət müəssisələri dedikdə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi sisteminə daxil olan müəssisələr, Azərbaycan Dövlət Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi kimi dövlət təşkilatları nəzərdə tutulur.

2.1.3.2. Mal və xidmətlərin satışından daxilolmalar

Rüsum – vətəndaş və ya təşkilatların hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi müqabilində tutulan vəsaitlərdir [34, səh 29]. Onlar qoyulduğu və ödənildiyi zaman həmişə xüsusi məqsəd və xüsusi mənafe olur.

Rüsumları almaqda məqsəd (rüsumun prinsipi) rüsumla bağlı fəaliyyəti həyata keçirən təşkilatın xərclərini zərər çəkilmədən, lakin xalis gəlir də əldə etmədən ödənilməsidir [16].

Vergitutma nəzəriyyəsinə görə rüsumlar dövlət orqanlarının saxlanılmasını təmin etmir. Əksinə dövlət orqanlarının öz funksiyalarını həyata keçirmələri ilə əlaqədar tutulur [34, səh 30]. Məhz bu faktı nəzərə alaraq istənilən dövlətin büdcəsinin gəlirlər hissəsi vergilərin hesabına formalaşmalıdır. Vergilərin məqsədi büdcəyə daha çox vəsait almaq və bu vəsaitlərin büdcə xərcləri vasitəsi ilə bir sıra proqramların maliyyələşdirilməsi, rüsumlar isə konkret olaraq bir fəaliyyətə görə tutulur və məqsədli xarakter daşıyır. Vergilər də məqsədli xarakter daşıya bilər (məqsədli

vergilər də tətbiq edilə bilər), lakin vergilər rüsumlar kimi konkret bir fəaliyyətə görə tutulmur.

Dövlət rüsumu və birdəfəlik rüsumlar haqqında (28 mart 1995-ci il) ilk hüquqi-normativ aktlar 1995-ci ildə qəbul edilmişdi (sonralar həmin qanunlara çoxlu sayda əlavə və dəyişikliklər edilmişdi). Lakin, 4 dekabr 2001-ci ildə “Dövlət rüsumu” haqqında yeni qanun qəbul edildi.

Dövlət rüsumu – “Dövlət rüsumu haqqında” qanunda müəyyən edilmiş hallarda və qaydada dövlət orqanlarının müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslərə göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə dövlət büdcəsinə ödənilən məcburi ödənişdir.

“Dövlət rüsumu haqqında” qanunla nəzərdə tutulmuş işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və hüquqların əldə edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və hüquqi şəxslər dövlət rüsumunun ödəyiciləri hesab edirlər.

Dövlət rüsumu aşağıdakı hallarda tutulur:

- məhkəməyə verilən iddia ərizələrinin və şikayətlərin, hüquqi əhəmiyyət kəsb edən faktların müəyyən edilməsi barədə ərizələrin və məhkəmə qərarları barəsində şikayətlərin verilməsi, məhkəmə tərəfindən sənədlərin surətinin təkrar verilməsi;
- notariat kontorları və dövlət orqanları tərəfindən notariat hərəkətlərinin aparılması;
- vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı;
- Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına və Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şəxsiyyət vəsiqəsi, habelə Azərbaycan Respublikasında 30 gündən artıq yaşayan əcnəbilərə qeydiyyat vəsiqəsi verilməsi, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığına qəbul və ya vətəndaşlıqdan çıxma;
- Azərbaycan Respublikasında və ya Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndəliklərində konsul əməliyyatlarının aparılması;
- Sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydə alınması, müvafiq mühafizə sənədlərinin verilməsi və onlarla bağlı digər

hüquqi hərəkətlər, habelə icazələrin bəzi növlərinin verilməsi;

- Xüsusi razılıq (lisenziya) alınması tələb olunan sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi;
- Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və təkrar qeydiyyatı;
- Qiymətli kağızların qeydiyyata alınması (özəlləşdirmə qaydasında qeydə alınması halları istisna olmaqla) və dövlət reyestrinə daxil edilməsi;
- Azərbaycan Respublikası ərazisində beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsi;

Qeyd. *Beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsi 1998-2001-ci illərin dövlət büdcəsinin gəlirlərində beynəlxalq avtomobil daşımalarında "icazə sistemi"nin tətbiqindən daxilolmalar maddəsi şəklində göstərilirdi. Lakin, 4 dekabr 2001-ci ildə "Dövlət rüsumu haqqında" yeni qanunun qəbulu nəticəsində bu maddə dövlət rüsumu şəklində dövlət büdcəsinə alınmağa başlandı.*

- əmlaka mülkiyyət hüququna, o cümlədən torpağa mülkiyyət, icarə və istifadə hüququna dair sənədlərin verilməsi və girovun dövlət qeydiyyatı.

Notariat hərəkətlərinin aparılmasına, beynəlxalq avtomobil daşımalarını tənzimləyən icazənin verilməsinə, habelə sənaye mülkiyyəti obyektlərinin qeydə alınması, müvafiq mühafizə sənədlərinin verilməsi və onlarla bağlı digər hüquqi hərəkətlərə görə tutulan dövlət rüsumunun 15% dövlət rüsumu tutan orqanların xüsusi hesabına, 85% isə dövlət büdcəsinə keçirilir.

Dövlət rüsumunun 15%-nin dövlət rüsumunu tutan orqanların xüsusi hesabında qalması ümumiyyətlə, rüsumların tutulmasının mahiyyəti ilə bağlıdır. Yəni (rüsumun tərifində qeyd olunduğu kimi) rüsumların vergidən fərqi onların müxtəlif xidmətlərin tutulması müqabilində alınması ilə bağlıdır.

Dövlət rüsumu üzrə dövlət büdcəsinə ödənişlərin səviyyəsi 2004-cü ildə (135,2 mlrd.AZM), 2001-ci ilə (79 mlrd.AZM) nisbətən 1,7 dəfə artmışdır ki, bu da 2002-ci ildə dövlət rüsumu tutulan əməliyyatların genişlənməsi və ölkədə iqtisadi aktivliyin artması, eyni zamanda 2002-ci ildən qüvvəyə minmiş "Dövlət rüsumu"

haqqında Azərbaycan Respublikasının yeni qanunu ilə həmin ildən beynəlxalq avtomobil daşımalarda “icazə sistemi”nin tətbiqi ilə toplanan icazə haqlarının dövlət rüsumu formasında büdcəyə alınması, 2003-cü il üzrə xüsusi lisenziya tələb olunan fəaliyyət növlərinin azaldılması, ölkəyə gələn xarici vətəndaşlardan vizalara görə alınan rüsumlara nəzarətin gücləndirilməsi və eyni zamanda bir sıra dövlət rüsumlarının tam məbləğdə dövlət büdcəsinə alınması nəticəsində mümkün olmuşdu.

Birdəfəlik rüsumu bazarlarda, yarmarkalarda və xüsusi olaraq satış üçün ayrılmış digər yerlərdə malların, məmulatların satışını həyata keçirən fiziki şəxslər bu ödənişi həyata keçirirlər.

Birdəfəlik rüsum hər satış yerinə və ya malın, məmulatın hər vahidinə, hər baş mal-qaraya görə hər bir ticarət günü üçün alınır, ödəyiciyə bu rüsumlardan yalnız biri tətbiq olunur. İcarə müqaviləsi üzrə satış yerinə görə icarə haqqı ödənilməyi hallarda birdəfəlik rüsum icarə haqqının dəyərinə daxil edilir.

Birdəfəlik rüsumun dərəcələri Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir.

Birdəfəlik rüsum üzrə daxil olan vəsaitlərin yarısı müvafiq bazarın, yarmarkanın, habelə malların, məmulatların və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üçün xüsusi olaraq ayrılmış yerdən istifadə hüququ olan digər təşkilatın sərəncamında qalır. Birdəfəlik rüsumun qalan məbləği dövlət büdcəsinə köçürülürdü. 2005-ci ildən birdəfəlik rüsum ləğv edilmişdir.

2003-cü ildən büdcə gəlirlərində yeni bir tədiyə - dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların **büdcədən kənar daxilolmaları** (2003-cü ildə 297,6 mlrd.AZM və ya 4,9%, 2004-cü ildə 317,3 mlrd.AZM və ya 4,2%) göstərilir. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar daxilolmaları dedikdə misal üçün, vergi orqanları işçilərinin maddi həvəsləndirmə və inkişaf fonduna yığılan vəsaitlər aid edilir (Vergi Məcəlləsinin 22-ci maddəsi).

Vergi orqanlarının maddi həvəsləndirmə və inkişaf fondu, onların nəzarəti ilə büdcəyə ödənilməsi təmin olunmuş vergilərin və qeyri-vergi daxilolmalarının müvafiq il üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş həcmdən artıq məbləğin 50% hesabına, lakin vergi

orqanlarının nəzarəti ilə büdcəyə ödənilməsi təmin olunan vergilərin və qeyri-vergi büdcə daxilolmalarının müvafiq il üçün dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş həcmnin 0,5 faizindən artıq olmamaq şərtilə yaradılır.

2.1.3.3. Cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalar

Vergi olmayan sair gəlirlərin strukturuna vergilər üzrə maliyyə sanksiyaları, faizlər və Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların ixracı zamanı kontrakt qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) respublikadaxili müəssisə topdansatış qiyməti arasındakı fərqin 25 faizinin büdcəyə alınması aid edilir.

2003-cü ildə bu maddə üzrə proqnozun aşağı səviyyədə müəyyənləşdirilməsinin başlıca səbəbi kimi neft məhsullarının respublikadaxili qiymətlərinin dünya bazarı qiymətlərinə uyğunlaşdırılması, eyni zamanda vergi orqanlarının vergi qanunvericiliyinə nəzarət sahəsində fəaliyyətinin səmərəliliyinin və nəticədə onlar tərəfindən tətbiq olunacaq maliyyə sanksiyaları üzrə daxilolmaların artacağı gözlənilirdi.

Büdcə mədaxilində bu tədiyə növü üzrə daxilolmaların həcmi 2003-cü ildə 188,1 mlrd.AZM, 2004-cü ildə isə 97,2 mlrd.AZM təşkil etmişdir (Büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 1,3-3%).

Fəsil III. Dövlət büdcəsinin xərcləri

3.1. Dövlət büdcəsi xərclərinin strukturu

Dövlət büdcəsi xərcləri - büdcə təsnifatına əsasən müəyyən edilən xərclərdir. Büdcə təsnifatına əsasən dövlət büdcəsinin xərcləri funksional, iqtisadi və inzibati xərclər üzrə təsnifləşdirilir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanunun 10.1-ci maddəsinə əsasən dövlət büdcəsinin xərclərinə aşağıdakılar daxildir:

1. cari xərclər, o cümlədən əmək haqqı, əmək haqqına üstəlik, pensiya və başqa sosial müavinətlər və ödənişlər, malların satın alınması və başqa xidmətlər üzrə xərclər, faiz üzrə ödənişlər, qrantlar, subsidiyalar və cari köçürmələr;

2. əsaslı xərclər, o cümlədən əsas vəsaitlərin alınması, kapital qoyuluşları və səhmlərin alınması;

3. kreditlər üzrə borclar, faizlərə xidmət xərcləri və layihələrdə pay iştirakı.

Həmin qanuna görə büdcə xərcləri müvafiq büdcə təsnifatına uyğun olaraq təsdiq olunmuş büdcə ayırmaları həddində cari, investisiya, innovasiya və digər xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanunundan göründüyü kimi qeyd olunan təsnifat iqtisadi təsnifatdır. Halbuki, hər il təsdiq və icra edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunlarda xərclərin funksional təsnifatı verilir.

“Büdcə sistemi haqqında” qanununun 4-cü maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti (6 oktyabr 2004-cü il tarixdə) “Vahid büdcə təsnifatı”nın təsdiq edilməsi barədə qərar qəbul etdi.

Vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq büdcə xərclərinin funksional təsnifatı büdcə sisteminə daxil olan büdcələrin funksiyalar üzrə xərclərinin qruplaşdırılmasından ibarətdir.

Funksional təsnifata aşağıdakı bölmələr aiddir:

1.0.0. Ümumi dövlət xidmətləri:

1.1.0 Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanları;

- 1.2.0. Beynəlxalq təşkilatlara üzvlük haqqı;
- 1.3.0. Xarici iqtisadi yardım;
- 1.4.0. Elm;
- 1.5.0. Başqa kateqoriyalara aid edilməyən ümumi dövlət xidmətləri;
- 1.6.0. Dövlət borcu üzrə xidmətlər;
- 1.7.0. Büdcələr arasında transfertlər.
- 2.0.0. Müdafiə:
- 2.1.0. Müdafiə qüvvələri;
- 2.2.0. Milli təhlükəsizlik;
- 2.3.0. Müdafiə və təhlükəsizlik sahəsində tətbiqi tədqiqatlar;
- 2.4.0. Digər kateqoriyalara aid edilməyənlər.
- 3.0.0. Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq:
- 3.1.0. Məhkəmə hakimiyyəti;
- 3.2.0. Hüquq-mühafizə;
- 3.3.0. Prokurorluq;
- 3.4.0. Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq sahəsində tətbiqi tədqiqatlar;
- 3.5.0. Digər kateqoriyalara aid edilməyən xidmətlər.
- 4.0.0. “Təhsil” bölməsi dövlət tərəfindən təhsilə, fərdi və kollektiv əsaslarla şagird və tələbələrə göstərilən xidmətlərə çəkilən xərcləri özündə birləşdirir. Təhsil sahəsində kollektiv xidmətlər, dövlət siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və müvafiq proqramların işlənilib hazırlanması, təhsil müəssisələrinin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi, təhsil sahəsində fəaliyyətlə və göstərilən xidmətlərlə əlaqədar təcrübə və əsaslı tədqiqatlarla bağlı görülmə işlər bu bölmənin xərclərinə daxildir.
- 4.1.0. Məktəbəqədər və ibtidai təhsil;
- 4.2.0. Natamam və orta təhsil;
- 4.3.0. İnternat və xüsusi məktəblər;
- 4.4.0. Texniki-peşə məktəbləri və litseylər;
- 4.5.0. Ali təhsil;
- 4.6.0. Təhsil sahəsində tətbiqi tədqiqatlar;
- 4.7.0. Təhsil sahəsində digər xidmətlər.

5.0.0. “Səhiyyə” bölməsi xəstəxanaların, klinikaların, tibb məntəqələrinin və sair tibbi personal üçün standartların işlənilib hazırlanması və onlara əməl olunmasının təminatı, səhiyyə sahəsində xidmət göstərilənlərin fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və lisenziyalaşdırılması, həmçinin tibbi sağlamlığın qorunması sahəsində təcrübə və tətbiqi tədqiqatlarla bağlı fəaliyyətləri əhatə edir.

5.1.0. Poliklinikalar və ambulatoriyalar;

5.2.0. Xəstəxanalar;

5.3.0. Səhiyyə sahəsində digər xidmətlər;

5.4.0. Tibbi avadanlıq və məmulatlar;

5.5.0. Səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar;

5.6.0. Səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər.

6.0.0. “Sosial müdafiə və sosial təminat” dövlətin sosial müdafiə və sosial təminat sahəsində fərdi qaydada ayrı-ayrı şəxslərə və kollektiv əsaslarla göstərilən xidmət, transfert və tətbiqi tədqiqat işləri üzrə fəaliyyətlə bağlı xərcləri özündə birləşdirir.

6.1.0. Sosial müdafiə

6.2.0. Sosial təminat

6.3.0. Sosial müdafiə və sosial təminat sahələri üzrə tətbiqi tədqiqatlar

7.0.0. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət:

7.1.0. Mədəniyyət və incəsənət sahəsində fəaliyyət;

7.2.0. Radio, televiziya və nəşriyyat;

7.3.0. Bədən tərbiyəsi, gənclər siyasəti və turizm;

7.4.0. Digər kateqoriyalara aid edilməyən fəaliyyət;

7.5.0. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə tətbiqi tədqiqatlar.

8.0.0. Mənzil-kommunal təsərrüfatı:

8.1.0. Mənzil təsərrüfatı;

8.2.0. Kommunal təsərrüfatı;

8.3.0. Su təsərrüfatı;

8.4.0. Mənzil və kommunal təsərrüfatı sahəsində tədqiqatlar;

- 8.5.0. Mənzil və kommunalla bağlı digər xidmətlər.
- 9.0.0. Yanacaq və enerji:
- 9.1.0. Yanacaq kompleksi;
- 9.2.0. Enerji kompleksi;
- 9.3.0. Yanacaq və enerji kompleksi sahəsində tətbiqi tədqiqatlar.
- 10.0.0. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi:
- 10.1.0. Kənd təsərrüfatı;
- 10.2.0. Meşə təsərrüfatı;
- 10.3.0. Balıqçılıq və ovçuluq;
- 10.4.0. Ətraf mühitin mühafizəsi;
- 10.5.0. Hidrometrologiya tədbirləri;
- 10.6.0. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq sahələri üzrə təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar;
- 10.7.0. Ətraf mühitin mühafizəsi sahələri üzrə təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar.
- 11.0.0. Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar:
- 11.1.0. Sənaye;
- 11.2.0. Tikinti;
- 11.3.0. Faydalı qazıntılar;
- 11.4.0. Geodeziya və xəritəçəkmə;
- 11.5.0. Təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar.
- 12.0.0. Nəqliyyat və rabitə:
- 12.1.0. Nəqliyyat;
- 12.2.0. Rabitə;
- 12.3.0. Nəqliyyat və rabitə sahəsi üzrə təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar.
- 13.0.0. İqtisadi fəaliyyət:
- 13.1.0. İqtisadi və kommertiya fəaliyyəti;
- 13.2.0. İqtisadi fəaliyyətin digər növləri;
- 13.3.0. Çoxsahəli inkişaf layihələri;
- 13.4.0. İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar.
- 14.0.0. Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər:
- 14.1.0. Ehtiyat fondlar;

14.2.0. Məqsədli büdcə fondları.

Büdcə xərclərinin **iqtisadi təsnifatı** əvəzsiz və qaytarılmaq şərti ilə büdcələr tərəfindən aparılan ödənişlərdən ibarətdir.

210000. Əməyin ödənişi:

211000. Əmək haqqı;

212000. Əmək haqqına üstəlik.

220000. Malların (işlərin və xidmətlərin) satın alınması:

221000. İdarənin saxlanması;

222000. Ezamiyyə xərcləri;

223000. Nəqliyyat xidmətlərinin haqqının ödənilməsi;

224000. Kommunal və kommunikasiya xidmətlərinin ödənilməsi;

225000. İstehlak mallarının və materiallarının alınması;

226000. Sair xidmətlərin haqqının ödənilməsi.

240000. “Faizlər üzrə ödənişlər” bölməsinin xərclərinə faizlərin ödənilməsi, borc vəsaitlərindən istifadəyə görə həyata keçirilən ödənişlər nəzərdə tutulur. Bu bölmənin xərclərinə dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən alınan kreditə görə həyata keçirilən faiz ödənişləri ilə bağlı xərclər daxildir. Bölmənin xərclərinə borc vəsaitlərin alınmasına yönəldilmiş komisiya yığımları və ya maliyyələşmə kimi hesab edilən borcun əsas məbləği üzrə ödənişləri ilə bağlı xərclər daxil edilmir.

241000. “Qeyri-rezidentlər üzrə ödənişlər” köməkçi bölməsinə Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Dünya Bankına və digər xarici təşkilatlara faizlər üzrə ödənişlər daxildir;

242000. “Dövlət idarəetmə sektoruna aid olmayan təşkilatlar üzrə ödənişlər” köməkçi bölməsinə Milli Banka, digər dövlət təşkilatlarına, kommersiya banklarına və özəl sektorun digər təşkilatlarına faizlər üzrə ödənişlər daxil edilir;

243000. “Dövlət idarəetmə sektoru üzrə ödənişlər” köməkçi bölməsinin xərclərinə dövlət idarəetmə orqanlarına və digər idarəetmə orqanlarına faizlərlə bağlı xərclər daxil edilir.

250000. “Subsidiyalar və cari transfertlər” bölməsinin xərclərinə dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarına zərərin ödənilməsi üçün əvəzsiz verilən vəsaitlər daxildir.

251000. Subsidiyalar və cari ödənişlər;

252000. Özəl sektora aid olan müəssisələrə ödənişlər.

260000. “Qrantlar və digər ödənişlər” bölməsinin xərclərinə məqsədli maliyyə təyinatı üzrə əvəzsiz verilən xərclər və digər ödənişlər daxildir.

261000. “Xarici dövlətlərə ödənilən grantlar” köməkçi bölməsinə xarici təşkilatlara əvəzsiz verilən cari və əsaslı ödənişlər ilə bağlı xərclər daxildir;

262000. “Beynəlxalq təşkilatlara ödənilən grantlar” köməkçi bölməsinə beynəlxalq təşkilatlara əvəzsiz verilən grantlarla bağlı xərclər daxildir;

263000. “Digər dövlət idarəetmə sektoruna ödənilən grantlar” köməkçi bölməsinə digər dövlət idarəetmə sektoruna əvəzsiz verilən cari və əsaslı ödənişlərlə bağlı xərclər daxildir;

264000. “Üzvlük haqqı və digər ödənişlər” köməkçi bölməsinə üzv olan beynəlxalq təşkilatlara ödənilən üzvlük haqqı və digər ödənişlər üzrə xərclər daxildir.

270000. “Təqaüdlər və sosial müavinətlər” bölməsinə sosial sığortaya, qocalara, işsizlərə, əlillərə sosial yardım üzrə müavinətlər, təqaüdlər, həmçinin dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həyata keçirilən xərclər daxildir. Bu bölmədə uşaqlı ailələrə verilən dövlət müavinəti və kompensasiyalar, bütün növ pensiyalar, təqaüdlər, şəhid ailələrinə, qaçqınlara və məcburi köçkünlərə maddi yardım göstərilməsi, hamiləliyə və doğuşa görə müavinətlər, uşağın anadan olması ilə əlaqədar birdəfəlik müavinət, dəfn üçün müavinət, təbii fəlakətdən zərər çəkən vətəndaşlara birdəfəlik pul yardımı, humanitar yardım, pulsuz müalicəyə göndərilən pensiyaçılara, ən çox ehtiyacı olan pensiyaçıların ailə üzvlərinə maddi yardım, işsiz vətəndaşlara müavinətlərin ödənilməsi, əlillərə maddi yardım, əlil uşaqlara onların təhsili ilə bağlı yardım, birlikdə yaşayan üç və daha çox əmək qabiliyyəti olmayan əlil ailələr üçün ünvanlı tədbirlərin keçirilməsi, əlillər üçün idman-sağlamlıq mərkəzlərinin yaradılması, əlillərin beynəlxalq və ölkədaxili idman yarışlarında iştirakı ilə bağlı proqramların, sərgilərin təşkili və ədəbi musiqi müsabiqələrinin, konfransların keçirilməsi, sanatoriya-kurort müalicəsi üzrə xərclərin tam və qismən ödənilməsi və əhaliyə sair ödənişlərlə bağlı xərclər daxildir.

271000. “Sosial təminat” köməkçi bölməsinə ödənilən təqaüdlər üzrə xərclər daxildir;

272000. “Sosial müdafiə üzrə müavinətlər” köməkçi bölməsinə ödənilən müavinətlərlə bağlı xərclər daxildir;

273000. “Dövlət qulluqçularına sosial müavinətlər” köməkçi bölməsinə mövcud qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət qulluqçularına ödənilən müavinətlər üzrə xərclər daxildir;

274000. “Digər təqaüdlər, müavinətlər və transfertlər” köməkçi bölməsinə əvvəlki üç köməkçi bölmələrdə öz əksini tapmayan bütün ödənişlər üzrə xərclər daxildir.

280000. Digər xərclər:

281000. “Faizlər üzrə ödənişlər istisna olmaqla mülkiyyətlə bağlı xərclər” bölməsinə cari məqsədlər üçün binaların və evlərin icarəsi, film və verilişlərin çəkilməsi üçün icarəyə götürülmüş teatr, konsert salonları, sahə və otaqların icarə haqqı, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən avadanlıq və nəqliyyat vasitələrinin icarəyə götürülməsi ilə bağlı xərclər daxildir;

282000. “Sair müxtəlif xərclər” köməkçi bölməsinə idarə və müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən sair müxtəlif xərclər daxil edilir.

310000. Qeyri-maliyyə aktivlərinin alınması:

311000. “Əsas vəsaitlər” köməkçi bölməsinə qeyri-maliyyə aktivlərinin alınması ilə bağlı xərclər daxildir;

312000. “Maddi-istehsal ehtiyatları” köməkçi bölməsinə satış üçün nəzərdə tutulan mallar, dövlət orqanları tərəfindən fəvqəladə və strateji mal ehtiyatlarının, o cümlədən taxıl ehtiyatlarının və ölkə üçün vacib olan digər malların alınması və yaradılması xərcləri daxildir;

313000. “Qiymətli materiallar” köməkçi bölməsinə dövlət orqanları tərəfindən qiymətli materialların alınması və yaradılması üzrə xərclər daxildir;

314000. “Qeyri-istehsal aktivləri” köməkçi bölməsinə torpağın (onlarda yerləşən tikinti obyektləri və qurğulardan başqa), meşənin, yeraltı sərvətlərin və faydalı qazıntıların yerinin alınması, kompüter proqramlarının alınması və hazırlanması ilə bağlı xərclər daxildir.

320000. “Maliyyə aktivləri üzrə əməliyyatlar” bölməsində ölkə daxilində dövlətə məxsus cari və tranzit hesablar, depozitlər, istiqrazlar, qiymətli kağızlar, daxili borclar üzrə əməliyyatlar, həmçinin valyuta, qiymətli kağızlar (səhmlər istisna olmaqla), ssudalar, səhm və digər kapital, törəmə maliyyə alətləri və sair maliyyə aktivləri üzrə əməliyyatlar daxildir.

321000. “Daxili” köməkçi bölməsinə ölkə daxilində dövlətə məxsus cari və tranzit hesablar, depozitlər, istiqrazlar, qiymətli kağızlar, daimi borclar üzrə əməliyyatlar daxildir;

322000. “Xarici” köməkçi bölməsinə ölkə xaricində dövlətə məxsus cari və tranzit hesablar, qiymətli kağızlar (səhmlər istisna olmaqla), ssudalar, xarici borclar üzrə əməliyyatlar daxildir.

330000. Öhdəliklər üzrə maliyyə əməliyyatları:

331000. Daxili;

332000. Xarici.

Üçüncü təsnifat büdcə xərclərinin təşkilatlar səviyyəsində və ya **inzibati təsnifatdır**.

1100. Qanunvericilik orqanları:

1101. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi.

1200. İcra hakimiyyəti orqanları:

1201. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatı;

1202. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti;

1203. Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi;

1205. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi və s.

1300. Məhkəmə və prokurorluq orqanları:

1301. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi;

1302. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi;

1303. Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayon məhkəmələri və s.

1400. Digər dövlət orqanları:

1401. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası;

1402. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyası;

1403. Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi “Azərtac” və s.

1500. Mətbuat orqanları və ictimai təşkilatlar:

- 1501. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin kitabxanası;
- 1502. “Mir” Dövlətlərarası Teleradio Şirkətinin Milli Nümayəndəliyi və s.
- 1600. Dotasiya:
- 1601. Naxçıvan Muxtar Respublikasına ayrılan dotasiya;
- 1602. Yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar.
- 1700. Dövlət fondları:
- 1701. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu;
- 1702. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu.

3.1.1. Xərclərin funksional təsnifatı

Funksional təsnifat dövlətin əsas funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin qruplaşdırılmasıdır [23].

Qeyd. *Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən hər il qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunlarda vəsaitlər əsas funksiyalarına görə təsnifləşdirildiyi üçün kitabın yazılmasında məhz bu təsnifatdan istifadə edilmişdir.*

3.1.1.1. Ümumi dövlət xidmətləri

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanması xərcləri. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir. Qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir. İcra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Nazirlər Kabinetinə mənsubdur.

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi son illərdə dövlət büdcəsi xərclərində icra hakimiyyəti orqanlarının saxlanması xərclərinin payı 13-15%, Milli Məclisin saxlanması xərclərinin

xüsusi çəkisi 0,3-0,4% arasında dəyişmişdir.

Cədvəl 3.1

	2001		2002		2003	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)
İcra hakimiyyəti orqanlarının saxlanılması xərcləri	609,8	15,1	678,0	14,5	840,0	13,6
Milli Məclisin saxlanılması xərcləri	15,4	0,4	16,9	0,4	18,4	0,3

2004-cü il “Dövlət büdcəsinin icrası haqqında” qanunda icra və qanunvericilik hakimiyyətlərinin xərcləri birlikdə (446,3 mlrd.AZM) təqdim olunduğu üçün qeyd olunan il üzrə bu rəqəmlər ayrı-ayrılıqda təhlil olunmamışdır.

Son illərdə büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi dövlət idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi və idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində islahatların aparılması, dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsini gücləndirməsi, inzibati xərclərin azaldılmasına yönəldilmiş tədbirlər həyata keçirmək müəyyənləşdirilmişdir.

Dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsini gücləndirməsi məqsədlə, “Dövlət qulluğu haqqında” qanun qəbul edilmişdir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının dövlət qulluğuna girmək hüququna, dövlət qulluğuna qəbulun müsabiqə və şəffaflıq əsasında həyata keçirilməsinə aid müddəaları prokurorluq, ədliyyə, milli təhlükəsizlik, daxili işlər, gömrük, vergi, xarici işlər orqanlarında, Azərbaycan Respublikasının Milli Bankında dövlət qulluğu keçən şəxslərə də şamil edilir.

Qanuna görə dövlət qulluğu – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq

dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının öz vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsidir.

Dövlət qulluqçusu dedikdə “Dövlət qulluğu haqqında” qanunla müəyyən edilmiş qaydada maaşlı (maaş yalnız dövlət büdcəsi vəsaitindən verilə bilər) dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına andiçən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır.

Qeyd. *Ümumiyyətlə, büdcə sferasında çalışan işçilərin əmək haqqıları iki formada artırılır (“Vətəndaşın büdcə bələdçisi”).*

1. *səhiyyə, incəsənət, təhsil və s. sahələrdə çalışanların əmək haqqıları Vahid Tarif Cədvəl əsasında tənzimlənir. Bu sənəd isə öz növbəsində Nazirlər Kabineti tərəfindən tənzimlənir.*
2. *əmək haqları ölkə prezidentinin fərman və sərəncamları ilə tənzimlənən büdcə təşkilatlarının işçiləri. Bu kateqoriyaya əsasən dövlət qulluğunda olan, hüquq-mühafizə orqanlarının işçiləri aid edilir.*

Elm xərcləri. Son illərdə elm və texnikanın rolunun artması dövlət büdcəsindən bu istiqamət üzrə yönəldiləcək vəsaitin artırılmasının zəruriliyini ön plana çıxarır. Dövlət büdcəsinin xərclərində elm xərclərinin rolunu qiymətləndirmək üçün aşağıdakı cədvəli nəzərdən keçirək.

Cədvəl 3.2

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)
Elm xərcləri	47,0	1,2	57,1	1,2	83,0	1,3	100,1	1,3

2004-cü ildə elm xərcləri maddəsi 2001-ci illə müqayisədə 2,1 dəfə artmışdır.

DSK-nın məlumatlarına görə 2005-ci ilin əvvəlinə ölkənin 139 elmi-tədqiqat institutları, ali məktəbləri və digər təşkilatlarında 17,7 min nəfərin elmi-tədqiqat işləri görməsi qeyd olunur [3].

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi elmi-tədqiqat institutlarının sayı 2004-cü ildə 1995-ci ilə nisbətən azalsa da 1990-cı ilə müqayisədə isə artmışdır.

Cədvəl 3.3

	1990	1995	2000	2003
Elmi müəssisələr	151	146	137	138
<i>O cümlədən: Elmi-tədqiqat institutları</i>	85	108	95	95

Elmi-tədqiqat işlərini yerinə yetirən işçilərin sayı isə (cədvəl 3.4-dən göründüyü kimi) 2004-cü ildə 1995-ci illə müqayisədə qismən artmış, 1990-cı ilə nisbətən isə 32,3% azalmışdır.

Cədvəl 3.4

	1990	1995	2000	2004
Elmi-tədqiqat işlərini yerinə yetirən işçilərin sayı (nəfər)	25775	16926	15809	17712

Yuxarıdakı cədvəllərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkədə elmə yönəldilən xərclərin böyük hissəsi (2004 – cü ildə 74,4%) dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına təmin edilir. Eyni göstəricini ölkə üzrə müəyyən etmiş olsaq 2002-ci ildə elmə yönəldilən vəsaitin USD ekvivalenti 18,8 mln. USD, 2003-cü ildə 23,6 mln. USD, 2004-cü ildə isə 25,9 mln. USD bərabər olmuşdur. Ölkə üzrə 2004-cü ildə elmdə məşğul olan hər bir şəxsə düşən xərclərin payı 1462 USD bərabərdir və təbii ki, bu rəqəm digər dövlətlərlə müqayisədə yüksək göstərici hesab oluna bilməz (Yəni ölkə üzrə özəl sektorda elmi-tədqiqat işləri aparan şəxslərin sayının ümumi sayda az olmasını nəzərə alsaq o zaman dövlət müəssisləri və ali məktəblərdə çalışan şəxslərin hər birinə düşən elm xərcləri 1462 USD təşkil edir).

Bir sıra xarici dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da elmə yönəldilən xərclərin özəl müəssisələr tərəfindən maliyyələşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində (bu problemin həllinin stimullaşdırılması üçün dövlət tərəfindən) təqdim edilən güzəştləri qeyd etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 113-cü maddəsinə əsasən gəlir götürmək məqsədi ilə aparılan elmi tədqiqat, layihə-axtarış və təcrübə-konstruktor işlərinə çəkilən xərclər (əsas vəsaitlərin alınması və qurulması ilə bağlı xərclər, habelə kapital xarakterli digər xərclər istisna olmaqla) gəlirdən çıxılmasına icazə verilir.

Qeyd. Elmə dövlət büdcəsindən yönəldilən xərclərin təşviq edilməsi üçün inkişaf etmiş ölkələrdə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir [32]:

- elmə çəkilən xərclərin gəlirdən çıxılması;
- elmin məqsədləri üçün istifadə olunan avadanlıqların böyük hissəsinə sürətli amortizasiyanın tətbiq edilməsi;
- bilavasitə innovasiya fəaliyyəti (yeni texnologiyalar) ilə məşğul olan kiçik və orta müəssislərə vergi güzəştlərinin verilməsi;
- elmi-tədqiqat işlərinin aparılması üçün iri həcmli layihələrin maliyyələşdirilməsinə büdcədən kreditlərin təqdim edilməsi;
- kiçik elmtutumlu biznesin büdcə vasitəsilə təşviqi;
- regionlarda elm infrastrukturunun yaradılması üçün innovasiya müəssisələrinə dövlət əmlakının və torpaq sahələrinin güzəştli şərtlərlə təqdim edilməsi;
- bütün (dövlət əhəmiyyətli) elmi - tədqiqat institutlarında olan əsas vəsaitlərin inventarizasiyasının aparılması və daha çox istifadəsi zəruri olan avadanlıqların alınmasının maliyyələşdirilməsi və s.

Dövlət borcu ilə bağlı xərclər. Dövlət borcu ilə bağlı məsələlər “Dövlət borcu haqqında” 29 dekabr 1992-ci ildə qəbul edilmiş qanunla tənzimlənir. Həmin qanuna görə Azərbaycan Respublikasının dövlət borcu daxili və xarici dövlət borcundan ibarət olmaqla, respublikanın tə'xirəsalınmaz sosial-iqtisadi xərclərinin maliyyələşdirilməsi və büdcə kəsirinin yerinin doldurulması üçün Azərbaycan Respublikası hökumətinin hüquqi və fiziki şəxslərə, habelə xarici dövlətlərə müvafiq faiz ödənilməklə qaytarılmalı olan, milli və ya xarici valyuta ilə ifadə edilmiş borc öhdəlikləridir.

Lakin, bu qanunda dövlət borcuna tərif verilməmişdir. Dövlət borcuna tərif yalnız “Dövlət borcu və dövlət qərantiyası haqqında” qanun layihəsində verilmişdir. Bu təriflər aşağıda təqdim edilir.

Daxili dövlət borcu – Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun tərkib hissəsi olmaqla, maliyyə orqanının Azərbaycan Hökuməti adından Azərbaycan Respublikasının hüdudları daxilində hüquqi və fiziki şəxslərlə bağladığı əqdlər üzrə borc vəsaitlərinin milli valyuta ilə ifadə olunmuş məcmusudur.

Xarici dövlət borcu – Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun tərkib hissəsi olmaqla, maliyyə orqanının Azərbaycan Respublikası adından xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə (qeyri-rezidentlər), həmçinin beynəlxalq ictimai-siyasi və maliyyə-kredit təşkilatları ilə bağladığı müqaviləyə əsasən bilavasitə alınan borclar və digər yerinə yetirilmiş maliyyə öhdəliklərinin məcmusudur [8, səh 169].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi (ilk dəfə) büdcə qanunvericiliyində dövlət borcu ilə bağlı məqamlar “Büdcə sistemi haqqında” qanunda (25-ci maddəsi) göstərilmişdir. Qanuna əsasən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə müvafiq icra hakimiyyətinin (Maliyyə Nazirliyi) qərarı ilə dövlətin təminatı əsasında borc alınə bilər.

Dövlətin adından borc almaq və onu idarə etmək hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məxsusdur. Büdcə ili ərzində alınan dövlət borcunun məbləği, onun istifadəsi və dövlət borcuna xidmət göstərilməsi ilə bağlı xərclər dövlət büdcəsində əks etdirilir.

Bununla yanaşı, büdcə gəlirlərinin həcmindən və ayırmaların səviyyəsindən asılı olmayaraq dövlət borcu üzrə xidmətlər (əsas borc, faiz) tam və vaxtında həyata keçirilməsi qeyd olunur, həmçinin faizlər və borclar kredit müqaviləsinə, yaxud dövlət qiymətli kağızlarının şərtlərinə əsasən vaxtında ödənilməlidir.

Daxili və xarici dövlət borclarının yuxarı həddi müvafiq büdcə ili üçün dövlət büdcəsi haqqında qanunla müəyyənləşdirilir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı dövlət borcları üzrə sənədlərin əslinə uyğun olaraq borcların uçotunu aparır və hər rüb onlar haqqında məlumatların mətbuatda dərc etdirir.

Azərbaycanın xarici dövlət borclarını üç qrupa bölmək olar:

- bilavasitə hökumətə verilən kreditlər;
- hökumətə verilən və icraçıya ötürülən kreditlər;
- hökumət zəmanəti ilə təqdim edilən kreditlər [7].

Dövlət borcu üzrə xərclər maddəsi büdcə məharicində öz əksini tapır.

Cədvəl 3.5

	2001		2002		2003	
	Mrld. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	Mrld. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	Mrld. AZM	Büdcə xərclə rində (%)
Dövlətin xarici borcları	76,7	1,9	50,7	1,0	63,7	1,0
Dövlətin daxili borcunun ödənilməsi ilə bağlı xərclər	119,0	2,9	108,0	2,3	38,8	0,6

Dövlətin xarici borcları üzrə xərclər 2003-cü ildə, 1998-ci ilə nisbətən 11,2 dəfə artmışdır. Dövlətin daxili borclarına yönəldilən xərclər isə müvafiq illər üzrə 3,5 dəfə artmışdır. Dövlət borcuna xidmətlə bağlı xərclər 2004-cü ildə 86 mlrd.AZM təşkil etmişdir ki, bu da ümumi büdcə xərclərinin 1,1%-nə bərabərdir.

Qeyd. *YAIİDP-də fiskal siyasətlə bağlı dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri kimi borcların idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi göstərilir ki, bu məqsədlə də “Dövlət borcu və dövlət zəmanəti haqqında” Qanun layihəsi hazırlanmış, lakin kitab çapa verildiyi müddətdə qəbul edilmədiyi üçün qüvvədə olan qanunvericilik aktlarının müddəaları əsas götürülmüşdür.*

2006-cı ildə dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmət edilməsi ilə bağlı xərclərin strukturu:

- Daxili borclar üzrə faizlərin və digər öhdəliklərin ödənilməsi. Bu vəsaitlərin maliyyələşdirilməsi Azərbaycan

Respublikasının Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə həyata keçirilir.

Bu xərclərə:

- *əhəlinin əmanətlərinin indeksləşdirilməsi;*
- *dövlət daxili uduşlu istiqraz vərəqələri;*
- *“Kapital Bank” Səhmdar Kommersiya Bankının zəruri kapitəla və likvidliyə olan tələbini ödəmək üçün buraxılmış istiqraz vərəqələri;*
- *mərkəzləşdirilmiş kredit resursları üzrə Milli Bankın silinmiş əsas borcunu bağlamaq məqsədilə buraxılan istiqraz vərəqələri;*
- *qısamüddətli dövlət istiqraz vərəqələri;*
- *Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamına əsasən hökumət zamanəti ilə Beynəlxalq Bank tərəfindən “Azərenerji” Səhmdar Cəmiyyətinə verilmiş kreditlər üzrə xərclər;*
- *1992-1996-cı illərdə dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi üçün Milli Bankdan istifadə edilmiş 345,2 mlrd.AZM mərkəzləşdirilmiş kredit resursunu qaytarmaq məqsədilə buraxılan istiqraz vərəqələrinin dövrüyyəyə buraxılması üzrə xidmət xərclərinin ödənilməsi aid edilir.*
- *Xarici borclar üzrə faizlərin və digər öhdəliklərin ödənilməsi.*

Qeyd. *Əhəli əmanətlərinin indeksləşdirilməsi məqsədilə həyata keçiriləcək tədbirlər bu sahədə qanunvericilik aktının qəbul edilməsindən sonra mümkün olacaqdır. Kitab çapa verildiyi tarixdə “Əhəlinin əmanətlərinin indeksləşdirilməsi haqqında” qanun qəbul edilməmişdir.*

Büdcələrərası transfərtlər köməkçi bölməsinə müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında (dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli (bələdiyyə) büdcələr) ümumi xarakter daşıyan və konkret funksiyaya aid edilməyən transfərtlərlə bağlı xərclər daxildir.

Yerli büdcələrin öz maliyyələşdirmə mənbələrinin olmasına baxmayaraq **yerli büdcələrin gəlir və xərclərini** tənzimləmək məqsədilə dövlət büdcəsindən hər il dotasiyalar ayrılır.

“Büdcə sistemi haqqında” yeni qanuna əsasən (11.14) dövlət büdcəsindən maliyyə yardımı almaq istəyən bələdiyyələr cari ilin may ayının 1-dək müvafiq sənədləri və məlumatları Maliyyə Nazirliyinə təqdim edirlər. Bu sənədlərdə bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən ayrılacaq dotasiyanın və digər maliyyə yardımlarının həcmi əsaslandırılmalıdır. Dotasiyanın yuxarı həddinin hesablanmasında bələdiyyənin ərazisində yaşayan əhalinin sayı və ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onun xüsusi çəkisi və digər amillər nəzərə alın bilər. 2002-ci ildə bələdiyyə gəlirlərinin (25,0 mlrd.AZM) 39%, 2003-cü ildə (5,0 mlrd.AZM) 8,7%, 2004-cü ildə (9,9 mlrd.AZM) isə 10,7%-ni təşkil etmişdir.

Qeyd. 1999-cu ilin bələdiyyə seçkilərinə qədər ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanları mövcud deyildi.

3.1.1.2. Təhsil

Təhsil. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 42-ci maddəsinə əsasən hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı təhsil sektorunda aparılan islahatların ümumi strateji məqsədləri kimi aşağıdakılar göstərilir:

- keyfiyyətli təhsil əldə etmək sahəsində bərabərliyin təmin edilməsi, o cümlədən, şəhər və kənd yerlərində təhsilin keyfiyyətində mövcud olan fərqlərin aradan qaldırılması;
- təhsilin məzmununa yenidən baxılması və tədris metodlarının müasirləşdirilməsinin təmin edilməsi;
- məhsuldarlığın qiymətləndirilməsinə əsaslanaraq, əmək haqlarının artırılması;
- peşə təhsilinin bazar iqtisadiyyatına müvafiq ixtisaslar verməsinin təmin edilməsi.

Yuxarıda qeyd olunan fikirlər təhsil sahəsində bir sıra problemlərin olduğunu təsdiqləyir. Təhsil sahəsində mövcud olan

digər problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə bir neçə dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 15 iyun 1999-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Təhsil sahəsində islahat Proqramı”nda da təhsil islahatlarının aparılması üç mərhələdə nəzərdə tutulur:

Hazırlıq mərhələsi (1999-cu il) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Konstitusiyada müəyyən olunmuş təhsil almaq hüququnu təmin edən, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun yeni təhsil sisteminin normativ hüquqi, iqtisadi və informasiya bazasını yaratmaq üçün təşkilati işlərin aparılmasını, eləcə də onun infrastrukturunu və kommunikasiya sisteminin müəyyən edilməsini nəzərdə tutulur.

İkinci mərhələdə (2000 – 2003-cü illər) təhsil sahəsinin sosial-iqtisadi stabilliyini təmin edən təxirəsalınmaz problemlərin həll olunması və geniş miqyaslı islahatın aparılması üçün təşkilati-hüquqi, kadr, maliyyə, maddi-texniki təminatının və yeni idarəetmə modelinin yaratması nəzərdə tutulur.

Üçüncü mərhələ (2004-cü ildən) proqramda nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Təhsil sahəsində islahat Proqramının əsas məqsədi məktəbəqədər, orta, ali, ali təhsildən sonrakı peşə və ona uyğun əlavə təhsil pillələrində toplanmış potensialı saxlamaq və inkişaf etdirmək, təhsil sistemini tənzimləyən müvafiq normativ bazanı yaratmaq, cəmiyyətin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, Təhsil Qanununda təsbit olunmuş tələbləri, siyasi, iqtisadi və sosial həyatın demokratikləşməsinə yönəltməkdən ibarətdir.

Proqramın maliyyələşdirilməsi üçün 747 mlrd. AZM vəsait xərclənməsi nəzərdə tutulurdu. Bu vəsaitlərin 91,7%-i (685,0 mlrd. AZM) məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilməli idi.

Bu problemlərin aradan qaldırılması və həmin istiqamətdə işlərin təkmilləşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair 2003-2007-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral

2003-cü il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Proqramını göstərmək olar. Proqram çərçivəsində 269 mlrd.AZM vəsaitin dövlət büdcəsindən ayrılması nəzərdə tutulmuşdur.

Proqramda təhsilin əsas problemləri kimi aşağıdakılar göstərilmişdir:

- 4513 ümumtəhsil məktəblərinin 3256-sı (72,3%) müasir tələblərə cavab verməyən, sanitar-gigiyenik normaları ödəməyən uyğunlaşdırılmış binalarda yerləşmişdir (o cümlədən, 204 təlim-tərbiyə üçün minimum şəraiti yoxdur);
- Ölkədə 590 yeni məktəb binasının təxirəsalınmadan tikintisi zəruridir;
- 1991-ci ildən başlayaraq ümumtəhsil məktəblərinin təmirinə ayrılan vəsaitlərin kəskin şəkildə azaldılması nəticəsində əsaslı təmirə olan tələbat ciddi problem kimi ortaya çıxmışdır. 2003-cü ildə 1899 (42%) məktəbin əsaslı təmirə ehtiyacı var idi;
- Bakı şəhərinin ümumtəhsil məktəblərində şagird sıxlığı müəyyənləşdirilmiş normadan dəfələrlə artıqdır. Ayrı-ayrı məktəblərdə isə şagird sıxlığı daha yüksəkdir və bəzi hallarda bir növbəyə 40-45 nəfər şagird düşür. 3 növbədə fəaliyyət göstərən məktəblərin sayı 25-dən 135-ə çatmışdır. 2, 3 və 4-cü növbədə təhsil alan şagird kontingenti ümumi sayın 33,7% (o cümlədən, kənd yerlərində 30,4%) təşkil edir;
- Məktəblərin 90%-i müasir kompüterlərlə təmin edilməmişdir.

Proqramın icrası məqsədilə (2005-ci ildə) 62 məktəbin 11 mindən artıq yeni əlavə sinif otaqları inşa edilmişdir. Ümumiyyətlə, ölkə üzrə 2005-ci ildə 164 məktəb binası inşa edilmişdir ki, bunlardan yalnız 20-si dövlət proqramı əsasında həyata keçirilmişdir.

Ümumən təhsil sahəsində (DSK) statistik materialların təhlili göstərir ki, son illərdə ali təhsili olan şəxslərin sayı nisbətən azalır, orta pedaqoji təhsili olan şəxslərin sayı isə əksinə artır. Bu hal məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin təhsilinin səviyyəsinə fikrimizcə, mənfi təsir göstərir. Digər tərəfdən şagirdlərin sayının (1 mln. 632 min nəfər) müəllimlərin sayına (173 min nəfər) olan nisbəti hər müəllimə 9,4 nəfər şagird düşür. Bu isə kifayət qədər yüksək göstərici hesab edilmir.

Təhsilin digər problemlərindən olan ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji kadr çatışmazlığı problemini 2005-2009-cu illərdə həll etmək məqsədilə İnkişaf Proqramı qəbul edilmişdir. Proqramın qəbul edilməsi səbəbləri kimi 4546 ümumtəhsil məktəblərindən 2128-də (46,8%) müxtəlif ixtisaslı pedaqoji kadrlara real tələbatın olduğu göstərilir. Həmçinin proqramda kadr çatışmazlığı səbəbindən ölkənin 469 məktəbində xarici dilin tədris edilmədiyi, 1748 məktəbdə isə 14 fənn üzrə 54 min saatdan çox dərslərin yükünün 4956 nəfər qeyri-ixtisaslı kadrların üzərinə düşdüyü qeyd olunur.

Proqramın əsas vəzifələri kimi vətəndaşların konkret iş yerləri ilə təminatı, ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsində kadrlarla bağlı dövlət sifarişinin təmin olunması, tədrisin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, müəllim korpusunun maddi və sosial təminatının yaxşılaşdırılması göstərilir. *Proqramın icrası məqsədilə son 2005-ci ildə 2841 nəfər müəllim işlə təmin edilmişdir. Bu isə müsbət meyil kimi qəbul edilə bilər.*

Azərbaycan Respublikasında yeni informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə təhsilin keyfiyyətini yüksəltməyə xidmət edən, bütün pillə və səviyyələrdə vətəndaşlara təhsil almaqda bərabər imkanları təmin edən, ölkə təhsil informasiya sisteminin dünya təhsil sisteminə integrasiyasına imkan verən vahid təhsil informasiya mühitini yaratmaq və əhalini informasiyalaşdırılmış cəmiyyətə hazırlamaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər) təsdiq edilmişdir. Proqramın maliyyə mənbələrindən biri kimi dövlət büdcəsi xərcləri göstərilmişdir. *Bu məqsədlə, 2005-ci ildə 20 mlrd. AZM vəsait ayrılmış 200-dən artıq məktəb kompüter və avadanlıqla təmin edilmişdir.*

Cədvəl 3.6-dan göründüyü kimi təhsil xərclərinin dövlət büdcəsində xüsusi çəkisi son bir neçə ildə 19-23% arasında dəyişmişdir. Lakin, yuxarıdakı məqamlardan göründüyü kimi büdcə xərclərinin beşdə birinin təhsilə yönəldilməsinə baxmayaraq bu sahədə görüləsi işlər çoxdur.

Cədvəl 3.6

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)
Təhsil xərcləri	931,1	23,0	956,2	20,5	1174,2	19,0	1470,5	19,6

Təhsil sahəsində sadalanan proqramların təhlili göstərir ki, qeyd olunan proqramların nəticələri haqqında yekun hesabatlar tərtib edilməmişdir (proqramın icrası ilə bağlı yuxarıda sadalanan məqamlar hökumətin hesabatında öz əksini tapır). İki proqram üzrə dövlət büdcəsi tərəfindən yönəldilən vəsaitlərin həcmi göstərilməmişdir. Ümumiyyətlə, təhsil sahəsində hazırlanan proqramların strukturunun təkmilləşdirilməsinə baxmayaraq qeyd olunan tədbirlərin icrası ilə bağlı hər hansı informasiya rəsmi sənədlərdə öz əksini tapmır. Faktiki olaraq, proqramların icra mexanizmləri mövcud deyil.

Qeyd. *Bu halda, tətbiq ediləcək müntəzəm metod dövlət büdcəsinin məqsədli proqramlar əsasında icrasıdır (bax. Büdcə prosesləri).*

2006-cı il üzrə proqnozlaşdırılan təhsil xərclərinin strukturu aşağıdakı formada təqdim edilir:

- Məktəbəqədər və ibtidai təhsil köməkçi bölməsinə məktəbəqədər və ibtidai təhsilin təmin edilməsi, məktəbəqədər və ibtidai təhsili təmin edən məktəblərin və digər təhsil müəssisələrinin saxlanılması və onlara kömək göstərilməsi daxildir;
- Natamam və orta təhsil köməkçi bölməsinə natamam orta (5-9-cu siniflər) və orta (10-11-ci siniflər) təhsilin təmin edilməsi, natamam və orta təhsili təmin edən məktəblərin və digər təhsil müəssisələrinin saxlanılması xərcləri aid edilir;
- İnternat və xüsusi məktəblər köməkçi bölməsinə aşağıdakı paraqraflar internatlar – bütün tiplərdən olan (xüsusi rejimli və idman təmayüllü internat məktəblərindən başqa) internat məktəblərinin

saxlanılması, xüsusi rejimli internatlar – lal-kar, kor, poliomielit keçirmiş, zəifgörən, eləcə də zehni və fiziki inkişafında fiziki və başqa qüsurları olan uşaqlar üçün internat məktəblərinin saxlanılması, xüsusi məktəblər – xüsusi tərbiyə edilmə şəraitinə ehtiyacı olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi məktəblərin saxlanılması xərcləri aiddir;

- Texniki-peşə məktəbləri və litseylər köməkçi bölməsinə texniki-peşə məktəbləri və litseylərin saxlanılması xərcləri daxildir;
- Ali təhsil köməkçi bölməsinə ali təhsilin birinci mərhələsi (bakalavr) və ali təhsilin ikinci mərhələsinin (magistratura) saxlanılması xərcləri aid edilir;
- Təhsil sahəsində tətbiqi tədqiqatlar köməkçi bölməsinə təhsilə aid edilən təcrübə və tətbiqi tədqiqatlar üzrə işləri həyata keçirən təşkilatların idarə edilməsi, elmi-tədqiqat institutları tərəfindən təhsil sahəsində həyata keçirilən təcrübə və tətbiqi tədqiqat işlərinə kömək göstərilməsi ilə bağlı xərclər daxildir;
- Təhsil sahəsində digər xidmətlər köməkçi bölməsinə əsasən aldığıları təhsildən asılı olmayaraq, təhsil alanlara göstərilən nəqliyyat, qidalanma, yaşayış, tibbi, stomatoloji və digər köməkçi xidmətlərlə bağlı və “Təhsil” bölməsinə aid edilməyən sair xərclər daxildir.

Qeyd. “Təhsil haqqında” yeni qanunun layihəsi hazırlanmış, lakin kitab çapa verildiyi müddətdə qəbul edilməmişdir.

3.1.1.3. Səhiyyə

Səhiyyə. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

Səhiyyə sektorunda islahatların əsas istiqaməti hazırda ilkin səhiyyə xidmətlərinə yönəldilmişdir. Sovet dövründə əhalinin stasionar tibbi xidmət ilə təmin olunmasına – xəstəxanaların

tikilməsinə, xəstəxana çarpayılarının sayının artırılmasına daha çox fikir verilirdi.

Səhiyyə sektorunda mövcud problemlərin həllinin əsas istiqaməti rentabelli səhiyyə xidmətlərinin, yəni əhalinin sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsidir.

Hazırda səhiyyə sektorunda 30,1 min nəfər tibb işçisi çalışır. Xatırladaq ki, 1995-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə bu rəqəm demək olar ki, (29,2 min) dəyişməmişdir. Hər on min nəfərə düşən tibb işçilərinin sayının 1995-ci ildə 38,4 mindən, 2004-cü ildə 36,6 min nəfərə qədər azalmışdır. Müvafiq dövr üzrə xəstəxanaların sayı 768-dən 732-ə, xəstəxana çarpayılarının sayı 74,6 mindən, 68,4 minə qədər azalmışdır. Bu sahəyə dövlət büdcəsindən yönəldilən vəsaitin həcmi 1995-ci ildə 148,3 mlrd.AZM olduğu halda son dövrlərdə bu rəqəm 367,4 mlrd.AZM təşkil etmişdir. Bu da baza ilinə nisbətən 2,5 dəfə artım deməkdir. Lakin, unutmaq olmaz ki, səhiyyə sektorunun problemlərinin həlli yalnız dövlət büdcəsinin maliyyə vəsaitləri ilə deyil, həmçinin səhiyyənin özəl sektorunun inkişafı ilə paralel getməlidir. Qərb dövlətlərdə pullu səhiyyə xidmətləri tətbiq edilir. Azərbaycanda bu təcrübənin tətbiqi hələ ki, (ölkədə çoxlu sayda sosial problemlərin olmasını nəzərə alsaq) tam mümkün deyil.

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi büdcə xərclərində səhiyyə sektoruna yönəldilən vəsaitlərin xüsusi çəkisi 4-5% arasında dəyişmişdir.

Cədvəl 3.7

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)
Səhiyyə xərcləri	210,0	5,2	224,0	4,8	276,6	4,5	367,4	4,9

2006-cı il üzrə proqnozlaşdırılan səhiyyə xərclərinin strukturu aşağıdakı formada təqdim edilir:

- Poliklinikalar və ambulatoriyalar. *Bu paragraf üzrə xərclər Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və*

Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolunun səhiyyə müəssisələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir;

- *Xəstəxanalar. Bu vəsaitlər Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin sərəncamında olan xəstəxanaların maliyyələşdirilməsinə yönəldir;*
- *Səhiyyə sahəsində digər xidmətlər. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi və Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolunun səhiyyə müəssisələri vasitəsilə bölüşdürülür;*
- *Səhiyyə sahəsində tətbiqi tədqiqatlar. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən aparılan tətbiqi tədqiqatlar nəzərdə tutulur ;*
- *Səhiyyə sahəsinə aid edilən digər xidmətlər Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinə aid edilir.*

Qeyd. *Azərbaycan Respublikasının “Vahid büdcə təsnifatı” səhiyyə xərcləri üzrə “Tibbi avadanlıqlar və məmulatlar” paragrafı nəzərdə tutulsa da, 2006-cı ildə bu istiqamət üzrə vəsait ayrılmamışdır.*

3.1.1.4. Sosial müdafiə və sosial təminat

Sosial təminat xərclərinin strukturunda qaçqınlar və məcburi köçkünlər üçün xərclərin ayrılması əhalinin daha az müdafiə olunmuş təbəqəsinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir (Ölkə Konstitusiyasının 38-ci maddəsinə görə hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir).

Dövlət büdcəsindən sosial təminata yönəldilən xərcləri üç qrupa bölmək olar [9]:

1. Aztəminatlı vətəndaşlara pul və natural formada yardımların göstərilməsi ilə bağlı xərclər. 2003-cü il üçün məlumatlarına görə sosial təminatla bağlı dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər təxminən 526 min nəfərə yaxın ölkə vətəndaşına yönəldilib. Bura:

- dövlət büdcəsi hesabına aylıq müavinət alan qaçqınlar və məcburi köçkünlər;
 - pulsuz nəqliyyat vasitələri almağa hüququ olan və belə vasitələrlə təmin olunmayan əlillərə verilən aylıq kompensasiyaları alanlar.
2. Sosial xidmətlərin göstərilməsilə bağlı xərclər. Bura əlillər və qocalar üçün internat evləri şəbəkəsinin maliyyələşdirilməsi daxildir.
3. Sosial təminat siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı inzibati strukturların fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı xərclər. Bura :
- tibbi-əmək ekspert komissiyalarının saxlanması;
 - əmək və əhalinin sosial müdafiəsi mərkəzlərinin saxlanması xərcləri.

2006-cı ildən aztəminatlı ailələrin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə “Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında” qanun qüvvəyə minmişdir. Bu qanuna görə ünvanlı dövlət sosial yardımı - aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən göstərilən pul yardımlarıdır. Sosial yardımın məbləği ailənin orta aylıq gəliri ilə hər bir ailə üzvü üçün ehtiyac meyarının məcmusu arasında yaranan fərq məbləğində hesablanır.

Ehtiyac meyarı - əhalinin əsas sosial demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birləşərək hər il üçün təsdiq olunan həddir. Sosial yardım dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilir.

Sosial müdafiə maddəsi üzrə nəzərdə tutulan xərclər iki istiqamətə yönəldilir:

- pensiyalarla bağlı xərclər (pensiyalara əlavə olunan aylıq müavinətlər və pensiya xərcləri);
- sosial yardımlarla bağlı xərclər (kompensasiya xarakterli ödənişlər və uşaqlı ailələrə verilən dövlət müavinətləri) [9].

Pensiyalara əlavə olunan aylıq müavinətlər – işləməyən pensiyaçıların, ölkəmizin erməni təcavüzündən müdafiə edərkən və 1990-cı ilin 20 yanvar hadisələri zamanı əlil olmuş şəxslərin, 70

yaşından yuxarı tənha ahıl vətəndaşların, hərbi xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən əlil olmuş şəxslərin pensiyaçılarına əlavə olunan aylıq müavinətlər, həmçinin işləməyən əmək pensiyaçılarının pensiya və müavinətlərinin minimum həddinin artırılmasına görə ödənilən aylıq müavinətlər aid edilir. *Pensiya xərcləri* – sosial pensiyaların ödənilməsi xərcləri daxildir.

Ümumilikdə bu kateqoriyaya daxil olan xərclər mahiyyəti etibarı ilə sosial sığorta hadisəsinin subyekti olan əhali qruplarına yönəlib.

Sosial yardımlarla bağlı xərclər. Kompensasiya xarakterli ödənişlərə vaxtı ilə mövcud olmuş və sonralar ləğv edilmiş kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə güzəştlərin əvəzində əhalinin ayrı-ayrı təbəqəsinə verilən aylıq müavinətlər aiddir. Hazırda bu kompensasiyalar ölkənin ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və konstitusiya quruluşunun müdafiəsi zamanı əlil olanlara, Böyük Vətən müharibəsi əlillərinə və müharibə əlillərinə bərabər tutulanlara, Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarına, həlak olmuş döyüşçülərin dul arvadlarına, Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarına, üç dərəcəli Şöhrət ordeninin hər hansı bir dərəcəsinə təltif edilmiş şəxslərə, şəhid ailəsi üzvlərinin hər birinə, Çernobil qəzası əlillərinə, sosial pensiyaçılarına və s. şəxslərə ödənilir. Uşaqly ailələrə verilən dövlət müavinətlər ailədə aylıq adambaşına 16500 AZM-dən aşağı olan 16 yaşnadək bütün uşaqlara verilir.

Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnaməyə (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 avqust 2002-ci il tarixli Fərmanı) görə fondun əsas vəzifələrindən biri dövlət büdcəsindən ayırmalar (transfert) hesabına sosial pensiyaların, aztəminatlı əhaliyə müavinətlərin və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər müavinətlərin maliyyələşdirilməsini həyata keçirməkdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin 2004 – cü il üzrə məlumatlarına əsasən 1,373 min nəfər pensiyaçıların 230 min nəfəri (16,7%) sosial və xidmət illərinə görə pensiya alan şəxslərdir. Pensiyaçıların 16,7% dövlət büdcəsindən vəsait alır. Bu pensiyaçılara 2004-cü ildə təyin edilən orta aylıq pensiyanın məbləği 93849 AZM təşkil etmişdir.

Digər tərəfdən DSK-nın verdiyi məlumata görə 2004-cü ilin əvvəlinə 1545,3 min nəfər şəxs dövlət büdcəsindən 171,9 mlrd.AZM müavinətlər almışdır. Bu şəxslərin 105,7 min nəfəri (2004-cü ildə) uşağın anadan olmasına görə 6,6 mlrd.AZM məbləğində birdəfəlik müavinət, 23,6 min nəfəri 3 yaşına çatan uşaqlara qulluqla əlaqədar 3,9 mlrd.AZM məbləğində müavinət, 37,6 min nəfəri 11,8 mlrd.AZM məbləğində dəfn üçün müavinət almışdır. Daha böyük məbləğ 149,6 mlrd.AZM uşaq doğulduğu andan 16 yaşına çatana qədər aldığı müavinətlər isə 1378,4 min nəfərə şamil edilmişdir.

Sosial müdafiə xərclərinin strukturunda Böyük Vətən müharibəsi, Qarabağ müharibəsi əlilləri, şəhid ailələri, məcburi köçkünlərə və s. bu kateqoriyadan olan şəxslərə verilən güzəştlərin ləğvi edilməsi və kompensasiyalarla əvəz edilməsi maddəsi üzrə ödənişlərin məbləği 137,8 mlrd.AZM olmuşdur. 2003-cü ildə bu maddə üzrə 107,0 mlrd.AZM vəsait xərclənmişdir.

Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə dövlət büdcəsindən yönəldilən vəsaitlərin həcmi son dörd ildə əhəmiyyətli şəkildə artmışdır. Bu cür addımın atılmasında əsas məqsəd hər il hazırlanan büdcə-vergi siyasətinin əsas istiqamətləri kimi büdcə xərclərinin sosialyönümlülüyünün (və investisiya yönümlülüyü) təmin edilməsinin göstərilməsidir.

Cədvəl 3.8

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)
Sosial müdafiə xərcləri	515,0	12,8	725,8	15,6	768,0	12,4	841,1	11,2
Sosial təminat xərcləri	215,7	5,4	225,3	4,8	302,0	5,0	338,2	4,5

2006-cı ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Respublikasında sosial müavinətlərin təyin olunması və verilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən və bu sahədə yaranan digər münasibətləri tənzimləyən “Sosial müavinətlər haqqında”, həmçinin Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların əmək pensiyası hüquqlarının

yanarmasının əsaslarını, bu hüquqların həyata keçirilməsi qaydalarını və əmək pensiyası təminatı sistemini müəyyən edən “Əmək pensiyaları haqqında” qanunlar qüvvəyə minmişdir.

“Sosial müavinətlər haqqında” qanun görə sosial müavinətlər - “Sosial müavinətlər haqqında” qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaitləridir. Qanunda öz əksini tapan aylıq (dövlət qulluqçularına ömürlük müavinət, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə) müavinət və s.) və birdəfəlik müavinətlərin böyük əksəriyyətinin maliyyələşmə mənbəyi dövlət büdcəsi xərcləridir.

Əmək pensiyası baza, sığorta və yığım hissəsindən ibarətdir. Əmək pensiyasının baza hissəsi və Qanunda müəyyən olunan baza hissəsinə əlavələr məcburi dövlət sosial sığortası vəsaitləri, dövlət büdcəsinin transfertləri və qanunvericiliyə uyğun digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.

Beləliklə, qeyd olunan qanunların qüvvəyə minməsi ilə ölkədə sosial yardım ilə sosial sığorta sistemi bir-birindən ayrılmışdır.

Hazırda (2006-cı il üzrə) sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinin strukturu aşağıdakı kimi təqdim edilir:

- Sosial müdafiə xərcləri. *Bu vəsaitlər üç struktur vasitəsilə bölüşdürülür. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Qaçqın və Məcburi köçkünlərin işi üzrə Dövlət Komitəsi və Dövlət Sosial Müdafiə Fondu. Vəsaitlərin 42%-i DSMF-in payına düşür. DSMF isə bu xərclərdən 2006-cı il yanvarın 1-dən aprelin 1-dək olan dövr ərzində baza pensiyasının 25 manat, 2006-cı ilin aprelin 1-dən oktyabrın 1-dək olan dövr ərzində baza pensiyasının 30 manata və 2006-cı ilin oktyabrın 1-dən dekabrın 31-dək olan dövr ərzində baza pensiyasının 35 manata çatdırılması xərclərini maliyyələşdirməyi nəzərdə tutur.*

- Sosial təminat xərcləri yalnız *Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi vasitəsilə bölüşdürülməsi nəzərdə tutulmuşdur.*

3.1.1.5. Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət

Kütləvi informasiya vasitələri xərcləri. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Qanunu Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi, istehsalı və yayımının ümumi qaydalarını, habelə mətbuatın, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio təşkilatlarının vətəndaşların tam, doğru-dürüst və operativ informasiya almaq hüququnun həyata keçirilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətinin təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən edir.

Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının və dövlət büdcəsindən bu istiqamət üzrə vəsaitlərin ayrılması ilə yanaşı bir sıra güzəştlər də (“Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” qanunda və bu qanunun icrası ilə bağlı digər qanunvericilik aktlarında) müəyyənləşdirilmişdir.

1. Mətbuat və informasiya orqanlarının maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının alqı-satqısının bütün növləri üzrə dövriyyələr, mətbu kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının istehsalı ilə bağlı redaksiya, nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyəti əlavə dəyər vergisindən azad olunmuşdur (Vergi Məcəlləsi 164.1.7).

2. “Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 20 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanının icra edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının illik satışından redaksiyaların əldə etdikləri mənfəətdən ödədikləri verginin (reklam gəlirləri istisna olmaqla) miqdarının müəyyənləşdirilməsi və üç il ərzində bu vəsaitin hər il dövlət büdcəsindən redaksiyalara ödənilməsi qaydaları (9 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı) müəyyən edilmişdir.

3. Bir çox mətbu orqanların iqtisadi vəziyyəti nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 dekabr 2001-ci il tarixli və 9 yanvar 2003-cü il tarixli sərəncamları ilə qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına 2001-ci il dekabrın 31-dək olan borclarının ödəniş müddəti 2005-ci il dekabrın 31-nə qədər uzadılmışdır. Qəzetlərin maddi-texniki və maliyyə vəziyyətini nəzərə alaraq, azad və müstəqil mətbuatın inkişafına yardım məqsədi ilə dövlət başçısı tərəfindən qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına 2001-ci il dekabrın 31-dək olan borcları (398 046,2 AZN) dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi barədə 8 fevral 2006-cı ildə növbəti sərəncam imzalandı.

Gənclər siyasəti. Azərbaycan Respublikasının dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi üçün 29 iyul 1999-cu ildə dövlət gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında ayrı-ayrı dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının gənclərlə iş üzrə əlaqəli və məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsi üçün lazımi şərait yaradılması, gənclərin daha geniş təbəqələrinin dövlət idarəetmə işlərinə cəlb olunması sahəsində əlavə tədbirlərin görülməsinə və bunun üçün lazımi maliyyə vəsaitinin ayrılması, ölkə əhalisinin yarısından çoxunu təşkil edən uşaq, yeniyetmə və gənclərin üzləşdikləri problemləri həll etmək, onları yeni dövrün tələblərinə uyğun hazırlamaq kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi qeyd olunur.

Bu fərmanla yanaşı, 2002-ci ildə dövlət başçısı tərəfindən “Gənclər siyasəti haqqında” qanun imzalanmışdır. Qanuna görə gənclər siyasətinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında gənclərin fiziki, əqli və mənəvi inkişafına şərait yaratmaq, onların imkan və bacarıqlarının reallaşdırılmasına kömək etməkdir.

Mədəniyyət, incəsənət və kütləvi informasiya vasitələri xərcləri üzrə artım 2004-cü ildə, 2001-ci illə müqayisədə 76,1%, bədən tərbiyəsi və gənclər siyasəti üzrə isə 55,7% təşkil etmişdir.

3.1.1.8. Mənzil-kommunal xərcləri

Mənzil-kommunal xərcləri dövlət yaşayış binlarının və evlərinin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu

gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür (AR Konstitusiyası 43-ü maddə). Cədvəl 3.9-dan göründüyü kimi 2004-cü ildə 2001-ci illə müqayisədə mənzil-kommunal xərclər 2,2 dəfə artmışdır.

Cədvəl 3.9

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərcləri rində (%)
Mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri	81,5	2,0	100,0	2,1	146,8	2,4	179,8	2,4

“Mənzil-kommunal təsərrüfatı” bölməsinin köməkçi bölmələrindən biri “Su təsərrüfatı” köməkçi bölməsidir. “Su təsərrüfatı” köməkçi bölməsinə su təchizatının bütün amillərinə nəzarət və onların tənzimlənməsi, qeyri-kommersiya təyinatlı su təchizatı sistemlərinin tikintisi və istismarı, su təchizatı sistemlərinin istismarı, tikintisi, texniki xidməti, təmiri və ya təkmilləşdirilməsinə kömək göstərilməsi ilə bağlı xərclər aiddir.

Su sektorunun son illərdə maddi-texniki bazası yaxşılaşdırılmışdır. Lakin, enerji sektorunda olduğu kimi su sektorunda istehlak olunan suyun dəyərinin tam həcmdə yığılmaması və borclar problemi vardır. Bu problemin qarşısının alınması məqsədilə 25 mart 2002-ci ildə “Su sektorunda maliyyə intizamının gücləndirilməsi Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqramda istehlakçılara satılan suyun dəyərinin tam həcmdə ödənilməməsi, amortizasiya ayırmalarına və elektrik enerjisinə sərf olunan xərclərin artması, eyni zamanda mövcud olan tariflərin səviyyəsinin Abşeron Regional Səhmdar Su Cəmiyyətinin (hazırkı “Azərsu”) maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir etdiyi göstərilir. Belə ki, istehlakçılara verilən 2000-ci ildə 182,5 mlrd. AZM dəyərində suyun yalnız 116,9 mlrd. AZM (və ya 64%), 2001-ci ildə isə 50%-inin yığıldığı göstərilirdi. Yaranmış vəziyyət Səhmdar Cəmiyyət qarşısında büdcə öhdəliklərinin yerinə yetirilməməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə hesablanmış 17,3 mlrd. AZM vergilərdən yalnız 13,3 mlrd. AZM (və ya 77%) ödənilmişdir. Digər tərəfdən bu proses

beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən ödənilmiş kreditlərin qaytarılmasını çətinləşdirir. Sadalanan problemlərin qarşısının alınması məqsədilə idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi, qiymət və tariflərin tənzimlənməsi, texniki tədbirlərlə yanaşı dövlət büdcəsi ilə əlaqələrin tənzimlənməsi və büdcə vəsaitindən istifadəyə nəzarətin gücləndirilməsi sahəsində aşağıdakı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur:

- büdcə təşkilatları tərəfindən su təchizatına görə ödənişin təmin edilməsi;
- büdcə və sənaye təşkilatlarının debitor borclarının ödənilməsinə ciddi nəzarət mexanizminin tətbiq edilməsi;
- büdcə təşkilatlarının sudan istifadəyə görə yaranmış borcların vergi borcları ilə əvəzləşdirilməsinə yol verilməməsi və s.

“Kommunal təsərrüfatı” köməkçi bölməsinə paraqraflarından biri “istilik” paraqrafıdır. Bu paraqrafa şəhər və yaşayış məntəqələrində istilik (buxar, qaz, kömür və s.) şəbəkələrinin istismarı, tikintisi, texniki xidməti, həmçinin bu sistemlərin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə qaytarılmayan borcların, kreditlərin və subsidiyaların verilməsi ilə bağlı xərclər daxildir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin və digər istehlakçıların etibarlı və keyfiyyətli istilik təchizatı xidmətlərinin təşkilinin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasının, bu sahənin mərhələlərlə bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməsinin, onun səmərəliliyinin artırılmasının və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında istilik təchizatı sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” 8 iyun 2005-ci il tarixli Sərəncam imzalanmışdır.

Bu sərəncamda istilik təchizatı ilə bağlı əsas problemlər kimi idarəetmədə pərakəndəlik, əsas fondların köhnəlməsi, istilik şəbəkələrinin yararsız hala düşməsi, texnoloji itkilərin artması və enerji daşıyıcılarının sərfinə müəyyən edilmiş normalardan artıq yol verilməsi göstərilir. Həmçinin, bu sərəncamla “Azəristiliktəchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılır. “Azəristiliktəchizat” ölkə ərazisində yaşayış məntəqələrində yaşayış evlərinin və binalarının,

habelə sosial və digər təyinatlı obyektlərin istilik təchizatı işlərini həyata keçirməlidir.

Hazırda (2006-cı il üzrə) dövlət büdcəsindən mənzil-kommunal təsərrüfatına yönəldilən xərclərin strukturu aşağıdakı kimidir:

- mənzil təsərrüfatı. *Bura şəhər və rayonların yerli xərclərindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlar üzrə xərclər aid edilir;*
- kommunal təsərrüfatı. *Bu köməkçi bölməyə isə “Azəristiliktəchizat” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti vasitəsilə yönəldilən vəsaitlər, həmçinin şəhər və rayonların yerli xərclərindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlar üzrə xərclərin aiddir;*
- su təsərrüfatı köməkçi bölməsinə *“Azərsu” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti vasitəsilə yönəldilən vəsaitlər daxildir;*
- mənzil-kommunal təsərrüfatı ilə bağlı digər xidmətlər. *Bura şəhər və rayonların yerli xərclərindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlar üzrə xərclər aid edilir.*

3.1.1.9. Yanacaq və enerji

“Yanacaq və enerji” sektorunun hüquqi tənzimlənməsi qəbul edilmiş çoxsaylı hüquqi-normativ aktların tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilir. Bu normativ-hüquqi aktların sırasına “Energetika haqqında”, “Elektroenergetika haqqında”, “Enerji resurslarından istifadə haqqında” qanunları və s. aid etmək olar.

1.“Energetika haqqında” qanunda dövlətin energetika siyasətinin məqsədlərindən biri kimi enerji çatışmazlığı şəraiti yarandıqda, energetikanın səmərəliliyini artırmaq üçün istehsalçı və istehlakçılara dotasiyaların verilməsi göstərilir.

2.“Elektroenergetika haqqında” qanunda isə elektrik və istilik enerjisi sahəsində idarəetmə və dövlət nəzarətinə bir sıra tədbirlər aid edilir [47]. Bu tədbirlərdən müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının elektrik və istilik enerjisinin qiymətlərinin (tariflərinin) tənzimlənməsi, elektrik enerjisinin ixrac və idxal edilməsi əməliyyatlarına xüsusi icazənin verilməsi göstərilə bilər.

3. 2002-ci ildə işə əhəlinin və iqtisadiyyatın enerji daşıyıcıları təminatını yaxşılaşdırmaq və bu sahədə maliyyə intizamını gücləndirmək məqsədi ilə “Enerji sektorunda maliyyə intizamının gücləndirilməsi Proqramı” təsdiq edilmişdir. Proqramda yanacaq və enerji sektorunun əsas problemlərindən biri istehsal olunan enerjinin maya dəyəri ilə müqayisədə aşağı qiymətə satılması və dövlət büdcəsindən ayrılan dolayı subsidiyaların həcmindən asılı olması göstərilir. Fikri bir qədər dəqiqləşdirmiş olsaq, “Azərenerji” və “Azəriqaz” səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən ARDNŞ-dən alınan neft məhsullarının və qazın haqqının ödənilməməsi səbəbindən ARDNŞ-də öz növbəsində dövlət büdcəsinə vergiləri tam həcmdə ödəyə bilmir. Nəticədə “Azərenerji” və “Azəriqaz” səhmdar cəmiyyətlərinin büdcədən dolayı şəkildə subsidiya alması prosesi baş verir.

Öz növbəsində artıq 2003-cü ildə dolayı subsidiyaların verilməsi dövlət büdcəsi üçün kifayət qədər vəsaitlərin itirilməsinə gətirib çıxartmışdır. Təkcə enerji və qaz təminatı üçün il ərzində dövlət büdcəsindən bu sektora (2003-cü ilin göstəriciləri) 1 mlrd. USD yaxın vəsait yönəldilir. Əhəliyə və müəssisələrə verilən qazın dəyəri 600 mln. USD bərabərdir. Həmin məbləğin bir hissəsi istehlak olunan qaz haqqı formasında geri qaytarılır (cəmi 50 mln. USD). Daha 50 mln. dollar vəsaitin “Azəriqaz” tərəfindən toplandığını nəzərə alsaq, 50 mln. USD da “Azərenerji”nin payına düşür. Başqa sözlə desək, 600 mln. USD vəsaitin bir hissəsi (100 mln. USD) toplanır. Toplanan vəsait həmin təşkilatların öz daxili tələbatına yönəldilir. Qeyd olunan məbləğin üzərinə “Azərenerji”-yə təhvil verilən 300 mln. USD (2 milyon ton mazutun dəyəri) məbləğində vəsaiti də gəlsək (məhsulun maya dəyərini ödəmir) bu halda yönəldilən subsidiyanın məbləği 900 mln. USD bərabər olur. Elektik enerjisi və qazın pulu tam yığılarsa belə bu vəsaitlərin yalnız 20% kompensasiya edilə bilər [20, səh. 5]. Həmçinin, ödənişlərin aşağı səviyyədə olması büdcə təşkilatlarında çalışanların əmək haqlarının, eləcə də təhsilin, səhiyyənin və digər sahələrin daha geniş şəkildə maliyyələşdirilməsi, pensiyaların artırılması imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırır.

Bu problemin qarşısını almaq üçün dövlət tərəfindən elektik enerjisi və qazın pulunun liberallaşdırılması siyasəti həyata keçirilir. Bu məqsədlə 2005-ci ildə “Azəriqaz” SC və digər iri vergi ödəyicilərinə verilən dolayı subsidiyaların tamamilə ləğv edilməsi nəzərdə tutulur. “Azəriqaz” SC öz problemlərini qazın qiymətinin artmasından əldə ediləcək vəsait hesabına həll etməlidir [21, səh. 5]. Ümumiyyətlə, isə 2005-ci ildən başlayaraq dolayı subsidiyaların həcmnin dövlət büdcəsində azaldılması nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə 2005-ci ildə dövlət büdcəsindən yönəldilən subsidiyaların 1470 mlrd.AZM, qarşıdakı 2006-2008-ci illər üçün isə müvafiq olaraq 1370, 1295 və 945 mlrd.AZM həddində olması planlaşdırılır.

Qeyd. *Enerji sektorunda sadalanan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi “Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisad İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nda öz əksin tapan (dövlətin qarşısında duran) vəzifələrin tərkib hissəsidir.*

3.1.1.8. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi

Kənd təsərrüfatı xərcləri (bax. hüquqi şəxslərin torpaq vergisi). Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və ovçuluq xərclərinin dövlət büdcəsi məxaricində xüsusi çəkisi son dörd (2001-2004-cü) ildə 4-4,9% arasında dəyişmişdir. 2004-cü ildə bu sahəyə dövlət büdcəsindən yönəldilən vəsaitlərin həcmnin 2001-ci illə müqayisədə 79% artmasına baxmayaraq xüsusi çəki 4% təşkil etmişdir ki, bu da digər maddələrin artım tempinin bu sahəyə yönəldilən vəsaitlərin artım tempini üstələməsi ilə bağlı olmuşdur.

Cədvəl 3.10

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclərində (%)
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və ovçuluq xərcləri	170,8	4,2	226,6	4,9	268,3	4,4	305,9	4,0

2005-ci ildən başlayaraq aqrar sahədə duran başlıca vəzifələrdən biri kimi istehsalçının zəruri kənd təsərrüfatı texnikası ilə təchizatını yaxşılaşdırmaq, keyfiyyətli məhsul yetişdirmək və onun itkisiz yığılmasını təmin etmək məqsədilə səhmlərinin nəzarət zərfi 100 faizi dövlətə məxsus olan “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılması Prezident Sərəncamı imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi ilə birlikdə “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin fəaliyyətinin təşkili üçün 2005-ci ilin dövlət büdcəsində ayrılması nəzərdə tutulmuş 100,0 mlrd.AZM vəsaitin hesabına ilkin mərhələdə “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının formalaşmasına, fəaliyyətinin təşkilinə və digər zəruri tədbirlərin aparılması, habelə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq texnikanın alınmasına tələb olunan vəsaitlərin müəyyən olunmuş qaydada artırılmasını təmin etməlidir.

İstifadəçi “Aqrolizing” ASC-yə məxsus texnikanın lizinqə verilməsi və ya lizinq yolu satılması barədə “Aqrolizing” ASC-yə yazılı formada müraciət edir. Müraciətə uyğun olaraq “Aqrolizing” ASC tərəfindən texnikanın müəyyən haqla, müəyyən müddətə, mülkiyyət hüququnun istifadəçiyə keçməməsi şərtilə lizinqə verilməsi və ya texnikanın dəyərinin ən geci 5 ilə ödənilməsi şərtilə istifadəçiyə lizinq yolu ilə satılması barədə müvafiq qərar qəbul edilir.

Cari (2006-cı) il üzrə kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və ovçuluq xərclərinin proqnoz göstəricilərinin strukturu aşağıdakı kimi təqdim edilir:

- Kənd təsərrüfatı xərcləri köməkçi bölməsi üzrə vəsaitlər 7 struktur üzrə bölüşdürülür. Bu strukturlara Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi (kənd təsərrüfatı əmlakının sığortalanması üçün sığorta haqqının dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ödənilən hissə), Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı yanında Dövlət Meliorasiya və Su Təsərrüfatı Agentliyi, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı yanında Dövlət Baytarlıq Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı yanında Dövlət

Fitosanitar Nəzarəti Xidməti və “Aqrolizing” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti aid edilir;

- Meşə təsərrüfatı xərcləri;
- Balıqçılıq və ovçuluq təsərrüfatı xərcləri;
- Ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri;
- Hidrometeorologiya xərcləri.

Meşə, balıqçılıq və ovçuluq təsərrüfatı, ətraf mühitin mühafizəsi və hidrometeorologiya xərcləri *yalnız bir struktur Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.*

3.1.1.9. Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar

Sənaye xərcləri. Məlumdur ki, ölkədə sənayenin, xüsusilə neft maşınqayırmasının keçən əsrin 70-80-ci illərində inkişafı yüksək olmuşdur. Hazırkı, dövrdə isə sənayenin (o cümlədən, maşınqayırma) sahələrinin inkişafı ötən dövrlərlə nisbətdə aşağı düşmüşdür.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən:

- sənayedə çalışan işçilərin sayı 2004-cü ildə, 1995-ci ilə nisbətən 47,6% azalmışdır;
- sənaye məhsulunun ümumi həcm indeksi (1990-cı il 100% götürmüş olsaq) 2000-ci ildə 32%, 2002-ci ildə 35%, 2003-cü ildə 37%, 2004-cü ildə 39% təşkil etmişdir. Xüsusilə bu rəqəm emal sənayesi üzrə aşağı olmuşdur: 2000-ci ildə 23% və 2002-ci ildə 24%, 2003-cü ildə 30%, 2004-cü ildə 33%.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında mövcud potensialı aşkar etmək və həmin sahələrin inkişafını yenidən bərpa etmək üçün dövlət müəyyən proqramlar hazırlayır. Bu sahədə qəbul edilmiş proqramlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2002-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin 2002-2005-ci illərdə İnkişaf Proqramıdır.

Proqramın *əsas məqsədi* rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi, maşınqayırma sənayesi məhsullarına olan daxili tələbatın ödənilməsinə nail olunması, maşınqayırma sənayesinin inkişafı əsasında digər istehsal və xidmət sahələrinin inkişaf etdirilməsi və ölkənin ixrac potensialının artırılması göstərilir. Proqramın maliyyə təminatı bir neçə mənbədən alınan vəsaitlər hesabına təmin edilir. Bu vəsaitlərdən bir qismini dövlət büdcəsinin xərclərindən bu istiqamətə ayrılan təxsisatlar təşkil edir.

Dövlət büdcəsindən 2004-2005-ci illərdə sənaye məqsədləri üçün yönəldilən vəsaitlər *Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi* tərəfindən bölüşdürülürdü. Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi vasitəsilə bölüşdürülən vəsaitlər 2004-2005-ci illərdə *geoloji kəşfiyyat və təbiətdən istifadəyə nəzarət tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə* sərf edilir. Yeni təsnifata görə 2006-cı ildən (dövlət büdcəsi haqqında qanunun tətbiq edilməsi haqqında fərmana görə) geoloji kəşfiyyat və təbiətdən istifadəyə nəzarət tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə yönəldilən xərclər faydalı qazıntılar köməkçi bölməsinə aid edilir. Nəticə etibarı ilə sənaye köməkçi bölməsində hər hansı bir maliyyələşmənin aparılması nəzərdə tutulmur. Yuxarıda adı çəkilən proqram üzrə isə 2004-2005-ci illərdə faktiki olaraq maliyyə vəsaitləri ayrılmamışdır.

Tikinti xərcləri. Ölkədə tikinti sahəsinə yönəldilən vəsaitlərin böyük hissəsi investisiya şəklində təsərrüfat subyektlərinə qoyulur. Son illərdə tikinti sektorunun inkişafında dövlət büdcəsi vasitəsilə bu sahəyə yönəldilən maliyyə vəsaitlərin artımı da müsbət təsir göstərmişdir.

Belə ki, dövlət büdcəsi xərclərində bu istiqamətə yönəldilən vəsaitlərin həcmi son illər üzrə 2001-ci ildə 13,8 mlrd.AZM-dən 2004-cü ildə 497,6 mlrd.AZM-ə yüksəlmişdir.

2004-cü ildə investisiya xərcləri büdcə məxaricində tikinti xərclərinin alt maddəsi kimi göstərilir (Bu məqamı əsas götürərək investisiya xərcləri tikinti maddəsində göstərilir).

Cədvəl 3.11

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)
Sənaye və tikinti xərcləri	13,8	0,3	16,1	0,3	81,0	1,3	497,6	6,6

13 yanvar 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların intensiv surətdə cəlb olunmasına, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və integrasiyasının inkişafına və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər surətdə qorunmasına yönəldilmişdir [7].

Qanuna əsasən, investisiya dedikdə, gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vasitələri, eləcə də maddi və intellektual sərvətlər nəzərdə tutulur [7].

1995-ci ildən iqtisadi inkişafa başlamış Azərbaycan Respublikası investisiyaların cəlb ediliyi baxımdan yüksək qiymətləndirilə bilər. Belə ki, 1994-cü ildən 2002-ci ilə qədər ölkə iqtisadiyyatına 12,5 mlrd.dollardan artıq investisiya qoyulmuşdur. Məlumdur ki, bu investisiyaların böyük hissəsini xarici investisiyalar təşkil edir.

1998-2003-cü illərdə iqtisadiyyata yönəldilən ümumi investisiyaların 75% (10 mlrd.dollar) xarici investisiyaların payına düşür. Xarici investisiyaların 72,4% (son beş ildə) neft sənayesinə yönəldilmişdir.

İqtisadiyyata yönəldilən daxili investisiyaların payı 2000-514,4 mln.dollar, 2001-470 mln.dollar, 2002-561,7 mln.dollar, 2003-893,4 mln.dollar, 2004-1318,1 mln.dollar təşkil etmişdir.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən biri kimi büdcədən və büdcədən kənar fondlardan investisiya məqsədli təxsisatların ayrılması göstərilir.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasət yeridilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf proqramında nəzərdə tutulmuş həcmərdə dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilir.

Büdcənin sosial yönümlü olması onun investisiya yönümlülüyünü bir qədər arxa plana salmışdır. Lakin, 2003-cü ilin dövlət büdcəsinin xərclərində dövlət investisiya xərclərinin 434,4 mlrd.manat, 2004-cü ildə 474,4 mlrd.AZM səviyyədə icra olunması büdcə xərclərinin investisiya yönümlülüyünü artırması ilə müşahidə olunur. (Dövlət) İnvestisiya üzrə 2004-cü ilin xərcləri, 1996-cı ilə nisbətən 7 dəfə arıtmışdır (ilk dəfə dövlət investisiya xərcləri maddəsi 1996-cı ilin dövlət büdcəsinin xərcləri hissəsində öz əksini tapmışdır).

“Büdcə sistemi haqqında” qanuna 13 may 2003-cü ildə edilmiş əlavə və dəyişikliklərə əsasən dövlət büdcəsinin layihəsi ilə birlikdə hazırlanan və Milli Məclisə təqdim olunan sənədlərin siyahısına növbəti il üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin, habelə sonrakı üç il üzrə icmal büdcənin layihələrinə uyğun olaraq mühüm investisiya layihələrini özündə əks etdirən dövlət investisiya proqramlarının layihələri əlavə edilir.

Həmçinin, 27 sentyabr 2004-cü ildə təsdiq edilmiş “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya”da öz əksini tapan əsas prinsiplərdən biri də investisiya yönümlü xərclərin hər il üçün tərtib olunan ortamüddətli Dövlət İnvestisiya Proqramı çərçivəsində həyata keçirilməsidir.

Qeyd. *Ümumiyyətlə, “İnvestisiyaların idarə olunması prosesinin yaxşılaşdırılması” YAIİDP-də 2003-2005-ci illər üzrə dövlətin əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir.*

Bu əsasda 2004-2007-ci illər üçün “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnvestisiya Proqramı”nın bəzi məqamlarını nəzərdən keçirək. İqtisadiyyatın dinamik və tarazlı inkişafına, əhəlinin maddi rifahının yüksəldilməsinə və sosial ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsinə yönəlmiş dövlət əhəmiyyətli investisiya layihələrinin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədi ilə hazırlanmış 2004-2007-ci illər üçün “Azərbaycan Respublikasının

Dövlət İnvestisiya Proqramı”na iqtisadiyyatın prioritet sahələrini əks etdirən layihələr daxil edilmişdir. Layihələrin ümumi dəyərinin 21,3%-i dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulur.

Layihələrin proqrama daxil edilməsi üçün aparılan seçim zamanı tələb olunan şərtlər aşağıdakılardır:

- layihənin sifarişçisi dövlət orqanı olmalıdır;
- layihənin sifarişçisi səhmdar cəmiyyətlər olduqda onların səhmlərinin ən azı 51% dövlətə məxsus olmalıdır;
- proqrama daxil edilən layihələrin hər birinin ən azı ilkin texniki–iqtisadi göstəriciləri olmalıdır.

Ölkədə yoxsulluğun azaldılması və əhəlinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi məqsədilə nəzərdə tutulmuş tədbirlər “2003-2005-ci illər üçün Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nda, “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda və digər sahəvi proqramlarda öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan Dövlət İnvestisiya Proqramına daxil edilən investisiya layihələri həmin vəzifələrin həyata keçirilməsinə xidmət etməlidir.

Proqramın əsas istiqamətləri:

- infrastruktur sahələrinin inkişafı;
- sosial obyektlərin inşası;
- istehsal sahələrinin inkişafı;
- ixrac potensialının genişləndirilməsi.

“Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnvestisiya Proqramı” nəticə etibarı ilə ölkədə investisiya qoyuluşlarının strukturunda daxili, o cümlədən, büdcədən yönəldilən investisiyaların əhəmiyyətinin artmasına eyni zamanda, büdcə qanunvericiliyinin və investisiya xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsinə xidmət edəcəyi nəzərdə tutulur.

Hazırda beynəlxalq təcrübədə dövlət büdcəsinin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsiri məqsədilə bir neçə modeli mövcuddur. MDB dövlətləri arasında daha çox yayılmış Qazaxıstan və Rusiya təcrübəsini nəzərdən keçirək.

Qazaxıstan təcrübəsinə görə dövlət büdcəsinin xərcləri iki əsas qrupa bölünür: cari büdcə və inkişaf büdcəsi. Cari xərclərə əmək haqqı, pensiya və başqa sosial müavinətlər və ödənişlər, mallar və

başqa xidmətlər üzrə xərclərin maliyyələşdirilməsi aid edildiyi halda, inkişaf büdcəsi ölkə büdcəsinin tərkib hissəsi kimi yaradılır və ölkədə investisiya proqramlarının büdcə resursları vasitəsilə stimullaşdırılması məqsədini daşıyır. İnkişaf büdcəsinin maliyyələşmə mənbələri dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlər, özəlləşdirilmədən daxil olan vəsaitlər, daxili borclanmadan əldə olunan vəsaitlər, vergilərin bir hissəsi və sair daxilolmalar ola bilər. Bu vəsaitlər real sektorun kreditləşməsi, büdcə sektorunda əsaslı vəsait qoyuluşu, tikinti infrastrukturunun maliyyələşdirilməsi, büdcə sferasının müasir avadanlıqla təmin edilməsi, milli-mədəni dəyərlərin qorunması kimi proqramların maliyyələşdirilməsi məqsədilə istifadə oluna bilər.

Ölkə büdcəsi xərclərinin cari və inkişaf büdcələrinə bölünməsi və vergilərin bir hissəsinin investisiyanın maliyyələşdirilməsi məqsədilə istifadə edilməsi vergi daxilolmalarının yığım əmsalının yüksəlməsinə səbəb olacağı əsas götürülür.

Rusiya Federasiyasında büdcə xərclərinin tərkib hissəsi kimi inkişaf büdcəsi yaradılmışdır. Rusiya Federasiyasının inkişaf büdcəsi investisiya layihələrinin zəmanətinin təmin edilməsi, kreditləşmə və investisiyalaşdırma məqsədilə kapital xərclərinin tərkibində yaradılır. İnkişaf büdcəsinin maliyyələşdirmə mənbələri kimi Rusiya Federasiyasının investisiya məqsədilə daxili və xarici borclanmadan əldə etdiyi vəsaitlər, federal mülkiyyətdə olan əmlakın satışından federal büdcəyə ödənilən daxilolmaların bir hissəsi, inkişaf büdcəsinin vəsaitləri hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələri zamanı istifadə olunan federal mülkiyyətdə olan obyektlərin özəlləşdirilməsindən həmçinin, qaytarılmaq, ödənişlilik və müddətlilik şərtləri ilə əvvəlki dövrlərdə istifadə edilmiş büdcə investisiya təxsisatlarından daxilolmalar, növbəti maliyyə ilində federal büdcədə qanunla müəyyən olunan dövlət qiymətli kağızların yerləşdirilməsindən əldə olunan vəsaitlərin bir hissəsi, federal büdcədə qanunla müəyyən olunan xarici iqtisadi fəaliyyətdən faktiki daxilolmaların proqnoz göstəriciləri ilə müqayisədə artıq olan hissəsinin 50% və qanunvericiliklə müəyyən olunan digər daxilolmalar göstərilir.

İnkişaf büdcəsi vəsaitlərinin istifadə istiqamətləri kimi “İnkişaf büdcəsi haqqında” qanuna uyğun olaraq müsabiqə yolu ilə seçilmiş investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və Rusiya Federasiyası hökumətinin inkişaf büdcəsinin vəsaitləri hesabına investorlara verilmiş dövlət zəmanəti ilə bağlı öhdəliklərin icrası aid edilir.

Beləliklə, hər iki dövlətin təcrübəsinin tətbiqində əsas məqsəd dövlət büdcəsinin sosial problemlərin həllində rolunun artırılması ilə yanaşı onun investisiya yönümlülüüyünün qorunmasıdır.

2006-cı il üzrə sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar bölməsinin strukturu (Azərbaycan Respublikasının) dövlət büdcəsi haqqında qanununun tətbiq edilməsi fərmanda aşağıdakı kimi təqdim edilir:

- Tikinti xərcləri. *Bu köməkçi bölmə üzrə xərclərin böyük hissəsi dövlətin əsaslı vəsait qoyuluşuna yönəldildiyi halda, az bir hissəsi isə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi vasitəsilə bölüşdürülür;*
- Faydalı qazıntılar *köməkçi bölməsi üzrə vəsaitlər Azərbaycan Respublikasının Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən geoloji kəşfiyyat və təbiətdən istifadəyə nəzarət tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir.*

Qeyd. Kitab çapa verildiyi tarixə qədər “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının yeni qanunu qüvvəyə minmədiyi üçün həmin dövrdə tətbiq edilən sənədin müddəaları əsas götürülmüşdür.

3.1.1.10. Nəqliyyat və rabitə

Cədvəl 3.12-dən göründüyü kimi nəqliyyat və rabitə xərclərinin büdcə mədaxilində xüsusi çəkisi son bir neçə ildə 2-4% arasında dəyişmiş, 2004-cü il üzrə göstərici 2001-ci ilin eyni rəqəmlərindən 2,8 dəfə çox olmuşdur.

Cədvəl 3.12

	2001		2002		2003		2004	
	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)	mlrd. AZM	Büdcə xərclə rində (%)
Nəqliyyat və rabitə xərcləri	118,3	2,9	168,0	3,6	219,8	3,6	328,7	4,4

Nəqliyyat və rabitə xərclərinin strukturunu təhlil etsək, dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin bütövlükdə nəqliyyat sektoruna yönəldilməsi diqqəti çəkir.

Yalnız 2006-cı ildən rabitə sektoru ilə bağlı xərclər bu maddədə nəzərdə tutulmuşdur. *Rabitə xərclərinə Azərbaycan Respublikası Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinə əsgər məktubları və əsgər bağlamalarına görə “Azərpoçt” dövlət müəssisəsində yaranan zərəri ödəmək üçün dövlət yardımı aid edilir.*

Nəqliyyat xərcləri maddəsindən qarşıdakı illərdə aşağıdakı istiqamətlər üzrə vəsaitlərin yönəldilməsi nəzərdə tutulur:

- Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyinə ayrılan vəsaitlər. *Bu maddəyə avtomobil yolları təsərrüfatı və avtomobil nəqliyyatı fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı xərclər aiddir;*
- “Azərbaycan hava yolları” Dövlət Konserninə ayrılan vəsaitlər. *Bura Naxçıvan Muxtar Respublikasına edilən aviareyslərə görə yaranmış zərərin ödənilməsi ilə bağlı xərclər aid edilir;*
- Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin yol təsərrüfatı xərcləri;
- Bakı Metropoliteni ilə bağlı xərclər. *Bu halda metronun vaqon parkının təzələnməsi və metronun fəaliyyətini tənzimləmək üçün dövlət yardımlarının ayrılması nəzərdə tutulmuşdur.*

3.1.1.11. İqtisadi fəaliyyət

Dövlət büdcəsinin **iqtisadi fəaliyyətlə bağlı sair xərclər** maddəsinin strukturunda kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı

maddəsi ilk dövrlərdə büdcədən bu istiqamət üzrə çox az vəsaitin yönəldildiyini göstərir.

Lakin, 2002-ci ildə Prezident tərəfindən imzalanmış fərmanlardan sonra dövlət büdcəsindən sahibkarlığa yönəldiləcək vəsaitin həcmi artırıldı (Konkret olaraq bu halda Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi (və SKMF-in vəsaitinin istifadəsi Qaydaları) barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 avqust 2002-ci il Fərmanı nəzərdə tutulur).

Belə ki, artıq 2002-ci ildə 13 mlrd.AZM, 2003-cü ilin dövlət büdcəsindən isə sahibkarlar üçün daha 50 mlrd.AZM vəsait ayrılması göstərilirdi.

Bu fərmanların davamı olaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət büdcəsindən yönəldilən vəsaitlərin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunda toplanması təsdiq edildi (Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 28 noyabr 2002-ci il qərarı ilə). Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı vəsaitlər dedikdə “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı”, “Fərmer təsərrüfatlarına kredit güzəştləri fondu”, həmçinin məşğulluq tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi çərçivəsində yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlı xərclər və dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində əldə edilən pul vəsaitinin sahibkarlığa dövlət köməyinin maliyyələşdirilməsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan hissəsi aid edilir.

Ümumiyyətlə, dövlət büdcəsindən 2003-cü ildə iqtisadi fəaliyyətlə bağlı sair xərclər üzrə 64,2 mlrd.AZM vəsait xərclənmişdir. Bunun 77,9% sahibkarlığın inkişafına yönəldilmişdir.

2004-cü ildə iqtisadi fəaliyyətlə bağlı digər xərclər (142,2 mlrd.AZM) maddəsinin strukturu aşağıdakı formada təqdim edilir:

- 140,4 mlrd.AZM çoxsahəli inkişaf layihələri üzrə xərclər.

Bu köməkçi bölməyə özəlləşdirmə ilə bağlı informasiya təminatının təşkili, müəssisələrin özəlləşdirməqabağı sağlamaşdırılması, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, sahibkarlığın inkişafı və ölkə daxilində kreditlərin verilməsi paraqrafları aiddir;

- 1,5 mlrd.AZM turizm xərcləri;

- 0,2 mlrd.AZM təchizat, ticarət, ictimai iaşə üzrə xərclər.

Bura topdan və pərakəndə ticarətlə və ictimai iaşə müəssisələrinin (mehmanxanalar, restoranlar və s.) tikintisi, genişləndirilməsi, təmiri, istismarı və saxlanması ilə bağlı xərclər daxildir;

- 0,1 mlrd.AZM ümumi təsərrüfat və kommersiya fəaliyyəti üzrə xərclər təşkil edir.

“Ümumi iqtisadi və kommersiya fəaliyyəti” paragrafına müxtəlif dövlət idarələri və hökumətlə işgüzar dairələr arasında əlaqələrin təmin edilməsi, ümumi idxal və ixrac, əmtəə və qiymətli kağız bazarları, gəlirlərə ümumi nəzarət, ticarətin inkişafına yardımla bağlı ümumi məsələlər, inhisarların fəaliyyətinin, ticarətin və bazara daxilolma münasibətlərinin digər məhdudiyyətlərinin və s. tənzimlənməsi və ya onlara köməklik göstərilməsi, patentlərin və əmtəə nişanlarının verilməsi, müəllif hüquqları ilə bağlı məsələlər, şirkətlərin qeydiyyatı, standartlar və s. fəaliyyətlə məşğul olan təşkilatların saxlanması və onlara köməklik göstərilməsi, bu siyasətin və proqramların həyata keçirilməsinə yardımla bağlı xərclər daxildir.

Qeyd. 2003-cü ilədək Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun və bir neçə məqsədli büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin gəlir və xərcləri dövlət büdcəsinin müvafiq olaraq mədaxil və məxaric hissələrində öz əksini tapırdı. Lakin, bu fondların gəlirləri və xərcləri hissələrində kiçik həcmdə vəsaitlər toplanırdı. Bu da öz növbəsində sahibkarlıqla və digər problemlərlə bağlı hər hansı bir maliyyələşmənin aparılmasını çətinləşdirirdi (**bax.** məqsədli büdcə fondları).

3.1.1.12. Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər

Ehtiyat Fondu. 27 mart 2000-ci ildə qəbul edilmiş “Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə olunması haqqında Əsasnamə”yə görə dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün vəsait tamamilə istifadə edildikdən sonra həmin tədbirlərə Ehtiyat Fondundan vəsait ayrıla bilər və bu vəsaitin sərəncamçısı Nazirlər Kabinetidir.

Ehtiyat Fondundan ayrılmış vəsaitin müəyyən edilmiş məqsədlərə və ya tam xərclənməsi təmin edilməzsə, bu vəsait mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq təxirəsalınmadan Ehtiyat Fonduna qaytarılmalı idi. Lakin, yeni “Büdcə sistemi haqqında” qanun qüvvəyə mindikdən sonra qanunun tətbiq edilməsi haqqında fərmana əsasən “Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə Qaydaları” Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edildi və “Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə olunması haqqında Əsasnamə” qüvvədən düşdü (yalnız “Dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlər üçün vəsait tamamilə istifadə edildikdən sonra həmin tədbirlərə Ehtiyat Fondundan vəsait ayrıla bilər” bəndi qüvvədə qaldı).

Yeni qaydalara əsasən Ehtiyat Fondundan dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmayan xərclər və təbii fəlakət, digər fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılması, habelə dövlət və yerli əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Ehtiyat Fondundan vəsait ayrıla bilər. Ehtiyat Fondundan ayrılmış vəsaitin müəyyən edilmiş məqsədlərə xərclənməsi mümkün olmadığı hallarda və ya ayrılmış vəsaitə qənaət olunarsa, bu vəsait mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq təxirəsalınmadan ilkin mənbəyinə qaytarılmalıdır. Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə müddəti büdcə ilinin sonunda başa çatır (**bax.** Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin qanunvericilik bazası).

Dövlət büdcəsində ehtiyat fondu xərcləri maddəsi üzrə yönəldilən vəsaitlərin həcmi 2001-ci ildə 66,4 mlrd.AZM, 2002-ci ildə 74,7 mlrd.AZM, 2003-cü ildə 75,5 mlrd.AZM, 2004-cü ildə müvafiq olaraq 169,9 mlrd.AZM təşkil etmişdir.

Beləliklə, hazırda (2006-cı il) dövlət büdcəsindən ehtiyat fondu xərcləri aşağıdakı formada maliyyələşdirilir:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin ehtiyat fondu;
- Dövlət büdcəsinin (və ya Nazirlər Kabineti) ehtiyat fondu.

Məqsədli büdcə fondları. İlk dəfə məqsədli büdcə fondları termini 18 may 1999-cu ildə qəbul edilmiş “Dövlət büdcəsi haqqında” qanunda verilmişdi. Qanuna görə məqsədli büdcə fondları – konkret iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsinin tərkibində formalaşan və istifadə edilən vəsaitdir.

Bundan başqa, məqsədli büdcə fondları ilə bağlı digər məsələlər (Dövlət büdcəsi haqqında” qanun) xüsusi 7-ci maddədə öz əksini tapırdı.

1. Dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi kimi məqsədli büdcə fondları yaradıla bilər. Belə hallarda həmin fondlar üzrə daxilolmalar dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsində ayrıca göstərilir və yalnız fondun təyinatı üçün xərclənməsinə yol verilir və ilin sonuna onun hesabında qalan qalıq məbləğ büdcə nəfinə silinə bilməz.
2. Məqsədli büdcə fondları müstəqil mədaxil mənbəyinə malik olmadıqda və onlar dövlət büdcəsinin ümumi gəlirlərindən ayırmalar hesabına formalaşdıqda bu fondların həcmi dövlət büdcəsinin məxaric hissəsində əks etdirilir.

“Büdcə sistemi haqqında” yeni qanunun qəbul edilməsi ilə məqsədli büdcə fondları termini bir qədər də dəqiqləşdirildi.

Yeni qanuna əsasən məqsədli büdcə fondları - dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələrin tərkibində konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün formalaşan və istifadə edilən pul vəsaitidir.

Məqsədli büdcə fondları dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələrin tərkib hissəsi kimi yaradıla bilər. Bu fondlar müstəqil mədaxil mənbələrinə malik ola bilər.

Məqsədli büdcə fondları üzrə daxilolmalar və xərclər büdcələrin gəlir və xərc hissəsində ayrıca göstərilməklə müvafiq maliyyə əməliyyatları xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilir. Məqsədli büdcə fondlarının vəsaiti təyinatı üzrə istifadə olunmalıdır və onların başqa məqsədlər üçün xərclənməsinə yol verilmir. Bu fondların hesablarında ilin sonuna qalan vəsait onların növbəti ildə gəlirlərinə daxil edilir. Həmçinin, məqsədli büdcə fondları müstəqil mədaxil mənbələrinə malik olmayaraq müvafiq büdcələrdən ayırmalar hesabına formalaşdıqda, bu fondlar həmin büdcələrin xərc hissəsində əks etdirilir. İlin sonuna fondların hesablarında qalan istifadə olunmamış vəsait maliyyələşdirmə mənbəyinə qaytarılır.

Məqsədli büdcə fondlarının son illərin dövlət büdcəsi haqqında qanunlarda öz əksini tapmasına baxmayaraq bu fondlar büdcədənəkar dövlət fondları adı altında əvvəlki illərin dövlət büdcəsi haqqında qanunlarda göstərilirdi. Lakin, həmin illərdə (1996-1999-cu illər) qanunvericiliyin kifayət qədər təkmilləşdirilməməsi (fondların hansı məqsədlər üçün yaradılması, maliyyələşmə mənbələrinin göstərilməməsi və istifadə müddəti haqqında heç bir məlumatın verilməməsi) bu tip fondlarla bağlı məsələləri aktuallaşdırmırdı.

Məqsədli büdcə fondlarının tərkibi 1999-cu ildə dövlət büdcəsi haqqında qanunun gəlirlərində göstərilirdi. Xərclərdə bu rəqəmlər öz əksini ümumiləşmiş formada tapırdı.

Cədvəl 3.13

(mln.AZM)	1999	2000	2001	2002
Məqsədli büdcə fondlarının xərcləri	49 604,7	68 585,3	300,3	2095,8

Məqsədli büdcə fondları sırasında daha çox vəsait cəlb edən Dövlət Yol Fondunun fəaliyyəti və onunla bağlı digər məsələlər Dövlət Yol Fondu haqqında 16 fevral 1994-cü ildə qəbul edilmiş qanunla müəyyən edilirdi.

Qanuna görə Azərbaycan Respublikası ərazisində ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının və yol qurğularının saxlanması, təmiri, yenidən qurulması və tikintisi ilə əlaqədar xərclər Dövlət yol fondunda toplanan məqsədli büdcədənəkar vəsait və büdcədən ayrılan vəsait hesabına maliyyələşdirilirdi.

Yol fondunun vəsaiti ümumi istifadədə olan avtomobil yollarının saxlanması, təmiri, yenidən qurulması və çəkilməsi, dövlət bölməsində olan yol servisi obyektlərinin və yol təsərrüfatının idarə olunması xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilirdi. Bu vəsaiti avtomobil yollarının inkişafı və saxlanması ilə bağlı olmayan ehtiyaclara xərcləmək qadağan edilirdi.

Yol fonduna toplanan vəsaitin 75 faizi dövlət əhəmiyyətli yolların, 25 faizi isə yerli əhəmiyyətli yolların tikintisi, təmiri və saxlanması işlərinə yönəldilir. Dövlət əhəmiyyətli yollar üçün

nəzərdə tutulan vəsaitin 25 faizi Bakı şəhəri yollarının, 75 faizi isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının sərəncamında olan yolların tikintisi, təmiri və saxlanması üçün ayrılır.

Lakin, 2003-cü ildən başlayaraq dövlət büdcəsinin xərclərində məqsədli büdcə fondları maddəsi ləğv edildi. Maddənin götürülməsinin səbəbi fondlardan yalnız birinin DYF-nin əvvəlki illərdə bu və ya digər formada öz büdcəsini maliyyələşdirilməsi, digər fondların isə dövlət büdcəsindən aldıqları vəsaitlərin onların xərclərini maliyyələşdirilməsi üçün kifayət etməməsi ilə əlaqədar idi.

İlk öncə Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi ilə Dövlət Yol Fondu ləğv edildi və fonda vergilər şəklində yığılan vəsaitlər yol vergisi formasında dövlət büdcəsinə alınmağa başlandı.

Növbəti addım SKMF-nin əsasnaməsinin qəbul edilməsi oldu. Sahibkarların ölkə başçısı ilə görüşündən sonra dövlət büdcəsindən sahibkarlığa yönəldilən vəsaitlərin həcmnin artırılması və bu fondun imkanlarının genişlənməsi sonda fondun dövlət büdcəsindən ayrılması ilə nəticələndi. Lakin, dövlət büdcəsindən sahibkarlıq üçün yönəldilən vəsaitlər məhz bu fond vasitəsi ilə müvəkkil banklara ötürülür və banklar da öz növbəsində həmin vəsaitləri əhaliyə kreditlər şəklində çatdırırdılar.

Hazırda dövlət büdcəsində məqsədli büdcə fondları mövcud deyil. SKMF – nin vəsaitləri sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı öncül istiqamətlər üzrə layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Bura ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı məqsədli proqramlar çərçivəsində özəl sektorun dəstəklənməsi, idxalı əvəz edən, ixrac qabiliyyətli məhsulların istehsalı, innovasiya yönümlü layihələr, qədim xalq sənətinin, xammal və dövriyyə vəsaitlərinin alınması, turizm infrastrukturunun və kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı ilə bağlı layihələr aid edilir.

3.2. Dövlət büdcəsinin kəsiri (profisti)

Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin kəsirinin strukturu 1999-cu ildən başlayaraq dövlət büdcəsi haqqında qəbul edilmiş qanunlarda göstərilir. Aşağıdakı cədvəldən göründüyü kimi

dövlət büdcəsi kəsirinin (proqnoz üzrə) həcmnin hər il azaldılması müşahidə olunur.

Son illər üzrə büdcə kəsirinin faktiki həcmi 1999-cu ildə 459,5; 2000-də 246,5; 2001-də 113,5; 2002-də 107,5; 2003-də 68,2 mlrd.AZM təşkil etmişdir. Əsas səbəbi kimi dövlət büdcəsi gəlirlərinin artımı və büdcə xərclərinin sekvestri hesabına təmin edilmişdir.

2004-cü ildə ilk dəfə dövlət büdcəsinin gəlirləri xərclərini üstələməsi büdcə profisiti ilə nəticələndi – 36,6 mlrd.AZM. Lakin, “Büdcə sistemi haqqında” qanunda büdcə profisiti ilə bağlı xüsusi maddə öz əksini tapmır. Büdcə profisitinin gələcəkdə istifadə istiqamətləri qanunvericilikdə göstərilir.

Cədvəl 3.14

Mlrd.AZM (proqnoz)	1999	2000	2001	2002	2003
Daxili maliyyələşdirmə	170,0	160,0	260,0	206,0	180,0
Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsait	130,0	120,0	200,0	150,0	130,0
Qısamüddətli dövlət istiqraz vərəqələrinin satışından daxil olan vəsait	40,0	40,0	50,0	36,0	40,0
Dövlət daxili uduşlu istiqraz vərəqələrinin satışından daxil olan vəsait			10,0	20,0	10,0
Xarici maliyyələşdirmə	571,4	319,0	160,0	144,0	151,0
Cəmi:	741,4	479,0	420,0	350,0	331,0

Xatırladaq ki, ilk dövrlərdə büdcə kəsirinin örtülməsinin daxili maliyyələşdirmə mənbəyi kimi Milli Bankın pul emissiyasından, xarici maliyyələşdirmə mənbəyi kimi isə neft bonuslarından istifadə olunurdu. Belə ki, 90-cı illərin əvvəllərində məhz dövlət büdcəsinin

maliyyələşdirilməsi məqsədilə (Milli Bank tərəfində) buraxılan pul emissiyası inflyasiya yardan səbəblərdən idi.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 1992-1996-cı illərdə dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi məqsədi ilə istifadə etdiyi Azərbaycan Respublikası Milli Bankının 345,2 mlrd.AZM mərkəzləşdirilmiş kredit resursunu qaytarmaq üçün uzunmüddətli və güzəştli dövlət qiymətli kağızlarının buraxılış Şərtlərinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli qərarına əsasən Maliyyə Nazirliyi kredit resursunu qaytarmaq üçün (345,2 mlrd.AZM) uzunmüddətli güzəştli şərtlərlə dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışının həyata keçirilməsini tənzimləyir. Həmin qiymətli kağızlar Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Milli Bankda yerləşdirilir. İstiqrazların ödənişi 1 aprel 2013-cü il tarixdən başlayaraq 10 il ərzində bərabər hissələrlə həyata keçiriləcəkdir.

Hazırda qüvvədə olan “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” qanuna əsasən Milli Bank Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi kəsirinin birbaşa maliyyələşdirilməsi üçün dövlətə kredit vermir. Həmçinin, dövlət büdcəsində qısamüddətli vəsait çatışmazlığı yarandıqda, Milli Bank müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən gəlir gətirən dövlət borc qiymətli kağızları ilə təmin edilməsi şərti ilə dövlətə ən çoxu 6 ay müddətində və cari ildə ödənilmək şərti ilə milli valyutada (manatla) kredit verə bilər. Belə kreditlərin verilmiş və ödənilməmiş hissəsinin ümumi məbləği son üç il ərzində dövlət büdcəsinin orta gəlirlərinin 3 faizindən çox ola bilməz.

90-cı illərin sonundan başlayaraq büdcə kəsirinin maliyyələşdirmə mənbələri bir qədər dəyişdirildi. 10 avqust 2000-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasında Dövlət Əmlakının Özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramına əsasən özəlləşdirmədən əldə olunan pul vəsaiti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə daxil olur.

Özəlləşdirmədən əldə olunan vəsaitin Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə daxil edilməsi və ondan istifadə olunması qaydalarına (23 dekabr 2000-ci il Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı) əsasən özəlləşdirmədən

daxil olan vəsaitə özəlləşdirilən obyektlərin və onların səhmlərinin, özəlləşdirmə opsiyonlarının satışından, özəlləşdirmə prosesində rüsumların ödənilməsindən əldə olunan pul vəsaiti və digər daxilolmalar aiddir. Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində müstəqil maliyyə məsləhətçisinin cəlb edilməsi, özəlləşdirmə ilə bağlı informasiya təminatının təşkili və müəssisələrin özəlləşdirmə qabağı sağlamaşdırılması məqsədi ilə Dövlət Əmlakı Nazirliyinin (hazırkı, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi) hesabına bu vəsaitin 25%-i həcmində ayırmalar nəzərdə tutulur. Özəlləşdirmə nəticəsində əldə olunan vəsaitin 25% İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin sərəncamında qalır, yerdə qalan hissəsi isə büdcə kəsirinin örtülməsinə yönəldilir. Başqa sözlə desək, dövlət büdcəsində mədaxilində dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən vəsaitlərin daxil olması göstərilmir, çünki bu vəsait yalnız büdcə kəsirinin örtülməsi mənbəyi kimi götürülür..

Büdcə kəsirinin örtülməsi mənbələri (struktur) haqqında məlumat dövlət büdcəsinin icra olunması haqqında qanunda göstərilir. Belə ki, proqnoz göstəricilər (layihə) Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunmuş büdcə haqqında qanunun tətbiq edilməsi haqqında fərmanda (2004-cü il) büdcə kəsiri və onun maliyyələşdirmə mənbələri üzrə verilir. Bu fikri bir qədər aydınlaşdıraraq, məlum olur ki, büdcə kəsirinin strukturunun ilin sonunda hansı maliyyələşdirmə mənbələri üzrə icra olunması ümumi olaraq verilir. Yəni özəlləşdirmədən, istiqraz vəərəqələri və digər maliyyələşdirmə mənbələrindən dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitin həcmi haqda məlumat verilmir. Digər tərəfdən “Büdcə sistemi haqqında” qanunda dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilmə mənbələri haqqında çox qısa və ümumi məlumat verilir. Dövlət büdcəsinin kəsirinin məbləği növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanunla müəyyən edilir. Büdcə kəsirinin maliyyələşməsi dövlət borcu, kredit və digər mənbələr hesabına həyata keçirilir.

İstifadə olunan və digər əsas anlayışların terminoloji izahı

Advalor rüsumlar – məhsulun, işin və ya xidmətin dəyərindən faizlə tutulan rüsumdur.

Aksiz – aksizli malların satış qiymətinə daxil edilən vergidir.

Amortizasiya – əsas fondların, yəni binaların, avadanlıqların, qurğuların və s.-in tədricən köhnələrək öz dəyərini hissə-hissə istehsal olunan məhsulun üzərinə keçirməsi.

Bank – fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Banklardan alınan dividendlər üzrə daxilolmalar – səhmlərinin bir hissəsi dövlətə məxsus olan banklardan alınan dividendlər (Kapital bank və Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq Bankı) nəzərdə tutulur.

Baş Dövlət Xəzinədarlığı – Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında yaradılmış və Maliyyə Nazirliyinin əsas strukturlarından biri olub Azərbaycan Respublikasının maliyyə nazirinə tabedir. Əsas funksiyaları dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirmək, dövlət maliyyəsindən istifadə sahəsində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün idarə, müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun uçotunu aparmaqdır. Paralel olaraq digər funksiyaları da daşıyır.

Beynəlxalq Valyuta Fondu – əsası 1944-cü ildə ABŞ-ın Nyu-Hempşir ştatının Bretton-Vuds əyalətində BMT-nin valyuta-maliyyə konfransında qoyulan, valyuta-maliyyə sferasında beynəlxalq əməkdaşlığı təmin etmək, beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə və tarazlı inkişafına şərait yaratmaq, bununla da üzv ölkələrin iqtisadi yüksəlişinə yardımçı olmaq, üzv ölkələrin valyuta stabilliyinə və s. xidmət etmək məqsədilə yaradılan maliyyə institutudur.

Bələdiyyə – yerli özünüidarəetmə orqanları.

Bələdiyyə büdcəsi – ölkənin qanunvericiliyi əsasında müəyyənləşdirilən bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək məqsədilə formalaşdırılan və istifadə olunan planlaşdırılmış maliyyə vəsaiti fondu.

Birbaşa vergilər – vergi ödəyicisi tərəfindən əldə olunan və ya onun sərəncamında olan mülkiyyətindən (gəlirindən, sərvətindən və s-dən) tutulan vergilərdir.

Birdəfəlik rüsum – bazarlarda, yarmarkalarda və xüsusi olaraq satış üçün ayrılmış digər yerlərdə malların, məmulatların və kənd təsərrüfatı məhsullarının satışını həyata keçirən fiziki şəxslərin həyata keçirdikləri ödəniş formasıdır.

Büdcə – Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti və özünüidarəetmə orqanları vasitəsilə dövlətə və bələdiyyələrə məxsus vəzifə və funksiyaları yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir.

Büdcə artıqlığı (profisiti) – büdcə gəlirlərinin büdcə xərclərindən artıq olan məbləğidir.

Büdcə kəsiri (defisit) – büdcə xərclərinin gəlirlərlə təmin olunmayan məbləğidir. Büdcə kəsiri dövlət borcu, kredit və digər mənbələr hesabına həyata keçirilir.

Büdcə kəsirinin yaradılmasının bir neçə forması mövcuddur. Büdcə xərclərinin gəlirlərini üstələməsi **faktiki büdcə kəsiri** adlanır. Əgər dövlət istehsalın həcmnin azaldığı dövrdə iqtisadi aktivliyi və məcmu tələbi təşviq etmək (stimullaşdırmaq) istəyirsə müxtəlif proqramların maliyyələşdirilməsi üçün büdcə xərclərini artırır və ya vergiləri azalda bilər. Bu məqsədli şəkildə dövlət tərəfindən yaradılmış **struktur büdcə kəsiri** sayılır.

Struktur büdcə kəsirindən fərqli olaraq **dövri büdcə kəsiri** məqsədli büdcə-vergi siyasətindən asılı olmur və böhran vəziyyətində büdcə gəlirlərinin azalması, o cümlədən, vergilərin yığım əmsalının aşağı düşməsi nəticəsində yaranır.

Qeyd olunan büdcə kəsirinin formalarından başqa daha iki forması vardır: **aktiv və passiv**. Aktiv büdcə kəsiri dedikdə büdcə xərclərinin büdcə gəlirlərinin üstələməsi, passiv büdcə kəsiri isə

vergi dərəcələrinin azaldılması və müvafiq olaraq yığım əmsalının aşağı düşməsi nəticəsində yaranır.

Büdcə kəsirinin inflyasiya amili ilə bağlı olmasını nəzərə alaraq bir sıra alimlər **real, nominal** və **əməliyyat büdcə kəsiri** kimi kəsirin formaları üzərində dayanırlar.

Nominal büdcə kəsiri – dövlət büdcəsinin icrasında öz əksini tapan büdcə kəsiridir.

Real büdcə kəsiri = (nominal büdcə kəsiri - dövlət borcunun maliyyələşdirilməsi üçün borc faizi)*inflyasiya.

Əməliyyat büdcə kəsiri = ümumi büdcə kəsiri - faiz ödənişlərinin inflyasiya hissəsi.

Büdcədənəknar dövlət fondları – qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət tərəfindən hüquqi şəxs qismində təsis edilmiş və dövlət büdcəsindən kənar müstəqil büdcəyə malik olan məqsədli dövlət maliyyə fondlarıdır. Hazırda Azərbaycan Respublikasında iki büdcədənəknar fond var: Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Dövlət Neft Fondu.

Büdcədənəknar əməliyyatlar – müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının və büdcə təşkilatlarının qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada dövlət büdcəsindən və Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən kənarda əldə etdikləri gəlirləri və həyata keçirdikləri xərcləri üzrə maliyyə əməliyyatlarıdır.

Büdcədən verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar – dövlət büdcəsindən hüquqi şəxslərə verilən kreditləri nəzərdə tutur.

Büdcə gəlirləri:

1. Büdcə sistemi haqqında qanuna əsasən büdcə gəlirləri Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının müvafiq qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və yerli büdcələrə daxil olan vergilər, rüsumlar, digər ödənişlər və daxilolmalar aid edilir.

2. Vahid büdcə təsnifatına əsasən büdcə gəlirləri 4 kateqoriyadan ibarətdir: vergilərdən daxilolmalar, sosial ayırmalar, qrantlar və digər gəlirlər.

2.1. **Vergilərdən daxilolmalar.** Vergilər vergi bazasına görə fərqlənir. Bu halda vergi bazası kimi məcmu gəlirlər, əmək haqqı,

mal dövriyyəsinin həcmi, mülkiyyət, idxal olunan mallar və s. çıxış edə bilər. Bu nöqteyi-nəzərdən vergilər-gəlirlərdən (mənfəətdən) vergilərə, mülkiyyətdən vergilərə, mal və xidmətlərə görə vergilərə, xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilərə və sair vergilərə bölünür.

2.2. Sosial ayırmalar. Sosial ayırmalar dövlətin həyata keçirdiyi sosial proqramlardan asılı olaraq sosial təminata və sosial ehtiyacları ayırmalara bölünür. Sosial təminata ayırmalar məcburi xarakter daşıyır və xüsusi fondun yaradılmasını nəzərdə tutur.

2.3. Qrantlar. Qrantlar dövlət üçün əhəmiyyət kəsb edən proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müvafiq qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş yardımdır. Beynəlxalq təşkilatlar, xarici hökumətlər, xarici hüquqi və fiziki şəxslər qrantların donoru kimi çıxış edə bilər. Donorlardan asılı olmayaraq qrantlar cari və əsaslı qrantlara bölünür. Cari qrantlar aktivlərin alınması ilə şərtlənməyən cari xərclərin örtülməsi ilə bağlı ödənişlərdir. Əsaslı qrantlar isə aktivlərin alınması, verilməsi ilə şərtlənən ödənişlərdir. Belə qrantları resipiyent qarşılıqlı öhdəliklərin bağlanmasına da sərf edə bilər.

2.4. Digər gəlirlər. Digər gəlirlər mülkiyyətdən gəlirlərə, mal və xidmətlərin satışından daxilolmalara, cərimə və sanksiyalar üzrə daxilolmalara və könüllü köçürmələrə bölünür.

Büdcə xərcləri – büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsindən, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsindən və yerli büdcələrdən qanunvericiliklə nəzərdə tutulan tələbatı ödəmək üçün ayrılan vəsaitlərdir.

Büdcə xərclərinin funksional təsnifatı – büdcə sistemində daxil olan büdcələrin funksiyalar üzrə xərclərinin qruplaşdırılmasından ibarətdir.

Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı – əvəzsiz və qaytarılmaq şərti ilə büdcələr tərəfindən aparılan ödənişlərdən ibarətdir.

Büdcə xərclərinin inzibati təsnifatı – büdcənin təşkilatlar səviyyəsində təsnifatıdır.

Büdcə ili – yanvar ayının 1–dən dekabr ayının 31–dək olan bir illik dövr.

Büdcə qanunvericiliyi – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Büdcə sistemi haqqında” qanun, hər il qəbul edilən dövlət büdcəsi haqqında qanunlardan ibarətdir.

Büdcə quruculuğu – ölkənin büdcə sisteminin funksional və təşkili prinsiplərinin məcmusu.

Büdcə təsnifatı – dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin, yerli büdcələrin və büdcədənkenar dövlət fondlarının gəlirlərinin, xərclərinin və maliyyələşmə mənbələrinin funksional, iqtisadi, təşkilati və sair prinsiplər əsasında qruplaşdırılmasıdır.

Büdcə layihəsinin tərtibi prosesi – büdcə layihəsinin tərtibi prosesi büdcə ilinə 11 ay qalmış başlanır və büdcə layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edildiyi gündəlik olan dövrü əhatə edir.

Büdcə layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi – Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə cari ilin oktyabr 15-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur. Milli Məclis tərəfindən büdcənin təsdiqi dekabr ayının 20-dən gec olmayaraq təsdiq edilir.

Büdcə prosesləri – növbəti il üzrə büdcə layihəsinin hazırlanmasından başlanmış həmin büdcə layihəsinin təsdiqi, icrası və icrası ilə bağlı hesabatın hazırlanması və dövlət başçısı tərəfindən büdcənin icrası haqqında qanunun imzalanmasına qədər olan dövrü əhatə edir.

Büdcə sistemi – Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə büdcə sisteminə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələr aid edilir. Bir qayda olaraq federativ quruluşu olan dövlətlə, unitar quruluşu olan dövlətlərin büdcə sistemləri fərqlənir. Federativ quruluşlu dövlətlərin büdcə sistemlərinə Rusiya Federasiyasının, Almaniya Federativ Respublikasının, Amerika Birləşmiş Ştatlarının büdcə sistemlərini misal çəkmək olar. Misal

üçün, RF büdcə sistemi federal büdcədən, Rusiya Federasiyasının federal subyektlərinin büdcələrindən, yerli büdcələrdən və büdcədənkanar fondların büdcələrindən ibarətdir.

Büdcə sisteminin prinsipləri – Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin iki prinsipi vardır: müstəqillik və vahidlik.

Büdcə sisteminin vahidliyi tənzimləyici mədaxil mənbələrindən istifadə etmək, məqsədli büdcə fondları yaratmaq, maliyyə ehtiyatlarını müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürülmək vasitəsilə büdcələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır.

Büdcələrin müstəqilliyi mövud qanunvericiliyə uyğun olaraq mədaxil mənbələrinin və vahid büdcə təsnifatı çərçivəsində xərclərin istiqamətlərini müəyyənləşdirmək hüququnun olması ilə təmin edilir.

Yuxarıda qeyd olunan prinsiplərlə yanaşı büdcə sisteminin və büdcə proseslərinin aşağıda göstərilən bir neçə prinsipləri də vardır:

- büdcənin balanslaşdırılması;
- büdcə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyi;
- büdcə vəsaitlərindən ünvanlı və məqsədli istifadə;
- büdcə gəlirlərinin və xərclərinin tam şəkildə öz əksini

büdcədə tapması;

- büdcə vəsaitlərinin büdcələr arasında düzgün bölgüsü;
- büdcə xərclərinin tam örtülməsi;
- aşkarlıq (şəffaflıq);
- doğruluq.

büdcə proseslərinin prinsipləri:

- büdcə sisteminin prinsipləri ilə yanaşı büdcənin dövriliyi və büdcə göstəricilərinin müvafiq büdcə təsnifatına uyğun təsnifləşdirilməsi prinsipləri.

Büdcə (fiskal) siyasəti – dövlət tərəfindən müvafiq il üzrə büdcə gəlirləri və xərclərinin əsas istiqamətləri müəyyən edilməklə hazırlanan tədbirlər planıdır.

Büdcə (və vergi) siyasətinin əsas məqsədi dövlət büdcəsini əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatının idarə olunması, onun dinamik inkişafının stimullaşdırılması üçün əsas maliyyə mənbəyinə və iqtisadi alətinə çevirməkdir.

Büdcə siyasətinin formaları aşağıdakılardır:

1. ekspansionist (təşviqedici) - vergilərin azaldılması və (və ya) büdcə xərclərinin artırılması hesabına dövrü böhranının aradan qaldırılması;
 - a). müsbət nəticələr – qısamüddətli dövrdə dövrü böhranının aradan qaldırılması;
 - b). mənfi nəticələr – büdcə kəsirinin və inflyasiyanın artması, müəssisələrdə vergi yükünün artması.
2. restriksionist (məhdudlaşdırıcı) - büdcə xərclərinin sekvestri və (və ya) vergilərin artırılması hesabına inflyasiyanın azaldılması, iqtisadiyyatın dövrü artımının məhdudlaşdırılması.
 - a). müsbət nəticələr – büdcə kəsirinin, inflyasiyanın və müəssisələrdə vergi yükünün azalması;
 - b). mənfi nəticələr – qısamüddətli dövrdə işsizliyin artması, uzunmüddətli dövr üçün staqflyasiya təhlükəsi.

Büdcə siyasətinin (büdcə kəsiri ilə bağlı) formaları:

- imkanlara əsaslanan büdcə (kiçik büdcə kəsiri və ya profit);
- tələbata əsaslanan büdcə (böyük büdcə kəsiri).

Büdcə siyasətinin əsas istiqamətləri:

- sosial müdafiə siyasəti;
- istehsal sferasının inkişaf siyasəti;
- maksimal vergi siyasəti.

Büdcə ssudaları – dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə, yerli büdcələrə və hüquqi şəxslərə, yerli büdcələrdən bələdiyyə təşkilatlarına qaytarılmaq şərti ilə il ərzində müəyyən müddətə verilən maliyyə vəsaitləridir.

Büdcə zərfi – digər aidiyyətli sənədlərlə birlikdə Milli Məclisə təqdim edilən dövlət büdcəsinin layihəsidir.

Büdcə təşkilatı:

1. Vergi Məcəlləsinə əsasən - büdcə smetası əsasında fəaliyyəti tamamilə və ya qismən büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilən, hesablaşma hesabı olmayan qeyri-kommersiya təşkilatıdır;

2. Büdcə sistemi haqqında qanunda büdcə təşkilatı maliyyələşdirilməsi bilavasitə Azərbaycan Respublikasının dövlət

büdcəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi hesabına həyata keçirilən idarə və təşkilatlar aid edilir.

Cari gəlirlər – Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş dövlət vergiləri və bu vergilərə görə hesablanmış faiz və maliyyə sanksiyaları aid edilir.

Cari xərclər – büdcə təşkilatlarının cari tələbatlarının ödənilməsinə çəkilən xərclərdir.

Daxili dövlət borcu – Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun tərkib hissəsi olmaqla, maliyyə orqanının Azərbaycan Hökuməti adından Azərbaycan Respublikasının hüddulları daxilində hüquqi və fiziki şəxslərlə bağladığı əqdlər üzrə borc vəsaitlərinin milli valyuta ilə ifadə olunmuş məcmusudur.

Divident – hüquqi şəxsin öz təsisçilərinin (payçıların) və yaxud səhmdarlarının xeyrinə xalis mənfəətinin bölüşdürülməsi ilə bağlı pul və ya digər ödəmələr şəklində etdiyi ödəniş.

Hüquqi şəxsin ləğvi ilə bağlı əmlakın bölüşdürülməsi nəticəsində əldə edilən gəlir, həmçinin səhmdarların səhmlərinin faiz nisbətini dəyişdirməyən səhmlərin bölüşdürülməsi, səhmlərin (hissələrin, payların) nominal dəyəri hüddullarında geri alınması ilə bağlı edilən ödənişlər dividend sayılmaz.

Dotasiya – dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə, yerli büdcələrə onların gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə əvəzsiz verilən maliyyə vəsaitidir.

Dolayı vergilər – vergi ödəyicisinin gəlirinin, sərvətinin xərclənməsindən tutulan vergilərdir.

Dövlət büdcəsinin məqsədi – ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə vəsaitinin toplanmasını və istifadəsini təmin etməkdir.

Dövlət borcu – müvafiq xərclərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət zəmanəti əsasında alınan və müəyyən olunmuş müddətlərdə qaytarılmasına öhdəlik götürülən maliyyə vəsaitidir.

Dövlət borcunun idarə edilməsi – dövlət tərəfindən uyğun borc mənbələrinin tapılması, cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli istifadə olunması, borcun qaytarılması məqsədilə pul fondlarının

səfərbər edilməsi və son nəticədə qaytarılmasından ibarət tədbirlər kompleksi.

Dövlət büdcəsinin kassa icrası – büdcə gəlirlərinin büdcəyə daxil olmasını və xərclərinin büdcə təsnifatına uyğun olaraq xəzinədarlıq vasitəsilə ünvanlı istifadəsini təmin edən icra mexanizmi.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsinə daxil olan vergilərin, rüsumların, digər ödənişlərin və daxilolmaların məcmusudur.

Dövlət büdcəsinin hesabatı – qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş dövr ərzində büdcə təşkilatlarının müvafiq icra hakimiyyəti orqanına və ölkənin qanunverici orqanına dövlət büdcəsinin icrası haqqında təqdim etdiyi hesabat.

Dövlət büdcəsinin xərcləri – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada dövlət büdcəsi vasitəsi ilə büdcə təsnifatına uyğun olaraq xərclərin funksional, iqtisadi və digər prinsiplər əsasında istifadəsini təmin edən xərclərdir.

Funksional təsnifat dövlətin funksiyalarını həyata keçirməsi ilə bağlı xərclərin qruplaşdırılmasıdır.

Xərclərin funksional təsnifatına idarəetmə, müdafiə, elm, sosial, dövlət borcu ilə bağlı xərclər və digər xərc maddələri aid edilir.

İqtisadi təsnifat büdcə xərclərinin iqtisadi mahiyyətinə görə qruplaşdırılmasıdır.

Xərclərin iqtisadi təsnifatına cari, əsaslı xərclər və kreditlər üzrə borclara, faizlərə xidmət xərcləri aid edilir.

Dövlət büdcəsinin icrası – müvafiq icra hakimiyyəti orqanları və onların tabeliyində olan təşkilatlar (büdcə təşkilatları) tərəfindən dövlət büdcəsi gəlirlərinin təmin edilməsi və xərclərin həyata keçirilməsi prosesi.

Dövlət büdcəsinin tərtibi – ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi proqnozları, məqsədli proqramlar, iqtisadiyyatın sahələrinin, inzibati rayonların, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün müəssisələrin cari və növbəti il üzrə maliyyə-təsərrüfatı fəaliyyətinin nəticələrinin

qiymətləndirilməsi əsasında növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi layihəsinin hazırlanması.

Dövlət büdcəsinin təsdiqi – ölkənin qanunverici orqanına təqdim olunan dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi və təsdiqi.

Dövlət əmlakının icarəyə verilməsi – dövlətin mülkiyyətində olan daşınar və daşınmaz əmlakın icarəyə verilməsi nəzərdə tutulur.

Dövlət qulluğu – Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının və digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq dövlətin məqsəd və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının öz vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsidir.

Dövlət qulluqçusu – “Dövlət qulluğu haqqında” qanunla müəyyən edilmiş qaydada maaşlı (maaş yalnız dövlət büdcəsi vəsaitindən verilə bilər) dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına andiçən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Siyasi və ya inzibati vəzifə tutan və hakimiyyət səlahiyyətləri alan dövlət qulluqçusu dövlət vəzifəli şəxsdir. Deputatlar və hakimlər dövlət qulluqçuları sayılırlar.

Dövlət vəsaiti – Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaiti, dövlət tərəfindən bağlanmış beynəlxalq sazişlərə və müqavilələrə əsasən alınmış kreditlər, qrantlar, xarici yardımlar, büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatların büdcədənəknar fondlarının vəsaiti və qanunvericiliklə dövlət vəsaitinə aid edilən digər vəsaitlər.

Dövlət zamanəti ilə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar – hökumətin müvafiq səlahiyyətli qurumunun (bir qayda olaraq Maliyyə Nazirliyi) kreditlər üzrə dövlətin adından təqdim etdiyi bütün dövlət zamanətləri nəzərdə tutulur.

Dövlət Neft Fondu – (bax. büdcədənəknar dövlət fondları) Dövlət Neft Fondu 29 dekabr 1999-cu ildə yaradılmışdır. Fondun hər il təsdiq olunan büdcəsi vardır. Fondun gəlirlər hissəsi Azərbaycan Respublikasının payına düşən xam neftin və qazın satışından əldə olunan gəlir (qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş ödənişlər çıxılmaq şərtlə), akrhesabı ödənişlər, bonus ödənişlər, xarici şirkətlərlə bağlanmış müqavilələr çərçivəsində dövlət əmlakından istifadə üçün icarə haqqı, fondun vəsaitinin

yerləşdirilməsindən əldə edilən gəlir və digər mənbələr hesabına formalaşır.

Dövlət orqanı – Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda Azərbaycan Respublikasının məqsəd və funksiyalarını həyata keçirən, qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış dövlət qulluqçularının qurumu dövlət orqanıdır.

Dövlət rüsumu – “Dövlət rüsumu haqqında” qanunda müəyyən edilmiş hallarda və qaydada dövlət orqanlarının müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslərə göstərdikləri xidmətlərə və hüquqi hərəkətlərə görə dövlət büdcəsinə ödənilən məcburi ödənişdir.

Dövlət vergiləri:

1. fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
2. hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi
(bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan başqa);
3. əlavə dəyər vergisi;
4. aksizlər;
5. hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
6. hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
7. tranzit yol vergisi;
8. mədən vergisi;
9. sadələşdirilmiş vergi.

Ehtiyat fondu – dövlət büdcəsində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsində və yerli büdcələrdə nəzərdə tutulmayan xərclər və fəvqəladə hallar üçün yaradılır. Ehtiyat Fondunun vəsaitinin həcmi növbəti büdcə ilinin gəlirlərinin 5 faizindən artıq olmamaqla və əvvəlki illərdə bu xərcin faktiki icrası baş verən fəvqəladə halların statistikasına nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Ehtiyac meyarı – əhəlinin əsas sosial demoqrafik qrupları üzrə yaşayış minimumundan asılı olaraq ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin edilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi ilə birgə hər il üçün təsdiq olunan həddir.

Elektroenergetika – elektrik və istilik enerjisinin istehsalı, nəqli və paylanması ilə məşğul olan təsərrüfat sahəsidir.

Əlavə dəyər vergisi – vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə bu Məcəllənin müddəalarına uyğun olaraq verilən hesab-fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini

göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərqlərdir.

Əmək pensiyası – “Əmək pensiyaları haqqında” qanunla nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən edilən və məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərin onlara əmək pensiyası təyin olunduqdan əvvəl aldıkları əmək haqqı və digər gəlirlərin, yaxud sığorta olunan şəxslərin ölümü ilə əlaqədar onların ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiyası məqsədi ilə vətəndaşlara aylıq pul ödənişidir.

Əmlak – hər hansı daşınan və ya daşınmaz əmlak, o cümlədən qeyri-maddi aktivlər, dövriyyə vəsaitləri və mülkiyyət hüququnun digər obyektləri hesab edilir.

Əmlakın qalıq dəyəri – əsas vəsaitlərin ilkin dəyərinin həmin əsas vəsaitlərə hesablanmış amortizasiyanın məbləği qədər azaldılan dəyəridir.

Əsas vəsaitlər – istifadə müddəti bir ildən çox olan və dəyəri 550 000 AZM-dən çox olan, aşağıda göstərilən (Vergi Məcəlləsinin 114.3-cü maddəsində göstərilən amortizasiya olunmalı) **maddi aktivlər** nəzərdə tutulur:

1. binalar, tikililər və qurğular;
2. maşınlar, avadanlıq və hesablama texnikası;
3. nəqliyyat vasitələri;
4. iş heyvanları;
5. geoloji kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər.

Amortizasiya ayırmalarının qeyri-maddi aktivlər üzrə də müəyyənləşdirildiyini nəzərə alsaq qeyri-maddi aktivlərini də əsas vəsait kimi qəbul etmək olar. Digər tərəfdən Vergi Məcəlləsinin 114.3-cü maddəsinə əsasən əsas vəsaitlər üzrə müəyyən edilən amortizasiya normaları həm maddi, həm də qeyri-maddi aktivlər üzrə müəyyən edilmişdir.

Əsas vəsaitlərin və ya dövlət ehtiyatında olan malların satışından gəlirlər – bu tədiyə növünə dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən və aksizli markaların satılmasından daxilolmalar aid edilir.

Faizlər – borc öhdəlikləri ilə bağlı olan hər hansı ödəmə, o cümlədən, kreditlərin (ssudaların) və ya depozitlərin (hesabların) verilməsi üçün ödəmədir.

Faydalı qazıntılar – yer qabığının maddi istehsal sahəsində istifadə edilən təbii mineral törəmələridir.

Fiskal – dövlət gəlirlərinin səfərbər edilməsi və dövlət xərclərinin reallaşdırılması, yəni dövlət xəzinədarlığı, eləcə də dövlət büdcəsi ilə bağlı bütün münasibətlər. Başqa sözlə, dövlət maliyyəsi ilə bağlı münasibətlərin tərkib hissəsi kimi vəsaitlərin toplanması və xərclənməsini ifadə edən anlayış.

Fiskal siyasət (bax. büdcə siyasəti).

Fiziki şəxs – Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi – Fiziki şəxslərin əldə etdikləri gəlirdən ödədikləri vergi növüdür. Verginin ödəyiciləri rezident (təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan şəxslər) və qeyri-rezident fiziki şəxslərdir. Vergitutma obyektı gəlirdir. Gəlirlərə aiddir:

- muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
- vergilərdən azad edilən gəlirlərdən başqa bütün digər gəlirlər.

Muzzdlu işlə əlaqədar əldə edilən gəlir - əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və ya fayda nəzərdə tutulur. Muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərindən ibarətdir. Sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir, qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərə faiz, dividend, royalti, əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir aid edilir.

Fiziki şəxslərin əmlak vergisi – Fiziki şəxslərin əmlakından tutulan vergi. Vergitutuma obyektləri: rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan və Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən binaların, həmçinin yerindən və istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq rezident fiziki

şəxslərə məxsus avtonəqliyyat vasitələri, su və hava nəqliyyatı vasitələrinin dəyəridir.

Fiziki şəxslərin torpaq vergisi – Torpaq vergisi torpaq mülkiyyətçilərinin və ya istifadəçilərinin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə hər il sabit tədiyə şəklinə hesablanır.

Gənclər siyasəti – gənclərin hərtərəfli inkişafını, cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, təşkilati-hüquqi şəraitin və təminatların yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemidir.

Gömrük rüsumları – büdcəyə alınması Gömrük Məcəlləsi ilə tənzimlənən və gömrük posedurlarının tətbiqi zamanı tutulan ödənişlərdir.

Gömrük tarifi – Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilən mallara tətbiq edilən və xarici iqtisadi fəaliyyətin əmtəə nomenklaturasına uyğun olaraq sistemləşdirilmiş gömrük rüsumu dərəcələrinin məcmusudur.

Hesablama Palatası – dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsinə və icrasına, dövlət əmlakının idarə edilməsinə, onun barəsində sərəncam verilməsinə, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən əldə edilən vəsaitlərin dövlət büdcəsinə daxil olmasına, hüquqi şəxslərə və bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayrıldıqda həmin vəsaitlərin təyinatı üzrə istifadə edilməsinə nəzarəti həyata keçirir.

Hüquqi şəxs – Azərbaycan Respublikasının və ya xarici dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq hüquqi şəxs statusunda yaradılmış müəssisə və təşkilatlar.

Xalis mənfəət – mənfəət vergisi çıxıldıqdan sonra qalan mənfəət.

Xarici dövlət borcu – Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun tərkib hissəsi olmaqla, maliyyə orqanının Azərbaycan Respublikası adından xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə (qeyri-rezidentlər), həmçinin beynəlxalq ictimai-siyasi və maliyyə-kredit təşkilatları ilə bağladığı müqaviləyə əsasən bilavasitə alınan borclar və digər yerinə yetirilmiş maliyyə öhdəliklərinin məcmusudur.

Xidmət – malların təqdim edilməsi sayılmayan, nəticələri maddi ifadə kəsb edən fəaliyyət.

ƏDV-nin məqsədləri üçün pul vəsaitinə və torpağa mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsi, həmçinin işəgötürənə muzzdlu işçi kimi xidmət göstərilməsi istisna olunur.

Xeyriyyə təşkilatı – xeyriyyəçilik fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-kommersiya təşkilatıdır.

Xüsusi vergi rejimi:

1. xüsusi vergi rejimli müəssisələrə hasilatın pay bölgüsü və əsas ixrac boru kəməri haqqında həmçinin digər bu qəbildən olan sazişlər və o cümlədən, neft və qaz haqqında qanunlar çərçivəsində fəaliyyət göstərən Vergi Məcəlləsi ilə yanaşı vergitutma və vergi nəzarəti məsələlərində müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydalarla müəyyən edilmiş vergi ödəyiciləri aid edilir. Bunlara sazişlər imzalanmış podratçı tərəflər və yaxud onların hüquqi varisləri və ya mümkün müvəkkilləri, podratçı tərəflər adından fəaliyyət göstərən, neft-qaz əməliyyatlarının gündəlik idarə olunması üçün onların göstərişlərini yerinə yetirən, hasil edilən karbohidrogenlərin hər hansı payına sahib olmaq hüququna malik olmayan, yalnız mənfəətsiz və itkisiz əməliyyat aparan təsərrüfat hesablı qeyri-kommersiya şirkəti kimi işləyən birgə əməliyyat şirkətləri, podratçı və birbaşa və ya vasitəli müqavilə üzrə, yaxud podratçının adından mallar göndərən, işlər görən və yaxud xidmət göstərən, eləcə də Azərbaycan Respublikasında karbohidrogen fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri, xarici ölkələrin Azərbaycan Respublikası ərazisində yerləşən diplomatik və analoji nümayəndəlikləri, konsulluq idarələri və digər rəsmi nümayəndəlikləri daxildir.

2. Xüsusi vergitutma sistemi kimi (heç də güzəştli olmayan) məhdud sayda vergi ödəyiciləri və fəaliyyət növləri üçün vahid verginin tətbiqi ilə qanunvericilikdə əks etdirilməlidir.

İcmal büdcə – dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin (büdcədən kənar əməliyyatlar da daxil olmaqla) və büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlir və xərclərini funksional və iqtisadi təsnifata uyğun paraqraflar səviyyəsində əks etdirən maliyyə sənədi.

İdarəetmə xərcləri – qanunvericilik, icra hakimiyyəti və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərcləri aid edilir.

İnflyasiya – müəyyən müddət ərzində əmtəə və xidmətlərin keyfiyyəti yüksəlmədən qiymətlərinin artması nəticəsində pulun dəyərdən düşməsi, dəyərsizləşməsi. İnflyasiya pul tədavülü kanallarının əlavə pul kütləsi ilə dolması, yaxud pul tədavülü kanallarının tələbatından artıq həcmdə pul kütləsinin dövriyyəyə buraxılması nəticəsində pulun dəyərsizləşməsi prosesidir.

İpoteka – öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üsulu olaraq daşınmaz əşyaların və rəsmi reyestrdə üzərində mülkiyyət hüquqları qeydə alınan daşınar əşyaların girovudur.

İri vergi ödəyiciləri – İri vergi ödəyiciləri bir neçə meyarla əsasən seçilir. Vergi ödəyiciləri (büdcə təşkilatları istisna olmaqla) iri vergi ödəyicilərinə aid edilməsi üçün onun əvvəlki üç ilin hər birində mülkiyyətində olan əsas vəsaitlərin ilin sonuna qalıq dəyəri 5,5 mlrd.AZM və əvvəlki üç illik orta illik dövriyyəsi 2,75 mlrd.AZM-dən çox olmalıdır.

Bundan başqa, son üç vergi ili ərzində müəssisə tərəfindən vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş bütün vergi və vergi olmayan digər ödənişlərin hesablanmış məbləği 990 mln. AZM-dən çox olmalıdır.

İqtisadi siyasət daimi komissiyası – dövlətin maliyyə və vergi siyasətinin, iqtisadi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə dair, habelə dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və icrası ilə bağlı qanun və qərar layihələri üzrə aparıcı daimi komissiyadır.

İştirakçı – səhmdar, payçı və ya müəssisənin mənfəətində digər iştirakçı.

İnformasiya – təqdimat formasından asılı olmayaraq şəxslər, əşya, fakt, hadisə və proseslər haqqında mə'lumatlardır.

İnvestisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vasitələri, eləcə də maddi və intellektual sərvətlər nəzərdə tutulur.

İnzibati xəta – İnzibati xətlər Məcəlləsi ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqa zidd olan, təqsirli sayılan (qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilən) və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) inzibati xəta hesab olunur.

Kütləvi informasiya vasitələri – dövrü mətbu nəşrlər, teleradio proqramları, kinoxronika proqramları və digər yayım formaları;

Qeyri-kommersiya fəaliyyəti – məqsədi gəlir götürmək olmayan və əldə etdiyi gəliri yalnız qeyri-kommersiya məqsədləri, o cümlədən öz nizamnamə məqsədləri üçün istifadə etməyi nəzərdə tutan qanunla qadağan edilməyən fəaliyyətin həyata keçirilməsidir, əks halda bu fəaliyyət kommersiya fəaliyyəti sayılır.

Qeyri-kommersiya təşkilatı – qeyri-kommersiya fəaliyyətini həyata keçirən, əldə etdiyi gəliri təsisçilər (payçılar, iştirakçılar) arasında bölüşdürülməyən və onu kommersiya məqsədləri üçün sərf etməyən hüquqi şəxsdir, əks halda bu təşkilat kommersiya təşkilatı sayılır.

Qeyri-maddi aktivlər – intellektual, o cümlədən ticarət nişanları, digər sənaye mülkiyyəti obyektləri, habelə müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada vergi ödəyicisinin mülkiyyət hüququnun obyektini kimi tanınan digər analoji hüquqlar.

Qeyri-rezidentlər:

- Azərbaycan Respublikasının ərazisində diplomatik və ya konsulluq statusu olan şəxs və onun ailə üzvləri;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş beynəlxalq təşkilatın əməkdaşı və ya Azərbaycan Respublikasında xarici ölkənin dövlət xidmətini həyata keçirən şəxs və onların ailə üzvləri;
- Məqsədi yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisindən keçməklə bir xarici dövlətə keçmək olan şəxs;
- Yuxarıdakı müddəalarda qeyd olunanlar Azərbaycan Respublikasının ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə aid edilmir;
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən diplomatik imtiyazları və immunitetləri olan diplomatik nümayəndəliklər, konsulluq idarələri və xarici ölkələrin digər rəsmi nümayəndəlikləri, beynəlxalq təşkilatlar və onların nümayəndəlikləri, habelə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə

məşğul olmayan xarici təşkilatların və firmaların nümayəndəlikləri;

- Rezident anlayışı ilə əhatə edilməyən digər şəxslər.

Qeyri-vergili gəlirlər – büdcə kreditləri, dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən daxilolmalar və ümumiyyətlə büdcənin mədaxilin formalaşdıran (vergi olmayan) digər daxilolmalar nəzərdə tutulur.

Qrant – daxili və xarici mənbələr hesabına əvəzsiz verilən məqsədli maliyyə yardımı.

Mal – hər hansı maddi və ya qeyri-maddi əmlak (aktiv), o cümlədən elektrik və istilik enerjisi, qaz və su.

Əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeyri-maddi aktivlər, pul vəsaiti və torpaq mal sayılır.

Malların təqdim edilməsi – mallar üzərində mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsi, o cümlədən lakin bunlarla məhdudlaşdırılmayan, malların satışı, mübadiləsi, hədiyyə verilməsi, natura şəklində əmək haqqı ödənilməsi və natura şəklində digər ödəmələr, həmçinin girov qoşulmuş mallar üzrə mülkiyyət hüququnun girov saxlayana keçməsi sayılır.

Maliyyə – aktivlər üzrə fondların, o cümlədən pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusu, yaxud bu münasibətləri əks etdirən iqtisadi kateqoriyası.

Maliyyə Nazirliyi – Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Azərbaycan Respublikasında maliyyə siyasətini həyata keçirən və dövlət maliyyəsinin idarə olunmasını təşkil edən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır.

Maliyyə nəzarəti – maliyyə əməliyyatları zamanı səmərəliliyin artırılması, o cümlədən baş verən hüquq pozuntularının aradan qaldırılması məqsədilə müvafiq qanunvericiliklə təsbit olunan xüsusi forma və üsullar vasitəsilə idarəetmə və təsərrüfat obyektlərinin maliyyə fəaliyyətinin və bununla bağlı əməliyyatların müşahidə edilməsi və yoxlanılması proseslərinin məcmusunu əhatə edən hüquqi-maliyyə fəaliyyəti.

Malların ixracı – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq ixrac malları hesab edilən malların Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılmasıdır.

Malların idxalı – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq idxal malları sayılan malların Azərbaycan Respublikası ərazisinə gətirilməsidir.

Malların təkrar ixracı – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, təkrar ixrac malları sayılan malları idxal edilmiş şəxsin həmin malları idxal edəndən sonra təqdim etmədən və idxal olunduğu andakı vəziyyətdə ixrac etməsidir.

Malların təkrar idxalı – gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq, təkrar idxal malları sayılan malları təqdim etməsindən və ixrac olunduğu andakı vəziyyətdə ixrac etmiş şəxsin həmin malları idxal etməsidir.

Məcburi dövlət sosial sığortası – işəgötürənlər tərəfindən bütün əmək müqaviləsi üzrə işləyənlər barəsində həyata keçirilir.

Məqsədli büdcə fondları – dövlət büdcəsinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin və yerli büdcələrin tərkibində konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün formalaşan və istifadə olunan pul vəsaitləridir. Bu fondlar müstəqil mədaxil mənbələrinə malik ola bilərlər.

Məqsədli büdcə proqramları (bax. nəticəyə hədəflənmiş büdcə metodu)

Məhkəmə hakimiyyəti – Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

Mərkəzləşdirilmiş gəlir – dövlət büdcəsində müəyyən edilən normativlərə uyğun olaraq dövlət büdcəsi gəlirlərindən yerli gəlirlər çıxıldıqdan sonra formalaşan gəlir.

Mərkəzləşdirilmiş xərc – büdcə təsnifatına uyğun olaraq dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan müvafiq orqanların fəaliyyətinin və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərclər.

Milli Bank – Azərbaycan Respublikasının mərkəzi bankıdır. Milli Bank dövlət orqanıdır.

Milli Bankın məqsədləri – əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi, həmçinin, bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir. Mənfəət götürmək Milli Bankın əsas məqsədi deyildir.

Muzdlu iş – əmək qanunvericiliyinə uyğun olaraq müqavilə əsasında haqqı ödənilməklə yerinə yetirilən əmək fəaliyyətidir.

Müdafiə olunmuş xərc maddələri – büdcə ili ərzində maliyyələşdirilməsinə sekvestr tətbiq olunmayan, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş büdcə xərcləridir. Müdafiə olunan xərc maddələri dedikdə əmək haqqı, əmək haqqına üstəlik, pensiya, başqa sosial müavinətlər və ödənişlər, həmçinin dövlətin daxili və xarici borclarına xidmətlə bağlı xərclər və hər il üçün dövlət büdcəsi haqqında qanuna uyğun olaraq müdafiə olunması zəruri sayılan digər maddələr üzrə xərclər nəzərdə tutulur.

Müəssisə – müəssisələr sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən və bu cür fəaliyyət üçün Azərbaycan Respublikasının (sərbəst balans, cari və ya digər hesablara malik olan filialları, struktur bölmələri və ya digər ayrıca bölmələri) və xarici dövlətlərin qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılan hüquqi şəxslər (korporasiyalar, şirkətlər, firmalar və digər analoji qurumlar), habelə onların filialları və ya daimi nümayəndəlikləri) hesab olunur.

Nəqliyyat – Azərbaycan Respublikasının ərazisində müəyyən edilmiş qaydada dövlət qeydiyyatına alınmış yükləri və insanları daşıma vasitələridir, o cümlədən dəmir yolu, avtomobil, dəniz, daxili su, hava, şəhər və şəhəratrafi elektrik, metropoliten, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən magistral boru kəmərləri.

Nəticəyə hədəflənmiş büdcə metodu (budgeting) – Beynəlxalq təcrübədə dövlət büdcəsinin məqsədli proqramlar səviyyəsində icrasını təmin edən “nəticəyə hədəflənmiş büdcə metodu”nu tətbiq edilir. Bu metodun aşağıdakı xüsusiyyətlərini vardır.

Birincisi, bu proqramlar dövlətin iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə, bir qayda olaraq, ortamüddətli indikativ planlar qəbul edilir və bu planlarda nəzərdə tutulmuş hədəflərə çatmaq üçün maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsinin xərcləri olan və əsas istiqamətləri ölkənin sosial-iqtisadi hədəfləri ilə üst-üstə düşən məqsədli proqramlar qəbul edilir.

İkincisi, büdcə maliyyələşdirilməsinin nəticələri orta və uzunmüddətli dövr üzrə müəyyənləşdiridiyi üçün məqsədli proqramların prinsiplərinin tam mənada tətbiqi ortamüddətli dövr üçün münasibdir. Buna görə də qeyd olunan büdcə metodunun

tətbiqi paralel olaraq perspektiv büdcə planlaşdırılmasına keçidi şərtləndirir. Belə ki, məqsədli sosial-iqtisadi inkişaf proqramları orta müddətli büdcə proqnozları (bəzi hallarda orta müddətli büdcə planlaşdırılması və ya sadəcə orta müddətli büdcə plan-proqnozu) ilə əlaqəli şəkildə və onlara uyğun hazırlanır.

Üçüncüsü, proqramlar çərçivəsində xərclənən vəsaitlərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi məqsədilə bu xərclər üzərində ciddi maliyyə nəzarəti aparılır və hesabatlar təqdim olunur. Bu hesabatlarda xərclərin səmərəliliyini qiymətləndirmək məqsədilə xüsusi (kəmiyyət və keyfiyyət) göstəricilər sistemi öz əksini tapır.

Hazırda ABŞ, Fransa, Norveç, Kanada, Yeni Zelandiya, Danimarka, İsveç, Finlyandiya, Böyük Britaniya və Rusiya Federasiyası kimi ölkələrdə haqqında danışılan metodun bu və ya digər formaları tətbiq edilir.

Məqsədli proqramlar səviyyəsində dövlət büdcəsinin icrası zamanı aşağıdakı prinsiplər əsas götürülməlidir:

- Maliyyə resurslarının maddələr üzrə deyil, proqramlar və ya strateji hədəflər üzrə icrasının təmin edilməsi;
- Dövlət qurumlarının məqsədi və strateji prioritetlərinin proqramlara uyğunlaşdırılması;
- Dövlət qurumlarının büdcə vəsaitlərindən istifadəsi üzərində nəzarət mexanizminin qurulması;
- Büdcə prosesləri daha çox dövlət sektorunda olan müəssisə və təşkilatların fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır;
- Büdcə layihəsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına büdcə subyektlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək imkanı verən göstəricilər sistemi əsasında təqdim edilir.

Normativ hüquqi akt – səlahiyyətli dövlət orqanı tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumi məcburi xarakter daşıyan, hüquq normalarını müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş rəsmi yazılı sənəddir.

Pensiya – müəyyən yaş həddinə çatmasına, əlilliyə, ailə vəziyyətinə, eləcə də dövlət qarşısında əməyinə və xidmətinə görə vətəndaşlara mütəmadi qaydada ödənilən əvəzsiz ödəniş.

Proqnozlaşdırma – proqnozun irəli sürülməsi ilə bağlı istifadə olunan elmi-praktiki metodların məcmusu və ya hər hansı bir prosesinin, yaxud proseslər sisteminin inkişaf meyillərinə və perspektivlərinə yönəlmiş elmi-tədqiqat.

Rezident:

- təqvim ilində üst-üstə 182 gündən artıq vaxtda həqiqətən Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan şəxslər;
- təqvim ili içərisində, yaxud bir təqvim ili ərzində xarici ölkədə Azərbaycan Respublikasının dövlət xidmətində olan;
- yuxarıda göstərilən abzaslardakı şərtlərə cavab vermirsə (yəni Azərbaycan Respublikasının ərazisində və xarici ölkədə fiziki şəxsin olma müddəti 182 gündən artıq olmadıqda), həmin fiziki şəxs aşağıdakı ardıcılıqla göstərilən meyarlarla Azərbaycan Respublikasının rezidenti sayılır:
 1. daimi yaşayış yeri;
 2. həyatı mənafeələrinin mərkəzi;
 3. adətən yaşadığı yer;
 4. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı.

Royalti – ədəbiyyat, incəsənət, yaxud elm əsərləri, proqram təminatı, kinematoqrafik filmlər və digər qeyri-maddi aktivlər üzərində müəllif hüquqlarından istifadə olunması, yaxud istifadə hüquqlarının verilməsinə görə, istənilən patentə, ticarət markasına, dizayn, yaxud modelə, plana, məxfi düstura, yaxud prosesə, sənaye, kommersiya, yaxud elmi təcrübəyə aid olan informasiyaya, sənaye, kommersiya və ya elmi avadanlıqdan istifadə, yaxud istifadə hüquqlarının verilməsinə görə mükafat şəklində alınan ödənişlərdir.

Rüsum – hüquqi və fiziki şəxslər arasında, yaxud onlarla dövlət arasında xüsusi iqtisadi-hüquqi münasibətlərə görə bu münasibətlərin iştirakçılarından dövlət və bələdiyyə orqanı tərəfindən alınan məcburi ödənişdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti – vergi qanunvericiliyinə əsasən sahibkarlıq fəaliyyəti şəxsin müstəqil surətdə, öz riski ilə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, malların təqdim

edilməsindən, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi olan fəaliyyətdir.

Satınalma – malların (işlərin və xidmətlərin) bu “Dövlət satınalmaları haqqında” müəyyənləşdirilmiş üsullarla əldə edilməsi.

Satınalma metodları – “Dövlət satınalmalar haqqında” qanunla müəyyən edilmiş açıq tender, ikimərhələli tender, məhdud iştiraklı və qapalı tender, təkliflər sorğusu, kotirovka sorğusu və bir mənbədən satınalma metodları ilə həyata keçirilir.

Satışdankənar gəlirlər – digər müəssisələrin fəaliyyətində payçı kimi iştirakdan gəlir, müəssisəyə məxsus səhmlər, istiqrazlar və digər qiymətli kağızlardan əldə olunan gəlirlər, habelə mal və xidmət (iş) istehsalı və satışı ilə bilavasitə bağlı olmayan əməliyyatdan götürülən digər gəlirlər, o cümlədən cərimə və zərərin ödənilməsi şəklində alınmış məbləğ, xarici valyuta əməliyyatları üzrə artan məzənnə fərqi, qanunvericiliyə müvafiq iddia müddəti keçmiş kreditor və deponent borc məbləğləridir.

Sekvestr – dövlət büdcəsi, Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsi və yerli büdcələrin gəlirləri yerinə yetirilmədikdə, müdafiə olunmuş xərc maddələri istisna olmaqla, büdcə ilinin qalan ayları üzrə xərclərin müəyyən olunmuş qaydada ixtisarı hesab edilir.

Sosial müavinət – “Sosial müavinətlər haqqında” qanunla müəyyən edilmiş qaydada ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərə sosial yardım göstərilməsi məqsədilə aylıq və ya birdəfəlik ödənilən pul vəsaitləridir.

Sosial sığorta – vətəndaşların itirilmiş əmək haqlarının, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin kompensasiya edilməsinə, habelə itirilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilmiş təminat formasıdır.

Sosial sığortanın formaları – məcburi və könüllü (əlavə) sığorta.

Spesifik rüsumlar – mal vahidinə görə müəyyən edilmiş dəyərlə hesablanır.

Subvensiya – məqsədli maliyyələşdirmənin həyata keçirilməsi üçün dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və yerli büdcələrə verilən, lakin həmin məqsəd üçün və ya müəyyən edilmiş müddətdə istifadə edilmədikdə geri qaytarılan maliyyə vəsaitidir.

Subsidiya – dövlət büdcəsindən Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinə və yerli büdcələrə və hüquqi şəxslərə əvəzsiz verilən maliyyə vəsaitidir.

Şərti maliyyə vahidi – Qanunla müəyyən edilmiş məbləğ. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 26 dekabr 2000-ci ildə imzaladığı qanuna əsasən şərti maliyyə vahidi aylıq əmək haqqının minimum məbləği əsasında hesablanan əmək haqlarının, dövlət rüsumlarının, birdəfəlik rüsumların, cərimələrin, maliyyə sanksiyaları və digər ödənişlərin hesablanması üçün istifadə edilir. Həmin qanunun 2-ci maddəsinə əsasən şərti maliyyə vahidi 5500 AZM müəyyən edilmişdir.

Şəxs – istənilən fiziki və ya hüquqi şəxs, beynəlxalq təşkilatlar, onların filialları, nümayəndəlikləri və digər bölmələri.

Tender – satınalma müqaviləsinin yerinə yetirilməsi üzrə iddiaçıların yazılı təqdim etdikləri təkliflərdən ən səmərəlisinin seçilməsi məqsədi ilə keçirilən müsabiqədir.

Toplu maliyyə balansı – konkret dövr üçün ölkədə maliyyə vəsaitlərinin yaranma mənbələri və istifadə istiqamətləri barədə məlumatları özündə əks etdirən maliyyə sənədidir.

Torpaq vergisi (bax.fiziki şəxslərin torpaq vergisi).

Tütün - yarpağı emal olunduqdan sonra tütün məmulatının istehsalında əsas xammal kimi istifadə edilən birillik texniki bitkidir.

Tütün məmulatı - tütün yarpağından çəkmək üçün hazırlanmış, tərkibində nikotin, tütün qatranı və digər maddələr olan və nikotinə aludəlik yaradan məhsul (siqaretlər, papiroslar, siqarlar və çubuq tütünü).

Ümumi Daxili Məhsul – bir il ərzində ölkə ərazisində istehsal edilmiş məhsul, iş və xidmətlərin məcmusu.

Ünvanlı dövlət sosial yardımı – aztəminatlı ailələrə dövlət tərəfindən göstərilən pul yardımlarıdır.

Vergi – dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Vergitutma bazası – vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir.

Vergi Məcəlləsi – Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edən hüquqi sənəddir.

Vergilərin müəyyən edilməsinin əsas şərtləri:

- vergitutma obyekt;
- vergitutma bazası;
- vergi dövrü;
- vergi dərəcəsi;
- verginin hesablanması qaydası;
- verginin ödənilməsi qaydası və müddəti.

Vergitutma obyekt – vergitutma obyektə əmlak, gəlir, mənfəət, torpaq, faydalı qazıntılar, təqdim edilmiş malların (işin, xidmətin) dəyəri və ya Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilən digər vergitutma obyektləri hesab edilir.

Vergi siyasəti – dövlətin vergilərlə bağlı qarşısında duran problemlərin həll edilməsi üçün həyata keçirdiyi tədbirlər planıdır.

Vergi siyasətinin məqsədləri:

1. Fiskal;
2. Tənzimləmə;
3. Nəzarət.

Vergi siyasətinin əsas vəzifələri:

- Dövləti və bələdiyyələri maliyyə resursları ilə təmin edir;
- İqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün şərait yaradır.

Vergitutmanın formaları:

1. bilavasitə mənbədən (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsində tutulması);
2. bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edilməsindən sonra tutulması);

3. bildiriş üzrə (vergitutma obyektinin dəyəri və sahəsi əsasında vergi orqanının və ya bələdiyyənin hesabladığı məbləğ üçün təqdim etdiyi bildirişi əsasında vergi ödəyicisi tərəfindən verginin ödənilməsi).

Vergi hesab-fakturaları – ciddi uçot blankı olmaqla, ƏDV və aksizlərin əvəzləşdirilməsinə əsas verən sənəddir.

Vergi olmayan sair gəlirlər – vergilər üzrə maliyyə sanksiyaları, faizlər, və s. aiddir.

Vergi sistemi – müəyyən məqsədə çatmaq üçün elmi prinsiplər əsasında nizama salınmış vergilərin toplusudur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 4-cü maddəsinə əsasən Azərbaycanın vergi sisteminə daxil olan vergilərin dövlət, Naxçıvan Muxtar Respublikası (NMR) ərazisində tətbiq olunan vergilər və bələdiyyə vergiləri göstərilmişdir.

Vergi sisteminin qurulması prinsipləri:

- təşkilati prinsiplər: vahid vergi siyasəti, vahid vergi sistemi və vergitutma sahəsində səlahiyyətlərin müəyyən edilməsi;
- iqtisadi prinsiplər: vergitutmanın ümumi prinsipləri, vergitutmanın iqtisadi əsaslandırılması prinsipi, vergi ödəyicilərinin diskriminasiyasına yol verilməməsi prinsipi və bərabər vergi yükü prinsipi;
- hüquqi prinsiplər: qanunauyğunluq prinsipi, vergi ödəyicilərinin aydınlığı prinsipi, vergi qanunlarının əks qüvvəsinin inkarı prinsipi, vergi qanunvericiliyi normalarının üstünlüyü prinsipi və beynəlxalq normaların üstünlüyü prinsipi.

Yerli gəlir – dövlət büdcəsində müəyyən edilən normativlər əsasında formalaşan ayrı-ayrı şəhər və rayonlar üzrə gəlir.

Yerli xərc – büdcə təsnifatına uyğun olaraq maliyyələşdirilməsi yerli gəlirlər və mərkəzləşdirilmiş gəlirlərdən ayrılan vəsait hesabına həyata keçirilən xərclər.

Yoxsulluq – pul vəsaitləri, əmlak və digər iqtisadi resurslarla aşağı səviyyədə təmin olunan, eyni zamanda yaxın gələcəkdə özünün sosial-iqtisadi ehtiyaclarını təmin edə biləcək səviyyədə gəlirlərə malik olmaq ehtimalı aşağı olan əhali qrupunun sosial-iqtisadi durumu.

İstifadə olunan ədəbiyyat

1. Quran, Bakı-2004;
2. Azərbaycan Respublikasında vergi xidməti: islahatlar və nəticələr, A.F.Musayev, Y.A.Kəlbiyev, A.A.Hüseynov, Bakı-Təfəkkür-2002;
3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2003-cü, 2004-cü və 2005-ci illər;
4. “Azərbaycan Respublikasında İqtisadi İnkişafın Xüsusiyyətləri və problemləri”, Elmi əsərlər toplusu, V buraxılış, Bakı, 2004;
5. Azərbaycan Respublikasında Sahibkarlığın İnkişaf Problemləri, elmi-praktiki konfransının materialları, Bakı “Nağıl evi” nəşriyyatı, 2003;
6. Banklar və bank əməliyyatları, Mübariz Bağirov.Bakı-2003;
7. “Bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı” R.M.Cəbiyev, Bakı – 2000;
8. Dövlət borcu və onun idarə edilməsi, A.Ağayev, “Şərq - Qərb” nəşriyyatı, Bakı - 2002;
9. Dövlət büdcəsi: sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri, “Ekspert” jurnalı, Bakı - 2005;
10. Ekspert, №1, 2004-cü il;
11. Qloballaşan iqtisadiyyat Azərbaycan prizmasında, R.R.Quliyev, Bakı - 2002;
12. On il müstəqillik və iqtisadiyyatımız, S.Səfərov, Bakı-2001;
13. Maliyyə, A.Ağayev, “ZİYA+” mətbəəsi, Bakı - 2005;
14. Vergilər və vergitutma: sxem və cədvəllərdə, Y.A.Kəlbiyev, Bakı – 2004;
15. Vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları, F.Məmmədov, A.F.Musayev, Y.A.Kəlbiyev. Bakı – Ozan – 2001;
16. Vergi hüququ, D.Ə.Vəliyev, Y.N.Balakışiyeva, İ.R.Rəfibəyli, E.E.İmanov, E.M.Qarabalov, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, Bakı-2003-cü il;
17. Vergi xəbərləri, №170, avqust 1999-cu il;
18. Vergilər №51, 27 dekabr 2005-ci il;
19. Vergilər №32, 10 avqust 2004-cü il;

20. Vergilər №36, 7 sentyabr 2004-cü il;
21. Vergilər №42, 20 oktyabr 2004-cü il;
22. Vergilər №48, 3 dekabr 2004-cü il;
23. Бюджетная система Российской Федерации, П.И.Вахрин, Издательско – торговая корпорация «Дашков и К^о», Москва 2002;
24. Вопросы экономики, №9, 2004 год, «Государственная нагрузка на экономику», Е.Гайдар;
25. Вопросы экономики, №10, 2002 год, Старая концепция нового бюджета, В.Горегляд;
26. Государственные и муниципальные Финансы, И.Н.Мысляева Москва, Инфра-М, 2004;
27. Международный валютный фонд и мирохозяйственные связи: М - 2001;
28. Мировая экономика и международные отношения, 2001, №4;
29. Мировая экономика и международные отношения, 1999, №2, «Косвенные Налоги:Опыт развитых стран», С.Никитин, Е.Глазова, М.Степанова;
30. Мировая экономика и международные отношения, 1999, №8, «Изменения в системе налогообложения», С.Никитин, Е.Глазова, М.Степанова;
31. Мировая экономика и международные отношения, 2003, №8, «Изменение приоритетов бюджетной политики США на рубеже веков», А.Наумов;
32. Мировая экономика и международные отношения, 1999, №8, «Инновационная Сфера», Н.Иванова;
33. Мировая экономика и международные отношения, 2001, №4, Эволюция модели смешанной экономики и бюджетная макростратегия в США, В.Волобуев;
34. «Налоговое право», Под редакцией С.Г.Пепеляева;
35. Налоги. Д.Г.Черник. Москва, 2002 год;
36. Наука и жизнь, №10;
37. Общества и Экономика, №7-8, МВФ в Украине, 2003 год;

38. Регулирование предпринимательской деятельности, И.Н.Герчикова, Москва, Издательство «Консалтбанкир», 2002 г;
39. Финансовое право: Е.Ю.Грачева, Э.Д.Соколова, Москва, Юристь 2004;
40. Финансовое право:Ю.Химичева, Юристь 1999;
41. Финансы №3, 2004, Косвенное налогообложение в реформируемой налоговой реформе;
42. «Экономическая безопасность Российской Федерации», под общей редакцией С.В.Степашина;
43. www.economy.gov.az.
44. www.taxes.gov.az;
45. www.nalog.ru;
46. www.maliyye.gov.az;
47. www.straker.bos.ru;
48. www.budgetrf.ru;
49. www.ach.gov.az.

İstifadə olunan hüquqi-normativ aktların siyahısı

1. “Azərbaycan Respublikasında fiziki şəxslərin gəlir vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 31 dekabr 1991-ci il qanunu (28 aprel 1998 və 27 oktyabr 1999-cu il əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) (*qüvvədən düşmüşdür*);
2. “Aylıq əmək haqqının minimum məbləğinin artırılması haqqında” 28 oktyabr 2000-ci il tarixli Prezident Fərmanı (*qüvvədən düşmüşdür*);
3. Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxslərin mənfəətindən və gəlirlərinin ayrı-ayrı növlərindən vergilər haqqında Azərbaycan Respublikasının 9 noyabr 1991-ci il qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
4. “Aksizlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 31 dekabr 1991-ci il qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
5. Birdəfəlik rüsum haqqında 28 mart 1995-ci il Azərbaycan Respublikasının qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
6. “Dövlət rüsumu” haqqında Azərbaycan Respublikasının 24 mart 1995-ci ildə qəbul edilmiş qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
7. “Əlavə Dəyər Vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu 31 dekabr 1991-ci il qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
8. “Əmlak vergisi” haqqında Azərbaycan Respublikasının 24 mart 1995-ci il qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
9. Maliyyə Nazirliyinin 5 avqust 1996-cı ildə qəbul edilmiş (17 sentyabr 1997-ci il və 3 avqust 1998-ci illərdə əlavə və dəyişikliklər edilmiş) büdcə təsnifatı (*qüvvədən düşmüşdür*);
10. “Müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 dekabr 1996-ci il qanunu (28 dekabr 1998-ci ildə və 27 oktyabr 1999-cu ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) (*qüvvədən düşmüşdür*);
11. “Mədən vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 mart 1995-ci il tarixli qanunu (*qüvvədən düşmüşdür*);
12. “Pərakəndə ticarət və ictimai iaşə, avtomobil nəqliyyatı ilə sərnəşindəşmə xidmətləri, avtomobil nəqliyyatı vasitələrinə texniki xidmət, habelə bərbərlik və kosmetika xidmətləri

(müalicə və ya cərrahlıq fəaliyyəti ilə bağlı olmayan) göstərən vergi ödəyiciləri üçün minimum məbləğdə aylıq verginin müəyyən edilməsi və onun hesablanması Qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1 iyul 1999-cu il tarixli qərarı (**qüvvədən düşmüşdür**);

13. Torpaq vergisi haqqında Azərbaycan Respublikasının 24 dekabr 1996-cı il qanunu (**qüvvədən düşmüşdür**);
14. “Aqrar bölmədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
15. “Aqrar bölmədə lizin qin genişləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
16. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Xəzinədarlığının yaradılması haqqında Prezidentinin 4 oktyabr 1995-ci il tarixli Fərmanı;
17. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 12 noyabr 1995-ci il, “Azərbaycan nəşriyyatı” Bakı -1996;
18. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 11 iyul 2000-ci il (16 noyabr 2001-ci il, 26 noyabr 2002-ci il, 28 noyabr 2003-cü il 3 dekabr 2004-cü il, 24 iyun və 21 oktyabr 2005-ci il tarixlərində Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir);
19. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 56.1-ci maddəsinin və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 75 və 213-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair Konstitusiya Məhkəməsinin 8 aprel 2002-ci il qərarı;
20. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 49.3 və 49.6-cı maddələrinin şərh edilməsi haqqında” Konstitusiya Məhkəməsinin 6 avqust 2002-ci il qərarı;
21. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 2 iyul 2001-ci il qərarı;
22. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi

- tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əlavə edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 14 may 2002-ci il tarixli qərarı;
23. Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 2003-cü il tarixli qanunu;
 24. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 27 avqust 2002-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında 2002-2005-ci illər turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı;
 25. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinə Yardım Fondunun yaradılması haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 17 avqust 2002-ci il tarixli Fərmanı;
 26. Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 avqust 2002-ci il Fərmanı;
 27. Azərbaycan Respublikasında Dövlət Əmlakının Özəlləşdirilməsinin II Dövlət Proqramı 10 avqust 2000-ci il;
 28. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığı haqqında Əsasnamə - Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 noyabr 2000-ci il qərarı (16 sentyabr 2003-cü ildə əlavə edilmişdir);
 29. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 1992-1996-cı illərdə dövlət büdcəsi kəsirinin örtürülməsi məqsədi ilə istifadə etdiyi Azərbaycan Respublikası Milli Bankının 345,2 milyard.AZM mərkəzləşdirilmiş kredit resursunu qaytarmaq üçün uzunmüddətli və güzəştli dövlət qiymətli kağızlarının buraxılış Şərtlərinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli qərarı;
 30. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 15 oktyabr 2002-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında maşınqayırma sənayesinin 2002-2005-ci illərdə İnkişaf Proqramı;

31. “Azərbaycan Respublikasında 2002-2006-cı illərdə aqrar bölmənin inkişafına dair Proqram” 17 oktyabr 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin sərəncamı;
32. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 20 fevral 2003-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı 2003-2005-ci illər;
33. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun “İllik gəlir və xərclər proqramının (bütçəsinin) tərtibi və icrası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 12 sentyabr 2001-ci il tarixli Fərmanı;
34. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanı.
35. Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair 2003-2007-ci illər üzrə Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 fevral 2003-cü il tarixli Sərəncamı;
36. Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 avqust 2004-cü il tarixli Sərəncamı;
37. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 11 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı;
38. Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulları ixracı zamanı kontrakt qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) respublikadaxili müəssisə topdansatış qiyməti arasındakı fərqi bütçəyə alınan hissəsinin müəyyən edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 aprel 1999-cu il tarixli qərarı;

39. Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair Milli Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 fevral 2004-cü il tarixli Sərəncamı;
40. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında 10 dekabr 2004-cü il tarixli qanunu;
41. Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqramı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 fevral 2004-cü il tarixli Sərəncamı;
42. Azərbaycan Respublikasının “Nəqliyyat haqqında” 11 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu;
43. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin bəzi qərarlarına əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 iyun 2005-ci il tarixli qərarı;
44. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil Qanunu” 7 oktyabr 1992-ci il tarixli qanunu;
45. “Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində islahat Proqramı” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il tarixli Sərəncamı;
46. “Azərbaycan Respublikasında yayılmış bəzi faydalı qazıntı yataqlarının qanunsuz işlənməsi nəticəsində təbiətə dəymiş ziyanı görə ödəmə normativləri” Nazirlər Kabinetinin 28 dekabr 1998-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir (22 sentyabr 2003-cü ildə qərara əlavə və dəyişiklik edilmişdir);
47. “Azərbaycan Respublikasında vaxtı ötmüş borcların ödənişinin tənzimlənməsi haqqında” 8 oktyabr 1996-cı il tarixli Qanunu;
48. “Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi haqqında Əsasnamə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 mart 2001-ci il tarixli Fərmanı;
49. “Azərbaycan Respublikasında vahid büdcə təsnifatı” Nazirlər Kabinetinin 6 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
50. Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi dövlət proqramının (2005-2007-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin 12 sentyabr 2005-ci il tarixli sərəncamı

51. “Balıqçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 mart 1998-ci il tarixli Qanunu;
52. “Banklar və digər kredit təşkilatları tərəfindən əhalinin əmanətləri üzrə ödənilən faiz məbləğlərindən, habelə investisiya qiymətli kağızları üzrə dividend və faizlərdən gəlir vergisinin tutulması üzrə güzəştlərin müəyyən edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 23 noyabr 2001-ci il və 2003-cü il qanunları;
53. Binalar üzrə əmlak vergisinin hesablanması Qaydalarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 23 fevral 2001-ci il qərarı (13 aprel 2004-cü il əlavə və dəyişikliklər edilmişdir);
54. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1 dekabr 1992-ci il Qanunu;
55. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2002-ci il Qanunu (13 may 2003-cü il, 3 dekabr 2004-cü il və 5 aprel 2005-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir);
56. “Dövlət büdcəsinin, büdcədənəkar dövlət fondları büdcələrinin tərtibi və icrasına nəzarət üzrə əməliyyatların əlaqələndirilməsinə dair Tədbirlər planı” Nazirlər Kabinetinin 12 iyul 2004-cü il tarixli qərarı;
57. “Dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 18 may 1999-cu il Qanunu;
58. Dövlət büdcəsi haqqında qanunlar 1995-2004-cü illər;
59. “Dövlət büdcəsinin Ehtiyat Fondunun vəsaitindən istifadə qaydaları” 2 iyun 2003-cü il Nazirlər Kabinetinin qərarı;
60. “Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 24 may tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir;
61. Dövlət borcu haqqında 29 dekabr 1992-ci il Azərbaycan Respublikasının qanunu;
62. “Dövlət əmlakının (mənzil fondunun) icarəyə verilməsi üçün icarə haqqının minimum məbləğinin müəyyən edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin 5 mart 1999-cu il və 27 mart 2000-ci il tarixli qərarları;

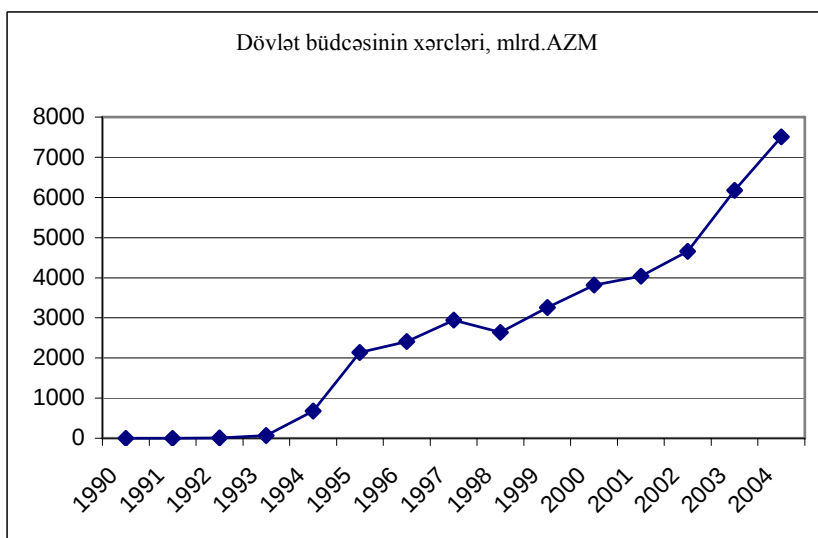
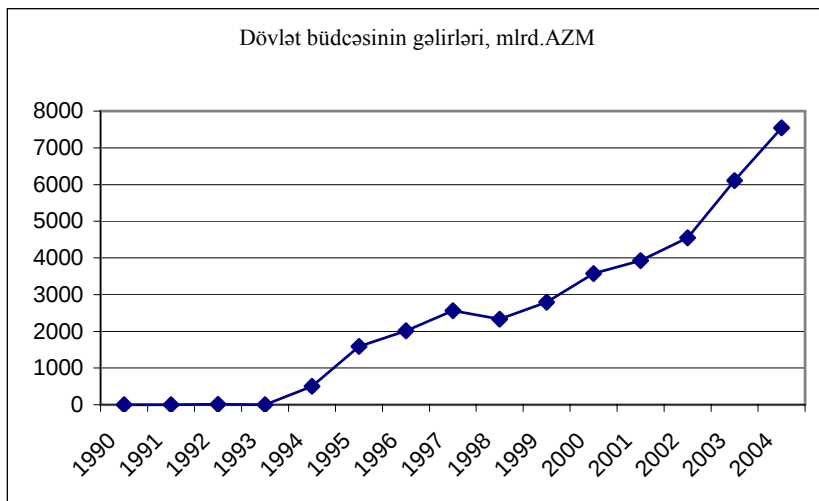
63. Dövlət gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 iyul 1999-cu il tarixli Fərmanı;
64. “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 iyun 2001-ci il tarixli qanunu;
65. “Dövlət rüsumu” haqqında Azərbaycan Respublikasının 4 dekabr 2001-ci il qanunu;
66. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 avqust 2002-ci il tarixli Fərmanı;
67. “Dövlət yol fondu haqqında” Azərbaycan Respublikasının 16 fevral 1994-cü il tarixli Qanunu;
68. “Dövlət büdcəsi vəsaitinin istifadəsinə nəzarətin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 14 fevral 2005-ci il tarixli Fərmanı;
69. “Ehtiyat fondunun vəsaitindən istifadə olunması haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi barədə Nazirlər Kabinetinin 27 mart 2000-ci il tarixli qərarı;
70. “Elektroenergetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 1998-ci il tarixli Qanunu;
71. “Energetika haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 noyabr 1998-ci il tarixli Qanunu;
72. “Enerji resurslarından istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 30 may 1996-cı il tarixli Qanunu;
73. “Enerji və su sektorunda maliyyə intizamının gücləndirilməsi Proqramı” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il tarixli 25 mart tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir;
74. Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan binaların inventar dəyərinin hesablanması Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 28 iyun 1999-cu il qərarı;
75. “Gömrük tarifi haqqında” 20 iyun 1995-ci il tarixli qanunu (11 dekabr 1998-ci il, 30 mart 1999-cu il tarixli əlavə və dəyişikliklər);

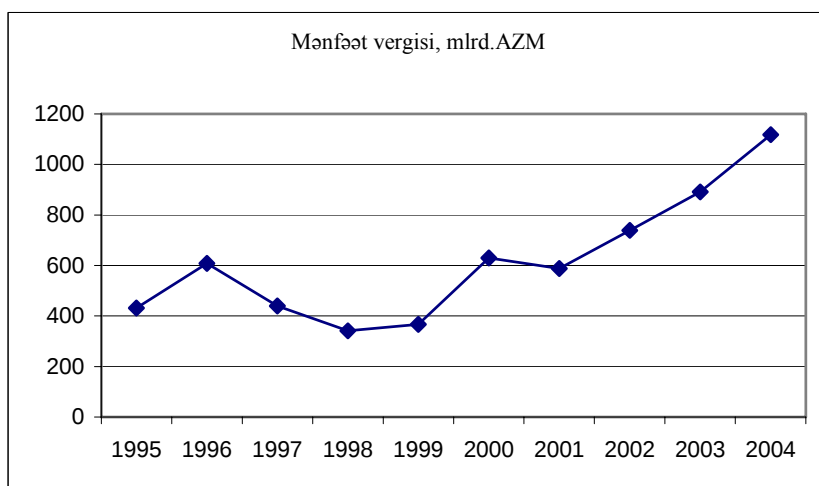
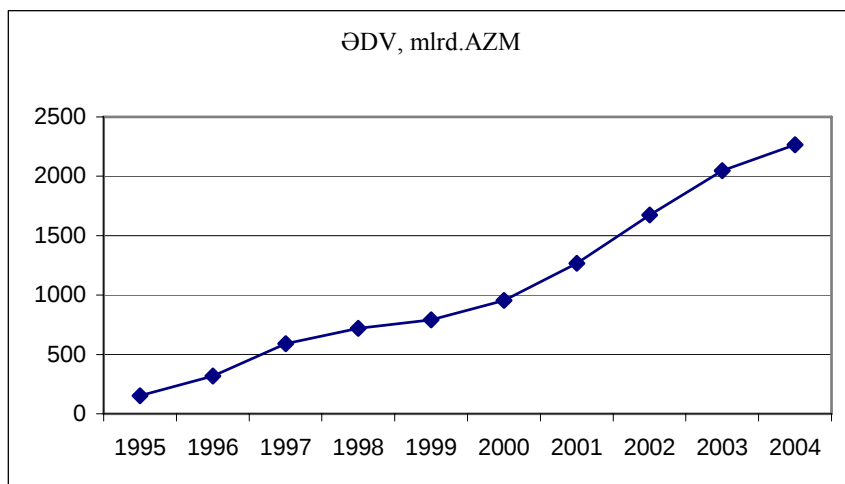
76. “Hasil edilmiş neftin və qazın texnoloji proseslə əlaqədar geriyə vurulma normativlərinin təsdiq edilməsi haqqında” Nazirlər Kabinetinin 12 yanvar 2001-ci il qərarı;
77. Hesablama Palatasının daxili nizamnaməsi haqqında 5 mart 2002-ci ildə Azərbaycan Respublikasının qanunu;
78. Hesablama Palatası haqqında 2 iyul 1999-cu il Azərbaycan Respublikasının qanunu (7 dekabr 2001-ci ildə əlavə və dəyişiklik edilmişdir);
79. Hökumət zəmanəti ilə alınan kreditlərin qaytarılmasına nəzarətin gücləndirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı;
80. Hökumət zəmanəti ilə kredit almış dövlət müəssisə və təşkilatlarında Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nümayəndəsinin səlahiyyətləri haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 avqust 2001-ci il tarixli qərarı;
81. “Hüquqi şəxslərin dövlət büdcəsinə borclarının güzəştli ödənişi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 24 oktyabr 2000-ci il tarixli Qanunu;
82. “Xam neftin və neft məhsullarının qiymətlərinin respublika daxilində tənzimlənməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 fevral 2003-cü il tarixli qərarı;
83. Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında protokollar;
84. “İxracat vergisi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qüvvədən düşməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 19 avqust tarixli Fərmanı;
85. “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının hədləri” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 20 aprel 2004-cü il tarixli qərarı;
86. “İnformasiya, informasiyalasdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 3 aprel 1998-ci tarixli Qanunu;

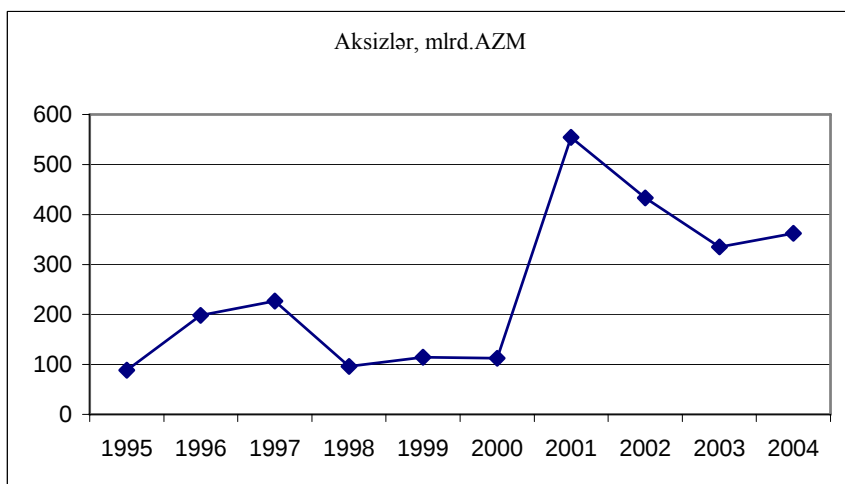
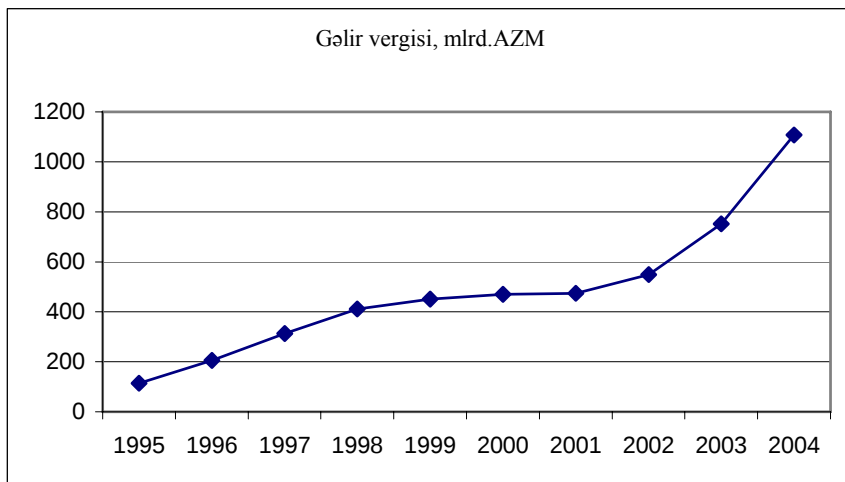
87. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixli qanunu;
88. “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikasının 15 aprel 2005-ci il tarixli qanunu;
89. “İri vergi ödəyicilərinin və xüsusi vergi rejimli müəssisələrin müəyyən edilməsi meyarları” Nazirlər Kabinetinin 21 oktyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
90. “Kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti müəyyənləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 29 dekabr 2000-ci il qərarı;
91. “Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına müddətli güzəştlərin verilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 27 noyabr 2001-ci il və 2003-cü il qanunları;
92. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” 4 iyun 1999-cu il Azərbaycan Respublikasının qanunu;
93. Konstitusiya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr 1997-ci il tarixli qanunu;
94. “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli qanunu;
95. “Kütləvi informasiya vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 20 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanının icra edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələri məhsullarının illik satışından redaksiyaların əldə etdikləri mənfəətdən ödədikləri verginin (reklam gəlirləri istisna olmaqla) miqdarının müəyyənləşdirilməsi və üç il ərzində bu vəsaitin hər il dövlət büdcəsindən redaksiyalara ödənilməsi qaydaları 9 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı;
96. Qiymətli və keyfiyyətli bütün istehsalı üzrə Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 noyabr 2002-ci il tarixli Qərarı;
97. Qrant haqqında Azərbaycan Respublikasının 17 aprel 1998-ci il tarixli qanunu;

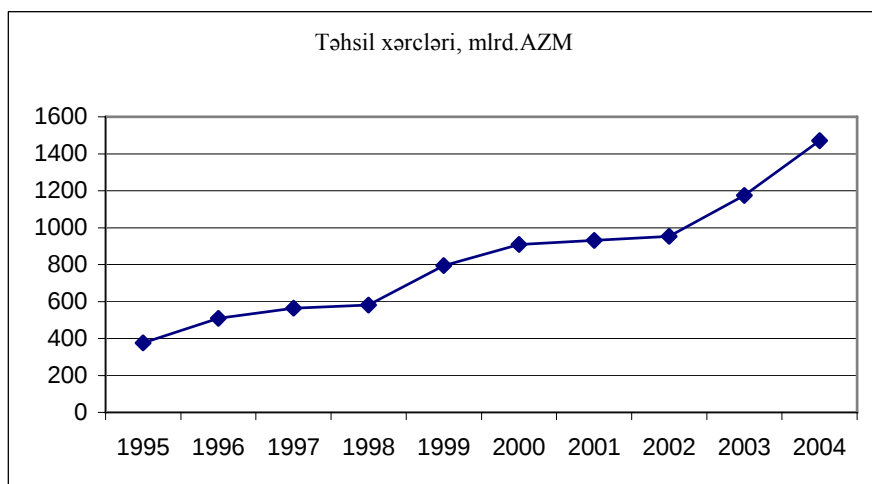
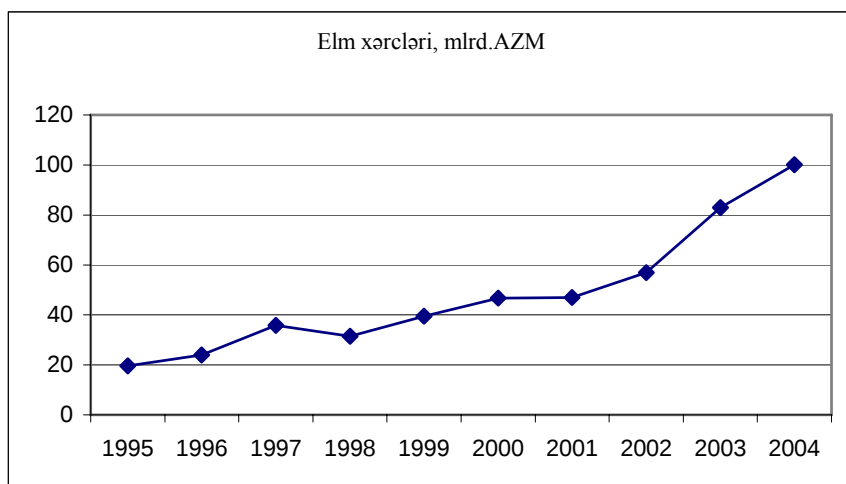
98. Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi 17 may 1996-cı il;
99. Minimum aylıq əmək haqqının artırılması haqqında 4 avqust 2003-cü il Prezident Fərmanı;
100. Milli Məclisinin daimi komissiyalarının fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının 10 iyul 1998-ci il (1 dekabr 2000-ci ildə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir) qanunu;
101. “Mədəniyyət haqqında” Azərbaycan Respublikasının 6 fevral 1998-ci il tarixli qanunu;
102. Mətbuat orqanlarının “Azərbaycan” nəşriyyatından borclarının ödənilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 yanvar 2003-cü il tarixli Sərəncamı;
103. Müdafiə Nazirliyinin hərbi qulluqçularının və mülki işçilərin vəzifə (tarif) maaşlarının habelə rütbəyə görə maaşlarının artırılması haqqında 25 iyun 2001-ci il Prezident Fərmanı;
104. “Müdafiə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1993-cü il tarixli qanunu;
105. “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya”nın təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli Fərmanı;
106. “Neft məhsullarının qiymətlərinin respublika daxilində tənzimlənməsi barədə” Nazirlər Kabinetinin 1 noyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
107. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 noyabr 1999-cu il tarixli qanunu;
108. “Ovçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 aprel 2004-cü il tarixli qanunu;
109. “Rabitə haqqında” Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 1997-ci il tarixli qanunu (2 aprel 1999-cu il tarixli əlavələrlə);
110. “Sosial sığorta haqqında” 18 fevral 1997-ci il Azərbaycan Respublikasının qanunu;
111. “Şərti maliyyə vahidi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 26 dekabr 2000-ci il tarixli qanunu;
112. “Tənzimlənen qiymətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 17 iyun 2003-cü il tarixli qanunu;

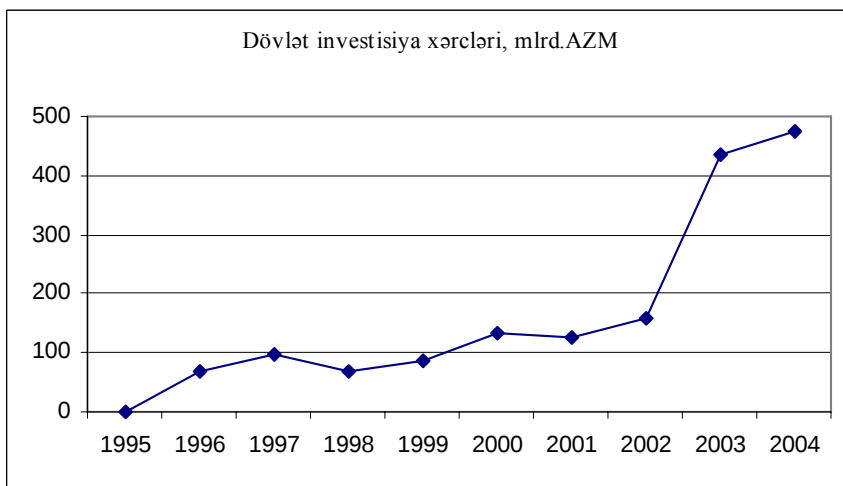
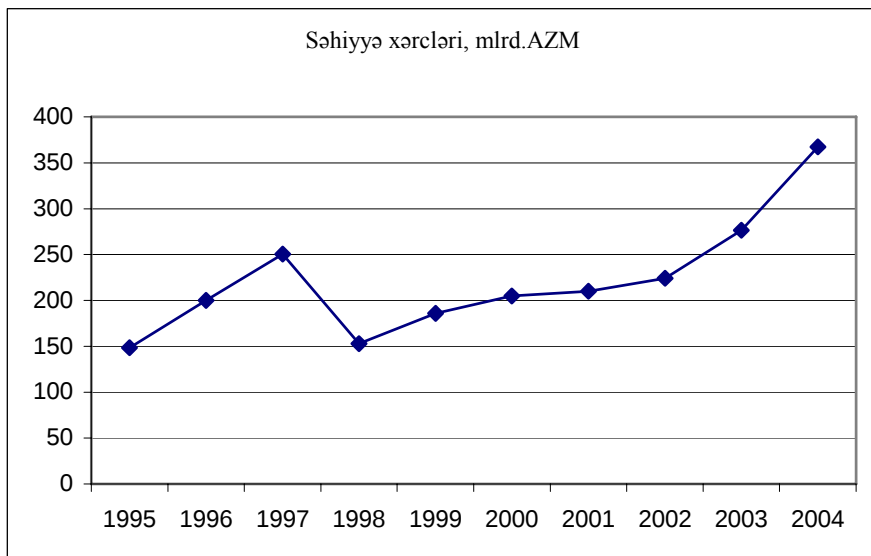
113. “Tütün və tütün məmulatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 8 iyun 2001-ci il tarixli qanunu;
114. Vergi qanunvericiliyinin iqtisad məhkəmələri tərəfindən tətbiqi təcrübəsinin bəzi məsələləri haqqında Ali Məhkəmə Plenumunun 27 noyabr 2003-cü il qərarı;
115. Vergi orqanlarının maddi həvəsləndirmə və inkişaf fondundan istifadə Qaydaları Azərbaycan Respublikasının 31 may 2001-ci il tarixli qərarı;
116. “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” 23 sentyabr 1992-ci il Azərbaycan Respublikasının qanunu;
117. “1997-ci il yanvarın 1-nə olan vergi borclarının ödənilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 13 iyun 1997-ci il tarixli qanunu;
118. 2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 mart 2000-ci il tarixli Sərəncamı;
119. 2005-2009-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsində pedaqoji kadr təminatı üzrə İnkişaf Proqramı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 4 noyabr 2004-cü il tarixli qərarı;
120. “Ünvanlı dövlət sosial yardımını haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 oktyabr tarixli qanunu;
121. “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 fevral tarixli qanunu;
122. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 7 fevral tarixli qanunu.

Kitab “ZIYA+” mətbəəsində çap olunmuşdur.

.....
Yığılmağa verilmişdir: 02.06.2006. Çapa imzalanmışdır: 23.06.2006.

Formatı 60X84 16\1. Həcmi: 13,5 ç.v. Tiraj: 500 nüsxə

Qiyməti müqavilə yolu ilə